

Handelingen der Gemeente

R. H. Matzken

De geschiedenis van de christelijke Gemeente door de eeuwen heen

Deel 1: Van Apostelen tot Reformatie

Inhoud

Verantwoording

HOOFDSTUK I. Indeling van de geschiedenis der Gemeente

- I.1. Tussen “Handelingen der Apostelen” en Christus’ wederkomst
- I.2. De zeven zendbrieven als grondslag
- I.3. Indeling in perioden
- I.4. Indeling van dit boek

HOOFDSTUK II. Verval en vervolging in de primitieve Gemeente, 70-313

- II.1. Verband met “Efeze” en “Smyrna”
- II.2. De Gemeente in haar tweede generatie
- II.3. Afwijkingen in de leer
- II.4. Afwijkingen in “kerkorde”
- II.5. Reacties tegen deze afwijkingen
- II.6. Verbreiding en vervolging

HOOFDSTUK III. Als de Kerk aan de koning wordt gekoppeld, 313-606

- III.1. Verband met “Pergamum”
- III.2. Het verbond tussen Kerk en Staat
- III.3. Valse doctrines doen hun intree
- III.4. Protesten en hun resultaat

HOOFDSTUK IV. In de schaduw van onze lieve vrouwe, 606-1520

- IV.1. Verband met “Thyatira”
- IV.2. Opkomst van Izebels werken
- IV.3. Izebels werken in volle bloei
- IV.4. Gods fakkeldragers in duistere eeuwen
- IV.5. Izebels bolwerk begint te kraken
- IV.6. Drie grote “missies”

Verantwoording

Gedurende mijn onderzoekingen naar de bekendheid die de Christenen in Nederland hebben met de geschiedenis van de christelijke gemeente, bleek telkens weer een enorm manco te bestaan. De meesten hebben hiervan nauwelijks gehoord en doen alles wat zich buiten de officiële kerken afspeelt en aandient af met “de groepen” of hoogstens met “huishgemeenten”. Hieruit blijkt een ontstellende onbekendheid met het enige en grote instrument waarmee de Here God zich gedurende deze genadetijd bedient: de Gemeente. Soms heeft men enige bijbelse kennis van de theorie van de Gemeente als ekklesia Christi, maar die kennis wordt dan meestal vertaald naar wat men weet van “de Kerk”. Nu overlappen Kerk en Gemeente elkaar voor een belangrijk deel, maar ze zijn geenszins aan elkaar gelijk, evenmin als trouwens het Koninkrijk van God gelijk is aan de Gemeente van Christus. Wat dat verschil tussen Kerk en Gemeente dan wel is, zal in deze studie nauwkeurig en uitgebreid worden verteld, zodat hierop thans niet zal worden ingegaan. Volstaan wordt met te con

stateren dat de Kerk in veel gevallen niet meer dan een karikatuur geeft van de bijbelse Gemeente, bijvoorbeeld door terug te grijpen naar de theocratie van Israël (“Kerk en Staat”) of door vooruit te grijpen naar het Messiaanse Koninkrijk (“sociaal evangelie” of wereldkerstening). In onze dagen zetten velen zich af tegen de Kerk, maar daarbij wordt vaak tegelijk het bijbels getuigenis van de Gemeente overboord gezet. Daardoor komt het dat in onze landen wellicht meer wedergeboren Christenen buiten de kerken zijn dan daarbinnen!

Men kan zich terecht afvragen hoe men dit ook kan weten indien dit onderscheid nauwelijks wordt onderwezen. Dan blijkt bijvoorbeeld dat zelfs op de meeste theologische opleidingen wel de ekklesiologie wordt behandeld, maar dat de praktijk daarbij nauwelijks aan de orde komt. Het vak kerkgeschiedenis behandelt wel de geschiedenis van de officiële kerken inclusief de aartsvaders. Alles wat buiten deze lijnen valt wordt vaak met “dopers”, sektarisch, geestdrijverij, of “groepen” afgedaan. De student wordt daarbij bepaald niet gestimuleerd om zich verder te verdiepen in de “gemeentegeschiedenis”, die zeker zo boeiend en vooral praktischer is dan de kerkgeschiedenis!

Helaas blijkt in Nederland geen boek te bestaan waarin systematisch de geschiedenis van de christelijke Gemeente wordt behandeld. Er zijn wel boeken over kerkgeschiedenis, vaak zelfs met prachtige afbeeldingen van kerkelijke kunst, maar over de geschiedenis van de christelijke Gemeente bestaan zulke uitgaven niet. Daardoor hebben studenten in theologie en missiologie nauwelijks toegang tot deze geschiedenis en dat geldt ook voor degenen die de leerboeken voor het godsdienstonderwijs samenstellen. Dit werk is dus een aanvulling en waar nodig een correctie op de leerboeken voor kerkgeschiedenis.

Natuurlijk is het belangrijk om de basisfeiten te kennen van de ontwikkeling der Katholieke en Orthodoxe kerken, van de kerken der Reformatie, van zending en missie, liturgie en sacramenten, enzovoorts. Maar dit mag niet leiden tot een eenzijdig en soms zelfs onbijbels denkkader, waar immers de geschiedenis maar al te vaak het bijbels denken heeft ontwricht. De Gemeente, dat was voor “toen”, of hoogstens voor de zendingslanden: wij hebben nu immers de Kerk, die door de eeuwen heen is gevormd, misvormd en weer hervormd! Het gevolg van deze eenzijdige voorlichting is dat de Kerk wordt beschouwd als een instituut dat zijn tijd heeft overleefd, anderen pogen haar om te vormen tot draagster van ideologische begrippen over Gerechtigheid, Vrede, Toekomst, Waarden e.d. Ook de positie van Israël komt daarbij vaak in een onzuiver licht te staan, omdat het dilemma van kerkelijk antisemitisme en kerkelijk judaïsme even vals is als de leuze “Mussert of Moskou” in Wereldoorlog II.

Nu zijn er gelukkig de laatste jaren enkele goede herdrukken verschenen van indrukwekkende buitenlandse studies over de Gemeente van Christus. Daarvan noem ik: *The pilgrim church*, door E. H. Broadbent, en *The torch of the testimony*, door John W. Kennedy. Met name het eerste werk is een uitstekende bronnenstudie, waaruit ik royaal zal citeren. Beide boeken zijn geschreven vanuit de optiek van de Vergadering der Gelovigen. Andere boeken zijn geschreven vanuit de geschiedenis van Opwekking/Revival, met name van de afgelopen honderdvijftig jaar. In tegenstelling tot wat veelal wordt gemeend, zijn deze grote evangelisatiebewegingen niet buiten de Gemeente omgegaan: zij waren wel para-kerkelijk, maar gaven meestal ook de aanzet tot de oprichting van evangelische gemeenten, waar bekeerde, moderne heidenen en tot (nieuw) leven gebrachte nominale Christenen elkaar hebben gevonden. Een voorbeeld hiervan zijn de vele vrije evangelische gemeenten, gesticht of versterkt vanuit de bediening van de Scandinavische evangelist Frederik Franson. Het is dus geenszins waar dat “evangelicals” weinig kerkelijk besef zouden hebben. En mocht dit al eens een keer het geval zijn geweest, dan kwam dat doordat in veel kerken geen of weinig ruimte was voor een bijbelse beleving van de Gemeente. Anderzijds hebben de evangelicals juist de stoot gegeven tot een krachtige zendingsbeweging die in veel landen van de Derde Wereld duizenden gemeenten sticht, ieder jaar weer opnieuw. En deze gemeenten zenden op hun beurt weer tal van evangelisten uit, waarvan er enkele duizenden in juli 1983 in Amsterdam bijeenkwamen.

Aan deze “Handelingen der Gemeente” gaan “Handelingen der Apostelen” vooraf. Dit door Lucas geschreven boek heeft iedereen in zijn Bijbel staan, en het verdient aanbeveling om eerst dat boek zorgvuldig te lezen, mogelijk met behulp van een goede commentaar. In mijn eigen studiecommentaar op dit Bijbelboek zijn een aantal uitgangspunten en kernbegrippen behandeld, die voor tal van Christenen nog steeds een struikelblok vormen. De “Handelingen der Gemeente” beginnen dan

ook waar de “Handelingen der apostelen” eindigen, namelijk in 70 (verwoesting van Jeruzalem, en de tweede generatie der christelijke Gemeente). Dit wordt gedaan aan de hand van de zeven zendbrieven die de Here Jezus Christus geeft in Openbaring 2 en 3. Behalve als brieven aan specifieke, historische gemeenten, kunnen zij ook worden gezien als een schetsmatige, vooraf geschreven geschiedenis der Gemeente. Als maatstaf van de christelijke gemeenten geldt dan ook:

- de geschiedenis van de eerste generatie, zoals beschreven in Handelingen;
- de doctrine van de gemeente en haar leiding, zoals beschreven in de Epistels;
- de geschiedenis van de volgende generaties tot de wederkomst des Heren, zoals beschreven in Openbaring 2 en 3.

Deze drievoudige maatstaf zal worden toegepast om de onderwerpen die voor elk der zes of zeven perioden uit de geschiedenis der gemeente zijn geselecteerd, kritisch te beschrijven. Kerk en Gemeente, en dikwijls de Gemeente in de Kerk, hebben veel reden om dankbaar te zijn, evenals zij veel reden hebben om beschaamd te zijn. Dit boek is dus niet slechts beschrijvend, fenomenologisch geschreven, maar waar nodig ook kritisch vanuit de door God gegeven en door ons afgeleide criteria voor de Gemeente, welke zijn een pijler en fundament der waarheid, 1 Tim. 3:15, die de poorten van het dodenrijk niet zullen overweldigen, Mat. 16:18.

Tenslotte is de kennis van de Gemeente een absoluut vereiste om Gods handelen in onze eigen tijd te verstaan. Dit kan beslist niet buiten het “profetische Woord” om, dat in deze studie herhaaldelijk zal worden aangehaald. Met name in het eerste hoofdstuk, dat de algemene kaders plaatst, en in het laatste hoofdstuk, dat handelt over de tijd die onmiddellijk aan Christus’ wederkomst voorafgaat. Paulus bereikt een climax in zijn grote “gemeentebrief” aan de Efeziërs, wanneer hij uitroept:

Hem zij de heerlijkheid in de gemeente
en in Christus Jezus, tot in alle geslachten,
van eeuwigheid tot eeuwigheid! Amen.

Het gecursiveerde mag voor ons geen theorie blijven, maar kan een heerlijke werkelijkheid zijn. Maar daartoe dient ons zicht op “de gemeente” waarin Gods heerlijkheid wordt getoond ook duidelijk te zijn, en niet verduisterd. Dit, en niets minder, is het hoge doel van deze studie.

HOOFDSTUK 1

Indeling van de geschiedenis der Gemeente

I.1. Tussen “Handelingen der Apostelen” en Christus’ wederkomst

I.2. De zeven zendbrieven als grondslag

I.3. Indeling in perioden

I.3.1. “EFEZE” - de tweede generatie die haar eerste liefde verloor

I.3.2. “SMYRNA” - wilde beesten, tien koningen lang

I.3.3. “PERGAMUM” - als de kerk met de koning wordt getrouwd

I.3.4. “THYATIRA” - in de schaduw van onze lieve vrouwe

I.3.5. “SARDES” - dwars door de kerken van de denominaties

I.3.6. “FILADELFIA” - de overwinnaars van de kleine kracht

I.3.7. “LAODICEA” - los van de wereldkerk die naar Babel voert

I.4. Indeling van dit boek

I.1. TUSSEN “HANDELINGEN DER APOSTELEN” EN CHRISTUS’ WEDERKOMST

De geschiedenis van Christus’ Gemeente is er een van ups en downs, en de velerlei dingen waaraan zij is blootgesteld variëren zeer, evenals de oorzaak van haar vervolgingen verschilt. Soms is een keerpunt in haar geschiedenis duidelijk aan te geven, bijvoorbeeld het jaar 313, toen keizer Constantijn zich tot het Christendom bekeerde, of het jaar 1520, toen de Reformatie een feit werd.

De eerste periode van haar geschiedenis valt buiten het bestek van dit boek; deze vinden wij beschreven in de Bijbel zelf, met name in het boek Handelingen der Apostelen (waarover ik een uitvoerig studiecummer geschreven heb) en in de brieven of epistels der apostelen. Openbaring 1 en 22:6-21 gaat over deze tijd, of die direct daarna.

De Handelingen der Gemeente beginnen dus met de tweede generatie, dus daar waar de Handelingen der Apostelen eindigen, en zij gaat door tot aan haar Opname waarvan Paulus spreekt, bijvoorbeeld in zijn brieven aan de Thessalonicenzen. Wij beschrijven hier dus de geschiedenis van Christus' Gemeente op aarde, en wel vanaf 70. Deze periode vinden we profetisch beschreven in Openbaring 2 en 3.

Tenslotte is er de periode die volgt op de Handelingen op aarde, namelijk de periode dat de Gemeente "bij Christus" is. Dit wordt weergegeven met de belangrijke woordjes "meta tauta" (en daarna, na dezen), wat in de context van Op. 1:19 en 4:1 betekent: "na de dingen van de ekklesia". In Openbaring 4 tot 19, dat handelt over Gods gerichten over de volken der aarde, is de ekklesia de grote afwezige, behalve in Op. 19, waar wordt gesproken over "de Bruiloft des Lams".

Openbaring 20 en 21 tenslotte gaat over de periode van het Duizendjarig Rijk, het Laatste Oordeel en het Nieuwe Jeruzalem, waarin zowel de Gemeente is betrokken als Israël, en waar voor duizend jaar de hemelse heerschappij van de Gemeente wordt gerelateerd aan de aardse heilsregering van Christus op de berg van Sion.

Een en ander kan ook grafisch worden weergegeven:

AD 30		AD 70		
Israël's verwerping van Koning en Rijk	Handelingen der Apostelen	Handelingen der Gemeente	oordelen en gerichten	Duizendjarig Vrederijk
Einde 69 ^{ste} jaarweek van Daniël	Op. 1, 22:6-21	Op. 1 Openbaring 2 en 3	Op. 4-19 70 ^{ste} jaarweek	Op. 20-21

Dit boek houdt zich geheel bezig met de huidige, middelste periode: Handelingen der Gemeente. Wij zullen dit doen volgens de profetische indeling die gegeven wordt in de zeven zendbrieven van Op. 2 en 3. Dit hoofdstuk geeft daarop een inleiding die als volgt verloopt:

- I.2. De zeven zendbrieven als grondslag
- I.3. Indeling in perioden
- I.4. Indeling van dit boek

I.2. DE ZEVEN ZENDBRIEVEN ALS GRONDSLAG

Voor de geschiedenis van Christus' Gemeente kan worden uitgegaan van de zeven zendbrieven van de Here Jezus, die zijn opgenomen in Openbaring 2 en 3. Deze brieven hebben een wonderlijke, dubbele betekenis. Allereerst zijn het brieven aan zeven bestaande gemeenten, alle gelegen in "Asia", dat is de westkust van het huidige Turkije, en waarschijnlijk ontstaan vanuit het getuigenis dat in Efeze geklonken heeft en vandaar is uitgedragen, Hand. 19:10.

In de provincie Mysië lagen de haven Troas en de residentie Pergamum. Ook de handelsstad Smyrna lag aan de kust.

In de provincie Lydië lagen de handelsstad Efeze en voorts in het binnenland: Thyatira, Sardes en Filadelfia.

In de provincie Caria lag Milete aan de kust, en daarvoor het eiland Patmos.

Oostelijk daarvan lag in het binnenland de provincie Pisidië met de steden Hiërapolis, Laodicea en Kolosse, en uiteraard Antiochië in Pisidië waarvan sprake is in Hand. 13.

Uit deze brieven blijkt wel hoe iedere gemeente duidelijk een eigen karakter had, haar eigen verzoeken en overwinningen. Eigenlijk geven de brieven van elke lokale gemeente een specifieke “sterkte-zwakke analyse”. Maar daarnaast zijn deze brieven voor “de gemeenten” bedoeld, hetgeen blijkt uit het laatste vers van iedere brief. Wij kunnen ze dus, vanwege het feit dat deze zeven brieven in de canon zijn opgenomen, met vrucht en zegen lezen en daarin de stem van de Heer verstaan, in bemoediging en vermaning.

Tenslotte zijn deze hoofdstukken ook “typerend” voor de zeven achtereenvolgende perioden uit de kerk/gemeentegeschiedenis. Daarin ligt een wonderbare profetische boodschap en zeker ook voor de tijd waarin wij nu leven. Hoewel het hele Nieuwe Testament, ja de hele Bijbel, nuttig is voor alle tijden en voor alle plaatsen, zijn het toch juist deze hoofdstukken in het bijzonder die profetisch spreken van de thans negentienhonderd jaar die verstreken zijn sinds het afsluiten van de canon. Juist daarom verdienen deze beide hoofdstukken in het bijzonder onze aandacht en zullen wij ze als basis nemen van de indeling van de “Handelingen der Gemeente” en als typering van elke periode in het bijzonder.

I.3. INDELING IN PERIODEN

Zoals we hiervoor zagen kunnen de zendbrieven van Openbaring 2 en 3 ook worden beschouwd als de basis voor de indeling van de gehele geschiedenis van de christelijke Gemeente op aarde. Het blijkt zelfs erg doelmatig en verhelderend om ook de “Handelingen der Gemeente” op deze basis in te delen. De jaartallen die deze onderscheiden perioden afbakenen zijn soms vrij nauwkeurig aan te geven, soms slechts bij benadering. In sommige gevallen bestaat er in de evangelische literatuur ook geen volledige eenstemmigheid over, met name over de laatste twee jaartallen. Maar in het algemeen wordt toch wel deze indeling aangehouden. Ook moet niet worden vergeten dat een nieuw tijdperk wel een nieuwe periode van de gemeente inluidt, maar daarmee wordt natuurlijk niet het vorige tijdperk definitief afgesloten. Bijvoorbeeld na de Reformatie bleef de Rooms-Katholieke Kerk bestaan, maar zij had niet meer de alleen-heerschappij, omdat nu naast haar de kerken van de Reformatie gingen functioneren.

We beginnen daarom met een grafische weergave, waarbij niet gestreefd is naar proportionaliteit op de tijdas:

	“Efeze”	“Pergamum”	“Thyatira”	“Sardes”	“Filadelfia”	“Laodicea”	
30-70	70-313	313-606	606-1520	1520-1800	1800-1948	1948-?	Koninkrijk in Sion

Handelingen
der
Apostelen

- Handelingen der Gemeente -

Deze perioden kunnen we, uitgaande van de kernbegrippen van de zeven zendbrieven, als volgt benoemen:

- (0. 30 - 70 Handelingen der Apostelen)
- 1. 70 - 170 De tweede generatie die haar eerste liefde verloor
- 2. 170 - 313 Wilde beesten - tien koningen lang
- 3. 313 - 606 Als de kerk met de koning wordt getrouwd
- 4. 606 - 1520 In de schaduw van onze lieve vrouwe
- 5. 1520 - 1750 Dwars door de kerken van de denominaties
- 6. 1750 - 1948 De overwinnaars van de kleine kracht
- 7. 1948 - ? Los van de wereldkerk die naar Babel voert
- (8. De gemeente in heerlijkheid)

De keuze van de jaartallen vraagt uiteraard om een toelichting, welke duidelijk maakt hoe de geschiedenis van de christelijke gemeente zich kenmerkt gedurende de verschillende tijdvakken tussen deze jaartallen.

E 70. Einde van de eerste generatie van de Gemeente (en van de eerste liefde?)
f Val van Jeruzalem
e “Dit geslacht” (Mat. 24:34) is voorbijgegaan
z
e

S 170. Begin van de “tien koningen” en de grote christenvervolgingen
m Deze gingen door tot keizer Diocletianus (310)
y
r
n
a

P 313. Keizer Constantijn aanvaardt het Christendom en maakt het tot staatsgodsdienst
e
r 325. Eerste grote concilie in Nicea, waar de “Nicolaiëten” het roer der Kerk overnemen
g
a
m
u
m

T 606. Bonifatius III wordt gekroond tot “universeel bisschop”
h Hiermee doet het pausdom officieel zijn intrede
y
a Uitbreiding van de Kerk met behulp van de krachtige hand van de staat
t
i Bouw van de grote kathedralen
r
a

S 1520. De Reformatie zet algemeen door en maakt een eind aan de virtuele alleen-heerschappij
a en de almacht van de (Rooms)-Katholieke Kerk
r
d Begin van de vele kerkelijke denominaties
i
s

F 1750. De “evangelische beweging” zet door
i à Belangrijkste kenmerken hiervan zijn:
l 1800. - Opwekking in grote delen van de kerk
a - Nadruk op het profetische Woord en op de verwachting van Christus’ wederkomst
d - Opkomst van de zogenaamde geloofszendingen
e
l

-
- L 1948. Vorming van de Wereldraad van Kerken te Amsterdam
a Uitroepen van de joodse staat te Jeruzalem
o (aanvang van de laatste generatie voor Jezus' wederkomst?)
d De grote verleidingen komen die waren voorzegd
i
c
e
a
-

In het nu volgende zullen de zeven perioden zelf kort worden gekenschetst.

I.3.1. "EFEZE" - de tweede generatie die haar eerste liefde verloor Op. 2:1-7

Kenmerken van de lokale gemeente

Dit is een gemeente waarover we veel in de Bijbel lezen, namelijk in Handelingen (19 en 20) en ook in de brief van Paulus aan de Efeziërs. De naam van de plaats houdt verband met 'verzaken', laten gaan, wat ook de kern is van haar zwakte, vs. 4. Het is dus een teruggevallen gemeente: uiterlijk bezit zij alles, maar het wezen ("de eerste liefde") ontbreekt, en dit is een typisch kenmerk van de tweede generatie, die het niet zelf heeft meegemaakt, maar als vanzelfsprekend de voorrechten kreeg overgeleverd.

De stad Efeze was de hoofdstad van de Romeinse provincie Asia. Daar was de hoofdzetel van de regering gevestigd, en het was dan ook een grote en moderne wereldstad in de dagen van Paulus en van Johannes. Hoewel Efeze al van ouds bekend is, was het verwoest geweest en later, in 287 BC, geheel opnieuw gebouwd door de Diadochen-koning Lisimagus. Deze was een van de generaals van het leger van Alexander de Grote en kreeg na diens dood een deel van zijn rijk toegewezen. Efeze lag centraal aan de rivier de Cayster, die werd gevormd vanuit vier dalen. Door die dalen liepen de verbindingen met de hoogvlakte van Asia, waaronder ook de doorgaande handelsroutes. Als gevolg daarvan was Efeze een belangrijke handels- en havenstad, met name ook door zijn natuurlijke baai (die naderhand is verzand).

Daarnaast gold Efeze ook als "derde heilige stad" (na Jeruzalem en Athene) vanwege het beeld en de tempel van de "hemelkoningin" Artemis, Latijn: Diana. Dit gold als een van de zeven wereldwonderen der oudheid. Deze "koningin des hemels" komt al door alle eeuwen voor, zij het onder verschillende namen. Jeremia noemt haar al, en onder Achab was koningin Izebel de hogepriesteres van haar als Astarte. De Egyptenaren kenden haar als Isis of "moeder Gods", later kenden de Grieken haar als Aphrodite, Latijn: Venus. Zij is de uitbeelding van de oorlog en de jacht en van de vruchtbaarheid en de liefde, een wonderlijke combinatie. In haar worden zowel het hoogste als het laagste van de vrouw verenigd: het onbevleete maagdelijke en de zedeloosheid van de vruchtbaarheidsriten. Later - in de perioden van "Pergamum" en van "Thyatira" - werd zij door de kerk "Maria" genoemd, en de Islam kent haar onder de naam Fatima, "alles wat goddelijk is in de vrouw".

De werken der Nicolaiëten

In Hand. 20:29-30 waarschuwt Paulus de oudsten van de gemeente dat "grimmige wolven bij u zullen binnenkomen, die de kudde niet zullen sparen: en uit uw midden zullen mannen opstaan, die verkeerde dingen spreken om de discipelen achter zich aan te trekken". Hier in vers 6 worden deze "wolven" en "mannen uit hun eigen midden" de "Nicolaiëten" genoemd. Dit was geen nieuwe sekte, maar een groepering binnen de gemeente die bezig was om een "priesterlijke orde" ingang te

doen vinden. Daarmee werd dus een onderscheid gemaakt tussen “geestelijken” en “leken”, een voorloper dus van wat later het pausdom zou gaan vormen. Het woord zelf betekent volksoverheersers, want Niko betekent overwinnen en Laos betekent volk. Dit leidt dus tot de meest ernstige vorm van “discriminatie” binnen Christus’ gemeente, namelijk van “geestelijken” die “heersen over” de “leken”. Dit is direct en flagrant in tegenspraak met het gebod van Christus in Mat. 23:8-10, waar we lezen:

- Gij zult u niet “rabbi” (meester) laten noemen, want Een is uw Meester en gij zijt allen broeders.
- En gij zult op aarde niemand uw vader (pater, paus) noemen, want Eén is uw Vader, Hij die in de hemelen is.
- Laat u ook geen “leidslieden” (magisters) noemen, want Eén is uw Leidsman, Christus.

In plaats van een eenvoudige gemeente en levensstijl (vgl. Ps. 86:11 en Mat. 6:22) worden nu allerlei “dingen der mensen” de gemeente binnengebracht, die deels berusten op de oude religie van Babylon (de Chaldeeën), en deels op de Oudtestamentische priesterdienst. Precies datgene waarvoor Jakobus waarschuwt, jak. 2:1-4, wordt nu gepropageerd door “bisschoppen”, “kardinalen”, “magisters”, “paters” en anderen. Hiermee wordt de Gemeente als geheel beroofd van haar koninklijk priesterdom, 1 Petr. 2:9, Op. 5:10, en gebracht op het lage niveau van de zogenaamde mysterie-religies zoals de Mithra-verering.

De Efeziërs hadden een diepe afkeer van deze praktijken en wezen ze vierkant af. Daarvoor werden zij door de Heer geprezen omdat ook Hij deze “werken der Nicolaiëten” haat.

I.3.2. “SMYRNA” - wilde beesten, tien koningen lang Op. 2:8-11

Kenmerken van de lokale gemeente

Evenals Efeze lag ook Smyrna aan de Egeïsche Zee, zo’n 70 km noordwaarts. De stad is thans bekend onder de naam Izmir, een belangrijke stad. Smyrna was een belangrijk handelscentrum, met name voor de vele kostbare balsemsorten en specerijen uit het Midden-Oosten, waaronder ook nardus en mirre, en aan dit laatste heeft zij waarschijnlijk haar naam te danken. Evenals Efeze was de stad van oude oorsprong, verwoest en onder Alexander de Grote door Antigonos herbouwd.

Smyrna is dus typisch de stad van de “zalven der wereld”, kostbaar en welriekend, maar juist daarin is haar betekenis “pseudo”, net-alsof, en voor datgene wat echt is betekent het “bitterheid” (de betekenis van de naam mirre) en verdrukking. Evenals in het Oude Testament wordt namelijk ook hier het echte door het valse gesmaad en vervolgd, vgl. Gal. 4:29; 1 Petr. 2:12. Smyrna is dus het beeld van verleiding, het doen-alsof, vs. 9, en van verdrukking, vss. 9 en 10. Aan deze gemeente is het martelaarschap beschoren, en zij die getrouw zijn tot de dood en niet versagen of hun Heer verloochenen, ontvangen de overwinnaarskroon (stephanos), de kroon des levens, de martelaarskroon.

Synagoge des Satans

Dit is de naam die gegeven wordt aan hen die “menselijk” denken. Dit is op zichzelf nog niet zo erg, ware het niet dat in de confrontatie met “de dingen van God” zij die bedacht zijn op “de dingen der mensen” hiermee tot instrumenten van Satan worden, vgl. Mat. 16:23. Daaruit blijkt dat naam-joden en naam-Christenen een veel groter gevaar zijn voor de waarachtige gemeente Gods dan “gewone heidenen”. Dat blijkt wel uit het leven en sterven van Jezus, en ook uit de hele Handelingen der apostelen komt dit naar voren. Het oordeel Gods zal dezen des te zwaarder treffen. Wereldsgezindheid bij religieuze mensen is dus het ergste wat er is, en hun “pseudo” of namaak impliceert bitterheid voor Gods kinderen. Zelf zijn deze mensen te vroom om hun handen aan hen te slaan, maar zij geven anderen daartoe de opdracht, bijv. Hand. 23:2, om zelf hun handen schoon te houden en rustig hun sabbat (joh. 19:31), hun Te Deum (Bartholomeusnacht) of hun Eucharistie (afslachting van Moslems in Jeruzalem door de Kruisvaarders) te kunnen vieren. Deze “godsdienst” wordt door Christus hier “satansdienst” genoemd, een vroomheid die met het bloed der heiligen is bevlekt.

“Tien dagen lang”

Hiermee wordt de duur van de grote Christenvervolging aangeduid. Al in AD 56 werd Polycarpus, bisschop van Smyrna, levend op de helling of “pagos” verbrand. Kort daarna werd de hele helling met bloed geverfd van 1500 Christenen, die daar tegelijk de marteldood stierven, en enkele dagen later nog eens 800. In figuurlijke zin heeft het woord “tien dagen” betrekking op de tien koningen of keizers, dus de tien regeer-perioden van de opeenvolgende Romeinse keizers tussen 170 en 313, waarin zeven grote Christenvervolgingen plaatsvonden. Gerekend vanaf Caesar Nero, die in AD 64 de troon besteeg, waren het tot en met keizer Diocletianus precies tien grote Christenvervolgingen. Hieraan kwam een einde toen met keizer Constantijn een geheel nieuwe periode aanbrak.

I.3.3. “PERGAMUM” - als de kerk met de koning wordt getrouwd Op. 2:12-17

Kenmerken van de lokale gemeente

Evenals Efeze en Smyrna lag Pergamum aan de Egeïsche Zee, 150 km ten noorden van Efeze. Pergamum was niet zo'n handelsstad als Efeze en Smyrna, maar was een oude koningsstad gebouwd door de koningen Eumenes I en II, onder welke laatste koning de stad het toppunt van haar bloei bereikte, 197-159 BC. Hoewel Efeze de hoofdstad van Asia was, was Pergamum de residentie, net als bij ons Amsterdam en Den Haag. De stad was prachtig gebouwd, aan zee en tegen de berghelling. Op de top van die helling lag de grote koningsburcht, terwijl op het dak daarvan het grote altaar van Zeus was gebouwd.

Pergamum was ook de zetel van het hoogerechtshof en bezat een enorme bibliotheek, die kon wedijveren met de bibliotheek van Alexandrië, de plaats waar zeventig joodse geleerden het Oude Testament in het Grieks hadden vertaald, de zogenaamde Septuagint, ofwel LXX. De boeken werden toen nog niet op papier gedrukt, maar op perkamenten rollen, van dierenhuiden gemaakt, waren allerlei handschriften geschreven en overgeschreven. De naam “perkament” is waarschijnlijk van de stadsnaam afkomstig. Aan deze bibliotheek was ook een universiteit verbonden, die voornamelijk bestond uit een medische faculteit.

De naam Pergamum is samengesteld uit “purgos” dat toren of burcht betekent, en “gamos” dat huwelijk betekent. Het was de plaats waar het Westen (Griekenland) en het Oosten (Babylon) aan elkaar gekoppeld waren. De verbindende schakel daarbij was koning Attalus III, priester-koning van de Chaldeeën. De koppeling betrof ook overheid en religie, wat duidelijk uitkwam in de constructie van de regeringsburcht.

De troon des Satans

Deze term slaat op de geestelijke achtergrond van de wereldse overheid. Deze was belichaamd in de persoon van Attalus III, die uit Chaldea moest vluchten en door wie Satan zijn troon overbracht van Babylon naar Pergamum. Dit lei vide in het begin tot vervolging, zoals van Antipas, die in de brief wordt genoemd, maar later leidde dit tot de “koppeling” van kerk en staat.

In Pergamum ontwikkelde zich een satanische pseudo-drieëenheid, namelijk:

- Zeus, de oppergod der Grieken troonde bovenop de koningsburcht op de top van de heuvel, de “purgos” van de stad was dus met de hoogste god gekroond en de regering (en dus ook alle burgers) stonden onder zijn gezag. - De tweede tempel van de stad was gewijd aan de Romeinse keizer, die als “heer” werd verheerlijkt en aanbeden. De eerste keizer die werd gekroond was Julius Caesar, die na zijn kroning de naam aannam van Divinus Julius, de goddelijke Julius, want hij beschouwde zichzelf als de zoon der goden en liet zich daarom als “heer” vereren.
- De derde afgod was Aesklepios Sooter, die werd vereerd onder het beeld van de slang, nog steeds het symbool van de artsen, de esculaap. Hij werd vereerd als de god van de geneeskunde en kon alle zieken genezen, en volgens zeggen zelfs doden opwekken.

Deze Aesklepios werd van tijd tot tijd uit de tempel genomen, onder een baldakijn gezet en in processie door de straten gedragen. Iedereen die deze processie tegenkwam moest dan neerknielen en

deze god hulde bewijzen, op straffe des doods. De priesters die deze afgod ronddroegen brachten zichzelf in extase, zij gingen “orakelen” of “profeteren”, spraken in tongen en brachten die geestvervoering dan over op de omstanders, van wie er velen genazen. “Sooter” kan ook vertaald worden als therapeut, genezer, en was dus eigenlijk een pseudo-heiland.

In Pergamum zien we dat overheid, wetenschap en geschriften stellig niet “waardevrij” zijn, maar dat deze hier staan onder de oppermacht van de afgoden. Zij beloven en schenken veel voorspoed, maar beheersen de lichamen en zielen der mensen, wat ook Op. 18:13 zegt.

De leer van Bileam

Wat deze leer inhoudt wordt duidelijk uit het lezen van Num. 22-25. Toen het volk Israël op weg naar Kanaän het land Moab had bereikt, zond Balak, de koning van Moab, boden naar de tovenaars Bileam de zoon van Beor, die helemaal in het noordoosten bij de Eufraat woonde. Daarmee beoogde hij een krachtige vervloeking te werpen op het volk van de Allerhoogste, maar de Heer stond dat niet toe. Daarop stelde Bileam aan Balak voor dat hij de Israëlieten zou uitnodigen voor hun on-tuchtige feesten van Baäl-Peor, waar zij zich aan elkaar koppelden, Num. 25:3. Op deze wijze werd Israël in een valstrik gelokt, waardoor de toorn des Heren tegen hen ontbrandde: wat niet gelukt was door toverij lukte nu wel door hoererij.

De leer van Bileam en de naam Pergamum zijn dus nauw met elkaar verbonden en zijn typerend voor het beginsel van “koppeling”: de vriendschap der wereld is vijandschap tegen God, omdat de wereld staat onder het gezag van machtige afgoden: de pseudo-vader Zeus, de pseudo-zoon Caesar, en de pseudo-geest Aesklepios.

De leer der Nicolaïeten

Deze leer was in Efeze afgewezen, maar kwam in Pergamum tot volle bloei. De gemeente moet zich hiervan bekeren en zo niet, dan gaat de Heer zelf tegen zijn gemeente oorlog voeren met het zwaard zijnsmonds. Over de leer en de werken der Nicolaïeten zelf zie 1.3.1.

I.3.4. “THYATIRA” - in de schaduw van onze lieve vrouwe Op. 2:18-29

Kenmerken van de lokale gemeente

De stad Thyatira ligt meer in het binnenland, in het dal van de Lycus, ongeveer tussen Pergamum en Sardes in. Zij kreeg haar naam door haar gilde van wevers en ververs van wollen en linnen stoffen, en door haar leder- en metaalbewerking. Zij was beroemd vanwege het vervaardigen van purperverf. Lydia, de eerste bekeerlinge van Paulus in Europa, was een purperverkoopster uit Thyatira, die zaken deed in het Macedonische Filippi, Hand. 16:12-14. De naam “Thyatira” is een samenstelling van Thya en tira, wat betekent de stad van Thya, de beschermvrouwe der stad. Zoals een afgod wordt gediend door zijn priesters, zo wordt de godin gediend door haar profetes, in dit geval de vrouw Izebel.

De vrouw Izebel

Zij treedt op als profetes, dus als woordvoester, zegsvrouwe van de hoogste “vrouwelijke macht” in de hemelse regionen, namelijk de koningin des hemels, zie ook onder 1.3.1. Zij is symbool voor de goddeloosheid, maar laat zich als heilige, onbevleete maagd (dat is de betekenis van haar naam) vereren. In het Oude Testament was zij de dochter van Ethbaäl, de priester-koning van Tyrus, de koning der Sidoniërs, zie ook Ez. 28. Haar afkomst wordt beschreven in 1 Kon. 16:29-33 (zij is de vrouw van koning Achab, die Israël tot geestelijk overspel brengt door haar toverkunsten, zie ook 2 Kon. 9:22). Haar smadelijk einde is beschreven in 2 Kon. 9:30-37, waar haar laatste poging om een koning te “versieren” mislukt en zij uit het raam te pletter valt om door de honden te worden verslonden.

Deze vrouw komt ook voor aan het einde van Openbaring. In hoofdstuk 17 lezen wij van haar triomfen en van haar ondergang. Het is waarschijnlijk dat de Here Jezus in zijn brief aan de gemeente te Thyatira deze naam symbolisch heeft gebruikt, om deze “profetes van Thya” aan te duiden. Zeker

is dat hier een verdere ontwikkeling wordt getekend, waarbij de kerkelijke hiërarchie wordt gekroond met de “onbevleete koningin des hemels”, de “moeder der Kerk” die het purper (symbool van kerkelijke en koninklijke macht) uitrekt aan wie zij wil.

Er is dus een duidelijke progressie van “Pergamum” (verbond met de wereld en met de aardse koning) en “Thyatira” (verbond met de “koningin des hemels” bij wier gratie de kerkvorsten regeren). Enkele kenmerken van de vrouw Izebel zijn:

- Hoererij; echter niet zozeer in de vleeselijke zin zoals Artemis met haar tempelprostitutie, maar in geestelijke zin zoals de vrouw die een zuurdeeg (symbool van het verderf) nam, het deed in drie maten meel (symbool van de zuiverheid in de dienst van God), totdat het geheel doorzuurd was, zie Mat. 13:33.
- Toverij; zij slaagt erin om de eredienst aan God te veranderen van de “redelijke eredienst in eenvoud des harten” tot een stelsel waarin mannen gelokt worden met purper en waar geestelijke waarden (aanbidding in geest en waarheid) worden omgetoverd tot liturgische pracht en praal.
- Bloeddorst; zij is erop gericht om alle waarachtige godsdienaars uit te roeien, omdat zij, als “aller lieve vrouwe” de absolute alleen-heerschappij opeist en geen “anders-denkende ketters” naast zich kan verdragen.

“De werken”

Dit is een thema dat menigmaal voorkomt in deze korte brief. Zoals de Christen-joden steeds de neiging hadden om terug te vallen op “de Wet” als grond voor rechtvaardiging en middel tot heiliging, zo wordt in Thyatira de nadruk gelegd op “uw werken”. Niet alleen wordt hier gedoeld op werken der barmhartigheid, zoals bijvoorbeeld Cornelius die deed, Hand. 10:2, 22. Maar deze werken ontwikkelen zich (“uw laatste werken zijn meer dan uw eerste”) tot het onderhouden van tal van religieuze rituelen die in de plaats waren gekomen van de waarachtige eenvoud des geloofs, namelijk de werken van de Zoon des mensen, vs. 26, zie ook Joh. 6:28-29.

I.3.5. “SARDES” - dwars door de kerken van de denominaties

Op. 3:1-6

Kenmerken van de lokale gemeente

Ook deze stad ligt wat in het binnenland, 80 km ten oosten van Smyrna. Het was eens de oude hoofdstad van Lydië en de residentie van de fabelachtig rijke koning Croesus, door wie de stad de eerste werd die gemunt geld in omloop bracht. Sardes was een handelsstad, gelegen op een kruispunt van wegen. De industrie omvatte onder meer het weven van stoffen en het maken van gouden sieraden, want uit een van haar rivieren werd goud gewonnen.

In deze rijke stad woonden mensen die de mysterie-godsdiensten bevorderden, zoals die van Kybele, ook wel de Magna Mater (Grote Moeder) geheten. Deze religie ging gepaard met zelf-verminning en wilde orgieën. De Kybele-dienst heeft veel gelijkenis met de Mithra-eredienst van het aangrenzende Frygië.

De naam Sardes, Turks: Sefarad, Perzisch: Sparda, heeft de betekenis van “overblijfsel”, een handjevol ontkomenen, dat ergens uit ontvlucht is. Dit kan slaan op de oorspronkelijke bevolking van de stad, die gezien haar naam ontvlucht is aan een oosterse, tenietgegane beschaving. In geestelijke zin slaat het op de christelijke gemeente, vooral in haar typologische betekenis vanuit de kerkgeschiedenis (zie later).

Een goede naam

Deze gemeente heeft een goede naam, maar die wordt maar ten dele gedekt door haar leven. De Heer noemt haar zelfs “dood” en bevindt haar “werken” onvoldoende voor God. Men leeft dus meer bij namen en woorden dan bij daden en werken, het geloof is meer een zaak van het hoofd dan van het hart. Het is een schijn zonder wezen, een vorm zonder inhoud, een leer zonder leven. Kortom, in

“Sardes” treffen we een gemeente die wel tegen het kwade is, maar waarin het goede geen gestalte krijgt.

In geestelijke zin heeft de naam “Sparda” hier een dubbele betekenis: enerzijds bestaat zij uit “de ontkomenen” uit de ritualistische Thyatiraperiode, waarin de hemelkoningin met haar purper de scepter zwaait; anderzijds is zij het beeld van de “namen zonder amen”, dat is een naam-christendom zonder persoonlijk beleven, en daaruit roept de Heer opnieuw zijn “sparda” uit, die we in vs. 4 zien genoemd en in “Filadelfia” vinden getypeerd.

Slapen en waken

Als geheel bevindt “Sardes” zich in een toestand van slapen, en hiermee wordt het tegengestelde uitgedrukt van het “waken” waartoe de Heer oproept in Mar. 13:33-37. Daardoor ontgaat hun de hele ontwikkeling van de tijd, het is een statische gemeente die door de grootste gebeurtenis van Christus’ gemeente op aarde: zijn wederkomst, zal worden overvallen. Hoewel “Sardes” tal van werken kent, is zij net als de Farizeeën, die er prat op gingen dat zij nog tal van geboden toevoegden aan de geboden Gods. Maar het allerbelangrijkste van de Wet werd door hen verwaarloosd, Mat. 23:23. Daardoor verwachtten zij ook niet de spoedige komst des Heren, evenmin als de joden de Messias herkenden toen Hij kwam, joh. 1:11.

Voor hen die slapen zal de Heer komen als een dief in de nacht; voor hen die waken komt Hij juist niet als een dief in de nacht, 1 Tess. 5:4, en dat is precies datgene waarin “Filadelfia” zich van “Sardes” onderscheidt.

I.3.6. “FILADELFIA” - de overwinnaars van de kleine kracht Op. 3:7-13

Kenmerken van de lokale gemeente

In tegenstelling tot alle vorige steden is Filadelfia van ondergeschikt belang: het bezat zelf geen stadsrechten, maar ressorteerde onder Sardes! De stad had haar naam te danken aan Attalus Philadelphus van Pergamum die de stichter was. Economisch was de stad afhankelijk van de havenstad Smyrna omdat ze aan een knooppunt van handelswegen lag tussen deze stad en het binnenland van Klein-Azië.

De naam Filadelfia is wel heel typerend voor de christelijke gemeente van die stad, wie geen enkel verwijt van de Heer treft zoals de andere gemeenten. Het is een Griekse naam die betekent: broederlijke liefde. Het is ook de enige stad waarin steeds een christelijke gemeente gebleven is. Hoewel arm, hebben de vervolgingen haar nooit zo getroffen omdat de Heer haar daarvoor bewaarde: deze stad en gemeente is zelfs een toevluchtsoord geweest voor de vele Christenen die vervolgd werden.

Klein en arm, heeft deze christelijke gemeente de eeuwen getrotseerd, en het is heel merkwaardig dat de belofte van vs. 12: “Ik zal op haar schrijven de naam mijns Gods”, aan haar zo letterlijk in vervulling is gegaan. Liggend in Turkije, draagt de stad uiteraard niet langer haar Griekse naam, maar heet nu Alaser, wat Arabisch is voor “stad Gods”.

Een gemeente van pelgrims

Het kenmerk van deze gemeente is haar pelgrim-karakter. Dat houdt in dat zij leeft vanuit de verwachting van Jezus’ wederkomst, waarvan bijna elk vers uit deze zendbrief spreekt. Duidelijk komt in haar het geloof van Abraham tot uiting, waarvan Heb. 11:8-10 spreekt. De andere kant van dit geloof is dat het purper en de pretenties van deze wereld geen vat op haar hebben. Als gevolg daarvan is deze gemeente, evenals de stad wier naam zij draagt, nimmer tot de hoogten gerezen van de andere gemeenten en steden. Maar dat heeft haar getuigenis bepaald geen schade berokkend, integendeel.

Al heeft deze gemeente dan geen deel aan werelds “purper”, vs. 9 maakt duidelijk dat nochtans de Bèma van Christus in haar midden is: zelf staat zij onder die Bèma die haar richt en behoedt, en daardoor functioneert zij ook als Bèma voor anderen: in plaats dat dezen Filadelfia infiltreren, wor

den zij door haar ontmaskerd en wordt haar Heer in zijn majesteit manifest. Dit is een prachtig voorbeeld van 2 Kor. 10:6 in de praktijk!

Bewaard voor de ure der verzoeking

Een ander kenmerk van Filadelfia is de duidelijke uitspraak van de Heer in vs. 10, dat Hij haar zal bewaren voor de ure der verzoeking die over de gehele wereld (oikoumene) komen zal, om te verzoeken hen die op de aarde wonen. De grote betekenis hiervan is de volgende:

1. Er komt een ure der verzoeking, de zgn. Grote Verdrukking voor de hele wereld (oikoumene). Voor Israël zal dit de tijd zijn van “Jakobs benauwdheid”, waarvan we lezen in Jer. 30:4-9.
2. Van die “ure der verzoeking” wordt de gemeente van Filadelfia uitgezonderd; dit is zelfs historisch gezien het geval, omdat de verdrukkingen en verzoekingën die de andere gemeenten hebben getuchtigd, haar niet hebben bereikt.
3. Allen die de naam van Christus belijden wonen op aarde. Het Grieks gebruikt hiervoor gewoon het woord “oikeo”, Lat.: habitare. Zowel de pelgrims als de gevestigden hebben hier hun woning. Maar het onderscheid blijkt nu uit de twee verschillende voorzetsels die hier worden gebruikt, namelijk “kata” en “para”.

katoikeo wordt gebruikt voor hen die op aarde hun vaste woning hebben gemaakt, wortel geschoten hebben, hier het Koninkrijk Gods zoeken te verwerklijken: zij behoren tot de “oikoumene” van alle mensen van goede wil die het hier-en-nu verwachten en maken. Over hen allen komt de verleiding en de grote verdrukking.

paroiikeo (Lat.: peregrinum esse) wordt gebruikt voor hen die op aarde een tijdelijke woning hebben, als pelgrims onderweg zijn naar het hemels vaderhuis, naar de stad die fundamenten heeft. Zij worden door de Heer bewaard voor de grote verdrukking: want zij hebben het oordeel en de toorn niet voor zich maar achter zich, en maken zich gereed voor het feest, 1 Tess. 5:9; Ps. 84:8.

N.B. Voor de goede orde zij vermeld dat het woord “katoikeo” dikwijls voorkomt in de neutrale betekenis van wonen (lat.: habitare), dus als synoniem van “oikeo”. Slechts uit het tekstverband kan men weten wat hier wordt bedoeld.

I.3.7. “LAODICEA” - los van de wereldkerk die naar Babel voert Op. 3:14-22

Kenmerken van de lokale gemeente

Laodicea is met Efeze de enige gemeente van de zeven die elders in het Nieuwe Testament wordt genoemd, namelijk in de brief aan de Kolossenzen (2:1 en 4:13-16). Samen met die gemeente ligt deze stad in Pisidië, een landstreek die niet aan de kust gelegen is. De stad lag in het Lycusdal, daar waar de grote handelsweg uit het Oosten zich splitst naar Pergamum en naar Efeze. De stad leverde hoofdzakelijk een beroemde zwarte wollen stof, vervaardigd uit de wol der inheemse schapen, geborduurde gewaden en een welriekende medicijn voor oogziekten, die “Frygisch poeder” werd genoemd.

Haar welvaart en arrogantie spreken uit het feit dat toen de stad in 60 door een aardbeving werd getroffen, de inwoners haar in eigen kracht hebben opgebouwd en de aangeboden Romeinse hulp zelfvoldaan hebben afgewezen! Verder bezat de stad koude en hete bronnen, die afwisselend gebruikt werden, als een soort sauna.

Al deze kenmerken van de stad waren ook van toepassing op de christelijke gemeente, en tegen deze “couleur locale” krijgen de woorden die de levende Heer tot haar spreekt, een grotere diepte. Stad en gemeente van Laodicea staan in lijnrechte tegenstelling tot Filadelfia, zowel in materieel als in geestelijk opzicht. Het is een wereld van klatergoud, waarin alle kwalijke en afvallige ontwikkelingen van de vorige gemeenten culminereren.

Het “rijke gnostische leven”

In haar “goede tijd” heeft de apostel Paulus voor Laodicea veel moeten doorstaan, Kol. 2:1, evenals voor de naburige gemeente te Kolosse. Dit wijst op een speciale vorm van religiositeit die toen sterk in opkomst was, namelijk de gnostiek, waarover heel Kol. 2 handelt. Net zoals aardse rijkdommen bijziend maken en leiden tot zelfbedrog, is het met deze pseudo-geestelijke rijkdommen. De gnostiek biedt namelijk de toegang tot de “hogere, geestelijke wereld” op een directe wijze door meditatie en concentratie, zonder de noodzaak van “dogma’s over lastige zaken” zoals zonde, oordeel, verzoening en vergeving. De gnostiek brengt de mens in de valse schijnwereld van de goden en demonen, met hun therapieën, extases, exploreren van verborgen kosmische krachten, zich scheppen van nieuwe werelden en de toegang tot verborgen kennis. Dit is te vergelijken met de leer der antroposofen, die dit leerden van hun stichter Rudolf Steiner.

Wie eenmaal door de gnostiek (tegenwoordig de Oosterse mystiek en meditatie) is aangestoken, denkt niet meer “fundamentalistisch” of “antithetisch” in termen van zwart of wit, goed of kwaad, echt of onecht. “Want al die religieuze dogma’s en fundamenten leiden maar tot schisma’s en onverdraagzaam beter-weten”. Hun doel is een synthetisch denken, waarin plaats is voor allerlei religieuze ervaringen en experimenten, zonder enige “dogmatische” (lees: bijbelse) maatstaf. Dat is de grond voor het verwijt van Jezus in vs. 15. Het gevolg hiervan is geestelijke hoogmoed en ongezeglijkheid, zie Kol. 2:18 en Op.3:17.

“Zie, Ik sta aan de deur en Ik klop”

In de eerste drie gemeenten: Efeze, Smyrna en Pergamum, was de Heer in de gemeente aanwezig, en sprak Hij de gemeente als zodanig aan om zich te bekeren: ook bij Sardes is dit nog het geval. De gemeente van Thyatira is onbekeerlijk, en de gelovigen worden persoonlijk opgeroepen om zich te bekeren opdat zij geen deel zouden hebben aan het komende oordeel over deze gemeente, die zich ontwikkelt tot de gemeente van de grote afval. De gemeente van Filadelfia is de enige gemeente die als geheel leeft in de verwachting van Jezus’ wederkomst en blijft voldoen aan de kenmerken van een apostolische gemeente. Maar in de gemeente van Laodicea staat de Heer zelf buiten de gemeente: natuurlijk is Hij in haar eerste periode binnen de gemeente geweest, zoals de apostel Paulus getuigt. Maar door haar liefde voor de “kosmos” (aards en buiten-aards) is Hij vertrokken zonder dat zij Hem zelfs maar hebben gemist!

I.4. INDELING VAN DIT BOEK

In grote lijnen zal nu de hiervoor gegeven indeling worden gevolgd. Het blijkt echter moeilijk om de eerste twee perioden uit elkaar te houden, en daarom zullen die tot één worden gecombineerd. Ieder hoofdstuk zal aanvangen met een korte samenvatting die een brug slaat van de onder 1.3 gegeven lokale karakteristieken naar de karakteristieken van het hele tijdperk dat hiermee wordt getypeerd. Dit leidt ons tot de volgende hoofdstuk-indeling:

II. Verval en vervolging in de primitieve gemeente, 70-313

III. Als de Kerk aan de koning wordt gekoppeld, 313-606

IV. In de schaduw van onze lieve vrouwe, 606-1520

En vervolgens voor deel 2:

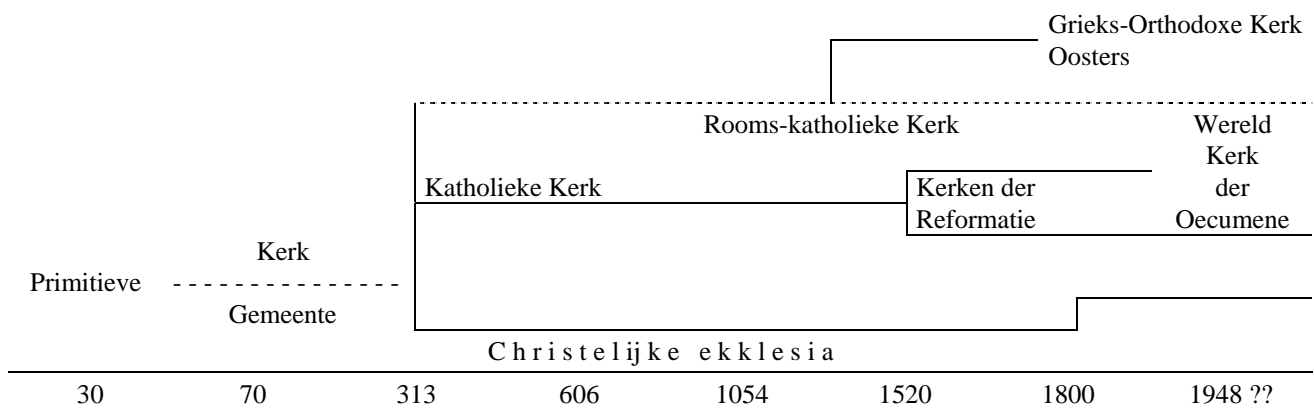
V. Dwars door de kerken der denominaties, 1520-1750

VI. De overwinnaars met de kleine kracht, 1750-1948

VII. Los van de oecumene die naar Babel voert, 1948-?

Vanuit een oogpunt van chronologie is deze indeling niet geheel bevredigend, maar dit probleem kan worden opgelost wanneer we de lijnen van de Rooms-Katholieke en Protestantse kerken laten doorlopen, ook na het verstrijken van hun “typerende” perioden. Voor de evangelische gemeenten (“Filadelfia”) geldt natuurlijk dat deze staan in een historische lijn, maar dat vanaf 1750 à 1800 hun getuigenis op krachtige wijze is bevestigd en erkend. Van groot belang zijn voorts de onderlinge verbindingen tussen de “banden” die de Kerk resp. de Gemeente weergeven: wij mogen dankbaar zien hoe in de loop der geschiedenis tal van mensen gevolg hebben gegeven aan de oproep van de Heer zoals deze profetisch klinkt in Openbaring 2 en 3. Anderzijds blijkt uit de “band” der ge

meente telkens weer “volharding der heiligen” (Op. 13:10) die gevoed werd vanuit het profetisch Woord: 1 Kor. 15:58, 1 Tess. 5:11, Heb. 10:36 en vooral 2 Petr. 1:19. Dit leidt tot de volgende grafische voorstelling, die in ieder hoofdstuk nader zal worden gespecificeerd (ook hier is geen proportionaliteit op de tijdas nagestreefd):

Grove systematische voorstelling van het verband tussen Kerkgeschiedenis en Gemeentegeschiedenis

HOOFDSTUK II

Verval en vervolging in de primitieve Gemeente, 70-313

II.1. Verband met “Efeze” en “Smyrna”

II.2. De Gemeente in haar tweede generatie

II.2.1. Jeruzalem! Jeruzalem?

II.2.2. De “vroeg vossen” die de Gemeente bederven

II.2.3. De verwoesting van Jeruzalem

II.2.4. Lessen van de synagoge

II.2.5. Christenen in Bithynië

II.2.6. Celsus en de vroeg apologeten

II.2.7. Het getuigenis van Clemens

II.3. Afwijkingen in de leer

II.3.1. De gnostiek

II.3.2. Het docetisme

II.3.3. De Marcionieten

II.3.4. De Manicheeën

II.4. Afwijkingen in “kerkorde”

II.4.1. Van “ekklesia” naar “kuriake”

II.4.2. De opkomst der bisschoppen

II.4.3. “Nicolaïeten” tegen wil maar met dank

II.4.4. Van “inzettingen” tot “sacramenten”

II.4.5. De opvatting van Cyprianus

II.5. Reacties tegen deze afwijkingen

II.5.1. Origenes als systematisch theoloog

II.5.2. De Montanisten, een vroeg voorbeeld van “Pinkstergemeenten”

II.5.3. Novatianen en het probleem der afvalligen

II.5.4. De belijdenissen als bescherming van “het heilig geloof”

II.5.5. De brief aan Diognetus

- II.6. Verbreiding en vervolging
- II.6.1. Naar het Nabije Oosten
- II.6.2. Naar Perzië en India
- II.6.3. Naar het noorden van Afrika
- II.6.4. Naar het Westen
- II.6.5. De grote Christenvervolgingen
- II.6.6. Conclusie

II.1. VERBAND MET “EFEZE” EN “SMYRNA”

De eerste periode van de Gemeente na bijbelse tijden wordt gekenmerkt door tal van verleidingen van binnenuit, alsmede door vervolgingen van buitenaf. Ook wordt definitief de band met het jodendom afgesneden, die in het Nieuwe Testament nog zo duidelijk wordt beklemtoond: de heidenen die in het Nieuwe Testament “nabij gebracht” zijn en in Christus deel hebben aan de beloften Gods, groeien in getal en in houding boven de joden uit, waardoor deze van het Christendom worden vervreemd.

Het is enigszins bezwaarlijk om beide perioden, die van “Efeze” en die van “Smyrna”, gescheiden te behandelen. De tekenen van “verzaakte eerste liefde” komen gedurende de hele periode tot uiting, zowel in het verzaken van de leer (2 Tim. 3:14-15) als in de opkomst van de “werken der Nicolaïeten.” Ook zien we hoe er al groepen christenen zijn die zich hiertegen verzetten en net als hun Heer blijf geven deze werken te “haten” door vast te houden aan het simpele model van lokale Nieuwtestamentische gemeenten zonder onderscheid tussen “geestelijken” en “leken”.

Een ander argument om deze perioden als één te behandelen is, dat de vervolging onder de Romeinse keizers de hele periode door heeft geduurd. Dat de Christenen zich van de joden hebben losgemaakt is ook tot hun eigen schade geweest, want daardoor werden zij tot een niet-getolereerde religie binnen het Romeinse Rijk. Vanaf keizer Nero, die in 64 aan de macht kwam, tot keizer Diocletianus in 310, zijn er tien zware Christenvervolgingen geweest, waarvan zeven gedurende de tien keizers die regeerden in het tijdperk van 170 tot 313.

Hoezeer de primitieve kerk ook verdeeld werd in leer en praktijk, zij toonde zich één in haar lijden en overwinning. Wij zien dan ook dat aan de Gemeente als geheel het woord van Christus heerlijk werd vervuld, toen Hij van haar verklaarde dat “de poorten van het dodenrijk haar niet zullen overweldigen”, ondanks de zware aanvallen van binnenuit en van buitenaf. Maar anderzijds is aan veel lokale gemeenten ook de waarschuwing van Christus in vervulling gegaan dat Hij van hen de kandelelaar zou wegnemen indien zij zich niet zouden bekeren. Zo werd in de meeste gemeenten van Klein-Azië de grondslag gelegd voor hun volkomen verdwijnen in later eeuwen.

De vervolgingen van Christus’ Gemeente werden aan het begin van de vierde eeuw zo krachtig dat het erop leek alsof zij na drie eeuwen tegenstand eindelijk systematisch zou worden uitgeroeid. Maar toen gebeurde er iets waardoor de geschiedenis een andere wending kreeg: in de machtsstrijd om de troon van Rome behaalde in 312 Constantijn de overwinning en direct daarna beval hij een eind te maken aan het vervolgen van de Christenen. Een jaar na zijn kroning, AD 313, vaardigde hij het zogenaamde edict van Milaan uit, waarbij aan alle mensen vrijheid van godsdienst werd gegeven, ongeacht welke godsdienst dat was. Dit gebeuren betekende een geweldige verademing voor de lijdende kerk, maar was ook het begin van een tijdperk van nieuwe verzoeken waarover het volgende hoofdstuk handelt.

De indeling van dit hoofdstuk is als volgt:

- II.2. De Gemeente in haar tweede generatie
- II.3. Afwijkingen in de leer
- II.4. Afwijkingen in “kerkorde”
- II.5. Reacties tegen deze afwijkingen
- II.6. Verbreiding en vervolging

II.2. DE GEMEENTE IN HAAR TWEEDE GENERATIE

II.2.1. Jeruzalem! Jeruzalem?

Reeds in de Handelingen der apostelen kunnen we zien hoe het zwaartepunt van de Gemeente werd verlegd van Jeruzalem naar Antiochië, Hand. 13. Toch blijkt ook verder uit de Schrift dat de Jeruzalem-gemeente tracht een leidende positie in te nemen in de gemeenten van joden en heidenen, en ook blijkt hoe de apostelen met deze situatie rekening houden. Wat echter bij Paulus een vorm is van eerbetoon: het heil is uit de joden, wordt door de gemeente van Jeruzalem als iets vanzelfsprekends aanvaard. Dit komt ongetwijfeld vanuit de vereenzelviging met het verleden en de toekomstige positie van deze stad in de Godsregering, maar hieruit blijkt tevens dat de leiders van deze gemeente onvoldoende zicht hadden op het geheel eigene van deze nieuwe bedeling, vergelijk Hand. 1:6-8.

John Kennedy uit India verklaart deze situatie vanuit twee gezichtspunten: Allereerst houdt de gemeente van Jeruzalem zich sterk bezig met het verlangen om de joden met zich te verzoenen, en dat diep-gewortelde verlangen maakte zelfs dat de visie van de gemeente als “ekklesia” uit alle volken en rassen werd verduisterd. Het concilie van Jeruzalem, waarover Hand. 15 handelt, kwam tot een alleszins aanvaardbaar compromis inzake het gerezen conflict: de geestelijke principes van de gemeente en wie daarbij horen werden beklemtoond, maar men had consideratie met de joden in de verstrooiing.

Toch krijgen we sterk de indruk dat de praktijk van het gemeentelven in Jeruzalem daarmee in tegenspraak was: voor hen was kennelijk het wedergeboren leven van de Geest niet voldoende als het enige dat allen in Christus verenigde, ongeacht hun afkomst als jood of Griek. En daarmee kunnen wij stellen dat de gemeente van Jeruzalem in feite de eerste christelijke denominatie vormde.

Ten tweede toont de ervaring van de apostelen, en in het bijzonder die van Petrus (Gal. 2:11-17) aan hoe er bijna onbewust een neiging was ontstaan om naar Jeruzalem op te zien als het centrum van het Christendom. Niet zomaar in een gezonde gezindheid van broederlijke gemeenschap, maar in een geest van onderwerping. Petrus handelde in Antiochië duidelijk tegen zijn geweten in en stelde de mening van Jeruzalem boven het uitdrukkelijke bevel van God. Dat was stellig niet wat de Geest bedoelde met onderlinge gemeenschap tussen de gemeenten, maar zelfs Petrus met al zijn ervaring en geestelijke wasdom hield meer vast aan een aardse loyaliteit jegens Jeruzalem dan aan een gezond geestelijk oordeel. De “sleutels van het koninkrijk” waren kennelijk in Jeruzalem gedeponeerd, en daarmee wordt de geestelijke basis aan de Gemeente ontnomen om plaats te maken voor een judaïstisch en kerkelijk denken. Evenmin als de gemeente van Jeruzalem, kon Petrus kennelijk de verbinding leggen tussen Mat. 18:18 en Mat. 18:19-20. Zij plaatsten het eerste in Jeruzalem, en daarom was er in hun denken geen ruimte om het tweede te erkennen als het voorrecht van de “twee of drie gelovigen” die waar dan ook in de naam van Jezus om leiding en kracht bidden.

Dit verklaart ook waarom de judaïstische leraars zo’n grote opwinding veroorzaakten in Galatië: zij kwamen immers uit Jeruzalem?! Ook al weten wij dat zij hun boekje verre te buiten gingen bij wat zij leerden (uit Hand. 15), toch werd hun optreden meer gezien als door “Jeruzalem” gesanctioneerd. Zij kwamen dan ook met een air van autoriteit en superioriteit waarvan de eenvoudige gelovigen uit de diaspora niet terug hadden. Trouwens, waarom zou de gemeente van Jeruzalem teams “uit hun midden” uitgezonden hebben (Hand. 15:24) om te werken in gebieden waar een zendings-team uit Antiochië arbeidde! Dat is geheel tegen het principe van goed zendingswerk, dat Paulus huldigde, Rom. 15:20, en is kenmerkend voor de geest der denominaties die liever “filialen” stichten onder hun eigen merk en naam, dan onafhankelijke gemeenten die rechtstreeks staan onder hun hemelse Hoofd en Heer.

11.2.2. De “vroege vossen” die de Gemeente bederven

Deze elementaire valse tendens dreigt al direct de “Handelingen der Gemeente” te veranderen in “Kerkgeschiedenis” die uitloopt op een “Kerktragedie”. Daarom vatten wij hier de analyse samen die John Kennedy geeft van de drie zaken die al in de eerste tijd het leven van de gemeente ernstig bedreigden en het werk van de Geest aan banden trachtten te leggen. Hij ziet dit als evenzovele re

denen waarom de Heer in Hand. 13 het zwaartepunt van de Gemeente (indien wij hiervan al mogen spreken) verlegde van Jeruzalem naar. Antiochië.

Deze “vroege vossen” worden als volgt gekarakteriseerd:

1. In de praktijk wordt geweigerd te erkennen dat het leven in de Geest de enige en onmisbare grond is voor gemeenschap. Geestelijk leven is meer dan alleen maar erkennen dat Christus recht op je leven heeft: het is een buigen voor Hem waardoor een goddelijke verandering wordt teweeggebracht. Een “heilig leven” is onafscheidelijk verbonden met het bezitten van geestelijk leven, met andere woorden: een praktische levenswandel die Hem eert dient gepaard te gaan met een openlijk erkennen van Hem en onderwerping aan Hem. Dan is daarmee de vraag van gemeenschap automatisch opgelost, want dit is alles wat van Christenen wordt gevraagd!
2. Het is aan de menselijke natuur eigen om een werk op mensen te enten en niet op God. Het is moeilijk om de betekenis van gemeenschap in het leven van de gemeente te overschatten. De wedergeboorte is eigenlijk het intreden in een leven van gemeenschap. Het is door die wederzijdse afhankelijkheid van gemeenschap dat God bepaald heeft Zijn gedachten aan mensen bekend te maken, en het doel van gemeenschap is om ons in staat te stellen de hand van God te zien en in afhankelijkheid van Hem te leven. Maar nu gaat de Gemeente zich afhankelijk stellen van Gods genademiddelen, zoals “sacramenten” of “kerkorde”, en dan gebeurt er iets heel subtiels met die gemeenschap: deze degenereert dan tot afhankelijkheid van mensen, tot heldenverering, het vertrouwen op rituelen en vormen, en daarmee wordt die dan tot een valstrik.
3. Dan is er de ontwikkeling naar centralisatie en kerkelijke gezagsaanmatiging. Uiteindelijk zal dit leiden tot het betwisten van de heerschappij van Christus, want Hij is het Hoofd van de Gemeente en is door zijn Geest actief in haar midden tegenwoordig. Christus alleen staat als de Middelaar tussen God en mensen. De Gemeente is bekleed met het gezag van God dat zij in de wereld vertegenwoordigt, maar geen enkel menselijk wezen of groep van personen heeft het recht om God jegens de Gemeente te vertegenwoordigen, want daarin woont immers Christus persoonlijk. Deze kerkelijke gezagsaanmatiging trekt de mensen af van de directe afhankelijkheid van God en daardoor belemmert zij de ontwikkeling van een gezond geestelijk leven. Het kweekt slechts een mechanische houding ten opzichte van geestelijke waarheid waardoor tenslotte elk geloof wordt gereduceerd tot een dood formalisme.

Wanneer we nu de loop van de gemeente gaan volgen door de eeuwen heen, zullen we deze drie tendensen telkens weer naar voren zien komen, die de Geest van God verhinderen Zijn “handelingen” door de gemeente te verrichten. Maar ook zien we dat Gods Geest telkens weer door de menselijke beperkingen heenbreekt om opnieuw het volle doel van Christus te openbaren daar waar men Hem die ruimte en plaats toekent.

Dit is ook de les van de gemeente van Efeze. De gemeente waartoe Paulus zich richtte was een voorbeeld van geestelijke groei en wasdom, en in het boek Openbaring wordt zij dan ook geprezen wegens haar ijver, volharding en vermogen om geestelijk te onderscheiden. Maar toch heeft de Heer tegen haar dat zij de toewijding aan Christus mist waardoor zij voor Hem onbruikbaar wordt. Zij ging prat op alle goede dingen die zij bezat en dat leidde al gauw tot geestelijke trots en zelfvoldaanheid. Deze maakten dat zij met al haar werken de Heer, haar Hoofd, in de weg stond en het leven van de Geest belemmerde. En dat maakte deze voorbeeld-gemeente tot een nietsnut-gemeente, rijp om te worden weggeworpen!

11.2.3. De verwoesting van Jeruzalem

Met de verwoesting van Jeruzalem in AD 70 kwam het goddelijk oordeel over de joodse natie, zoals dit ook door de Here Jezus was voorzegd, Mat. 24:34-35, veertig jaar nadat hun Messias was afgesneden, Dan. 9:27. Dit had ook op de christelijke gemeente een geweldige invloed. Ten eerste kwam de eschatologische verwachting in een ander licht te staan, omdat tot dan toe de Gemeente sterk gerekend had met de aanstaande (imminente) wederkomst van Jezus Christus: Men had nauwelijks gerekend met meerdere generaties Christenen.

Ook de vermeende suprematie van de joodse Christenen verdween geleidelijk, want hiermee werd definitief afgerekend met de gedachte als zou het Christendom een joodse sekte zijn. Van de joden

hadden de christenen niets goeds meer te verwachten nu verwerping, vervolging en definitieve verstrooiing hun deel was geworden. Zoals we later zullen zien heeft dit verbreken van de band met Israël ook tot extreme gevolgen geleid, zoals bij Marcion en bij Mani.

In de gemeente van Jeruzalem zijn de volgende jaartallen van belang:

- 65 Marteldood van Petrus, enkele jaren later gevolgd door Paulus
- tot 70 Jakobus, de broeder des Heren, bekleedt de positie van “primus inter pares” (de eerste onder gelijken) in de gemeente
- na 70 Sommigen van de Christenen keren naar de stad terug en vestigen daar opnieuw de gemeente
- tot 107 Jakobus wordt opgevolgd door Simeon, die jarenlang hetzelfde ambt vervult als zijn voorganger
- 107-135 Volgens Eusebius, de historicus van de vierde eeuw, werd de gemeente Jeruzalem in deze periode bestuurd door niet minder dan dertien mannen. Het is moeilijk voor te stellen dat deze dertien elk achtereenvolgens “monarchaal bisschop” waren zoals Eusebius wil. Veeleer is dit een aanwijzing dat deze dertien namen gewoon de oudsten waren die gedurende deze 28 jaar de gemeente bestuurden. Dit is een aanwijzing dat Jeruzalem toen terugkeerde naar het eenvoudige en bijbelse patroon van een meervoud van oudsten en daarmee dus inging tegen het patroon van de tijdgeest of zo men wil: zij weerstonden de opkomende kerkgeest.

II.2.4. Lessen van de synagoge

Vanaf Pinksteren breidde het Evangelie zich snel uit. De vele joden die het op het feest in Jeruzalem hoorden, droegen het nieuws uit naar de vele landen waarin zij verstrooid waren. Al concentreert het Nieuwe Testament zich grotendeels op de zendingsreizen en brieven van de apostel Paulus, we weten dat ook de andere apostelen verre reizen maakten, het Woord predikten en over brede gebieden verspreid gemeenten stichtten, zie ook sectie 11.6. Allen die tot geloof kwamen waren getuigen van Christus, vgl. Hand. 8:4.

De nieuw-bekeerden werden altijd in christelijke gemeenten opgenomen, ook als er maar weinigen waren. Iedere gemeente leerde vanaf het begin rechtstreeks afhankelijk te zijn van de Heilige Geest en verantwoordelijk aan Christus. Zo werden zij op hun beurt centra vanwaar uit het Woord des levens weerklonk, bijvoorbeeld de gemeente van Saloniki, 1 Tess. 1:8, “uit uw midden heeft het woord des Heren weerklonken ... in Macedonië en Achaje”.

Iedere gemeente was onafhankelijk van enige organisatie of verband van kerken, en toch onderhielden zij onderling nauwe betrekkingen met elkaar, onder meer doordat geregeld broeders bij elkaar het Woord bedienden, Hand. 15:36. De samenkomsten werden gehouden in huizen, in zalen die men huurde, of in de open lucht: men bouwde geen speciale gebouwen voor de eredienst. Alle leden werden bij de dienst betrokken, de gemeente was mobiel en haar eenheid ongeorganiseerd. Dat maakte haar enerzijds flexibel om te kunnen overleven en anderzijds krachtig om haar opdracht uit te voeren: de boodschap van verlossing te brengen aan de hele wereld.

Het Evangelie werd het eerst door joden en aan joden gepredikt, en dat gebeurde dikwijls in de synagogen. Dit systeem van synagogen (het woord betekent gewoon “plaats van samenkomst”) is het eenvoudige en effectieve middel geweest waardoor het nationaal besef en de religieuze eenheid van het joodse volk door de eeuwen van hun verstrooiing onder de volken bewaard zijn gebleven. In plaats van de tempel in Jeruzalem, die niet meer functioneerde, was het centrum van hun godsdienstig leven de Schrift, namelijk het Oude Testament, de TeNaCH. De kracht van Schrift en Synagoge blijkt uit het feit dat de joodse diaspora tientallen eeuwen lang niet is vernietigd en ook niet in de volken is opgegaan.

Het belangrijkste van de synagoge was de Schriftlezing, het onderwijs van haar verordeningen, en het gebed, en haar begin gaat al heel ver terug.

We lezen ervan in Psalm 74, vs. 4 en vs. 8:

Uw tegenstanders brulden in uw vergaderplaats,
zij verbrandden alle godshuizen (synagogen) in den lande.

Nadat de joden uit de ballingschap waren teruggekeerd, wordt gezegd dat Ezra de synagogen verder organiseerde, en de latere verstrooiing van de joden maakte het bestaan ervan nog zinvoller. Toen dan ook de tempel, als centrum van de joodse eredienst en wetgeving, in AD 70 door de Romeinen werd verwoest, bleken de synagogen, die alom door de Diaspora waren verbreid, een onverwoestbare band te zijn die alle vervolgingen kon overleven. In het centrum van iedere synagoge bevindt zich de ark waarin de boekrollen worden bewaard. Als eruit moet worden voorgelezen, worden de rollen op de lessenaar geplaatst, die naast de ark staat.

Er bestaat een grote overeenkomst tussen de synagogen en de christelijke gemeenten. Jezus maakte Zichzelf tot het centrum van iedere gemeente die in de wereld verstrooid was, door te zeggen: “Waar twee of drie vergaderd zijn in Mijn naam, daar ben Ik in hun midden”, Mat. 18:20. Aan de gemeenten gaf Hij de Schriften die hen zouden leiden, en om deze reden bleek het onmogelijk de gemeenten uit te roeien: werden zij in de ene plaats verwoest, dan bloeiden zij in de andere plaats weer op. Wat ogenschijnlijk dus een zwakte lijkt door gebrek aan een aards centrum of een aards leergezag, blijkt in wezen juist de kracht van de Gemeente te zijn die haar deed overleven, ook als haar “Jeruzalem”, haar “Antiochië” of haar “Rome” werd verwoest.

In de synagogen was vrijheid van dienst en het deelnemen daarin. Jezus “ging volgens zijn gewoonte op de sabbatdag naar de synagoge en stond op om voor te lezen”, Luc. 4:16. Toen Barnabas en Saulus op hun reis in Antiochië in Pisidië kwamen, gingen zij naar de synagoge en namen daar plaats. “En na de voorlezing van de wet en de profeten lieten de oversten der synagoge hun vragen: Mannen broeders, indien gij een woord van opwekking (paraklèsis) voor het volk hebt, spreekt het dan”, Hand. 13:15.

Het is duidelijk dat de gemeente van Jeruzalem een tempel-georiënteerde gemeente was, waardoor veel ballast werd ingebracht die met name de heidenen moeilijk konden verteren. De gemeenten in de verstrooiing waren veel meer synagoge-georiënteerd, en hun eenvoud was zowel effectief in het bereiken van joden en heidenen als efficiënt in het zich aanpassen aan telkens wisselende omstandigheden.

II.2:5. Christenen in Bithynië

Een goed voorbeeld van de wijze waarop de Christenen van de tweede generatie leefden vinden we in een brief die de landvoogd van Bithynië, Plinius, in 112 aan keizer Trajanus schreef over “het probleem van de Christenen”. Uit Hand. 16:7 weten wij dat de Geest van Jezus aan het apostolisch team van Paulus en Silas niet toestond om in deze noordelijke landstreek het Evangelie te verkondigen. Maar uit 1 Petr. 1:1 blijkt dat spoedig daarna toch het Evangelie ook daar vrucht gedragen heeft.

Plinius schrijft: “Onze aanklacht (namelijk dat zij Christen zijn) geldt voor velen van iedere leeftijd, van elke maatschappelijke stand en van beide seksen, en deze aanklacht gaat door. Dit aanstekelijke bijgeloof heeft zich niet alleen in de steden verspreid maar ook in de dorpen en op het platteland.” Plinius verklaart voorts dat veel tempels praktisch verlaten zijn, en dat de handel in voer voor offerdieren in elkaar is gestort, omdat heidense offeranden hun bekoring hebben verloren. Al is het ook waar dat “veel Christenen weer teruggewonnen zijn” als gevolg van de vervolgingen in die tijd, en dat geeft dan aan dat niet allen die de naam van Christus hadden aanvaard en een tijdlang hun heidense praktijken hadden verzaakt, waarachtig wederom geboren waren. Maar niettemin wordt de invloed van het Evangelie, zelfs door iemand die zich tegen de Christenen keert, met deze brief duidelijk weergegeven. En wanneer dit gold voor de provincie Bithynië, dan kunnen wij gerust aannemen dat het ook gold voor de andere provincies van Klein-Azië en ook verder, zie sectie 11.6.

11.2.6. Celsus en de vroege apologeten

In de loop van de tweede eeuw begon men de Christenen ook met letterkundige middelen te bestrijden. Omstreeks 180 schreef de filosoof Celsus zijn “ware leer” tegen het christelijk geloof. In dit boek, dat met grote kennis en scherpzinnigheid is geschreven, wordt het Christendom verklaard uit

het bedrog van Jezus en zijn eerste aanhangers. Dat God in Christus mens is geworden is voor een man als Celsus absoluut dwaasheid: God is immers onveranderlijk en kan zijn wezen niet in iets anders veranderen.

Zijn bestrijding doet denken aan de felle pogingen die in de communistische landen het atheïsme onderneemt om het onhoudbare van het christelijk geloof aan te tonen op “wetenschappelijke” gronden.

Ook van de zijde der vervolgte Christenen zijn geschriften gemaakt, omdat zij voor de rechtbank geen gelegenheid kregen om het hun ten laste gelegde te weerleggen. Zo ontstonden de vroege “apologieën” of geloofsverdedigingen, en de voornaamste apologete uit die tijd was Justinus de martelaar, die in 165 zelf te Rome de marteldood stierf. In zijn Apologie stelde hij een drietal zaken aan de orde:

Christenen zijn niet staatsgevaarlijk, zij respecteren de keizer en bidden zelfs voor hem, maar om des gewetens wil kunnen zij hem niet als een god vereren.

Het Christendom is absoluut waar, want vanuit het Oude Testament kan duidelijk worden aangetoond dat Jezus Christus de vervuller was van wat door de profeten was voorspeld, dikwijls zelfs tot in de kleinste details.

De dwaasheid en zedeloosheid van het heidendom worden breed uitgemeten en verklaard als het misleidende werk van demonen.

Het is duidelijk dat deze vroege apologeten zich richtten op het wezenlijke van het christelijk getuigenis, en wel tegen de aanvallen van buitenaf. Latere apologeten hebben de zuiverheid van het christelijk geloof verdedigd tegen de aantasting van binnenuit, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

II.2.7. Het getuigenis van Clemens

In Fil. 4:3 lezen wij van een medewerker van Paulus die Clemens heette. In het jaar 96 schreef deze of een andere Clemens een brief aan de Korinthiërs, als oudste vanuit de gemeente in Rome. Hij had de apostelen Petrus en Paulus gekend en in het begin van de brief verwijst hij naar hun martelaarsdood. De brief begint aldus: “De gemeente Gods die te Rome verblijft aan de gemeente Gods die te Korinthe verblijft.” Uit de brief blijkt hoezeer vervolgingen het deel zijn van het christelijk getuigenis in zijn stad, maar hij schrijft erover met de kalmte en rust van de overwinning.

“Vrouwen...”, zo schrijft hij, “worden vervolgd, nadat zij onuitsprekelijke martelingen hadden doorstaan, maar zij voleindigden de loopbaan van hun geloof met standvastigheid, en hoewel hun lichaam zwak was ontvingen zij een nobele beloning.”

De toon van de brief is er een van nederigheid; de schrijver stelt: “wij schrijven u niet alleen om u te bepalen bij uw plicht, maar ook om onszelf eraan te herinneren.” Regelmatig worden er toespelingen gemaakt op het Oude Testament en de waarde ervan als type van de werkelijkheid van het Nieuwe Testament: uit dit laatste worden veel teksten geciteerd. Voor de lezers wordt de hoop van de wederkomst des Heren wakker gehouden; ook herinnert hij hen aan de weg van hun behoud, dat het niet is door wijsheid of door werken van ons, maar door geloof. Daarna voegt hij echter toe dat de rechtvaardiging door het geloof geen excuus is om nalatig te blijven in goede werken. Toch blijkt ook al uit deze brief het begin van een onderscheid tussen geestelijken en leken, wat hij grondt op verordeningen uit het Oude Testament.

Tot zover het getuigenis van de christelijke gemeente in haar tweede generatie. In het nu volgende gaan wij meer specifiek in op de afwijkingen in de leer en de afwijkingen in de “kerkorde” die zich gedurende de hele periode van 70 tot 313 hebben voorgedaan. Daar kwamen dan weer reacties op waaruit blijkt dat de ware Christusgelovigen ook in die eerste tijd “de werken der Nicolaïeten hebben gehaat”. Tenslotte geven wij een kort overzicht van de vervolgingen die de gemeente in haar “Smyrna-periode” hebben getroffen.

II.3. AFWIJINGEN IN DE LEER

Het “verzaken van de eerste liefde” blijkt allereerst uit afwijkingen van de gezonde leer. Op grond van uitspraken van Jezus kunnen wij stellen dat de liefde zich uit in het bewaren van zijn geboden, dat wil zeggen het onderhouden van de woorden van God:

- Joh. 14:15: “Wanneer gij Mij liefhebt, zult gij mijn geboden bewaren.
- Joh. 14:21: “Wie mijn geboden heeft en ze bewaart, die is het die Mij liefheeft.

Op grond van Op. 21:18-19 kunnen wij stellen dat een valse “leervrijheid” zich op twee manieren kan uiten, wat ook door alle eeuwen heen zo is geweest:

hetzij door zaken toe te voegen, zoals de gnostiek deed,
hetzij door zaken af te nemen, zoals Marcion deed.

Als belangrijke afwijkingen in de leer zullen wij ons concentreren op de gnostiek, inclusief het docetisme, op het Marcionisme en de Manicheeën.

Deze afwijkingen betreffen de christelijke doctrine zelf, terwijl de afwijkingen betreffende de leer der kerk/gemeente in een volgend hoofdstuk worden behandeld. Als reactie op deze afwijkingen zijn er weer mannen geweest die de eenvoud van de christelijke leer en de christelijke gemeente hebben benadrukt. Soms waren ook deze weer eenzijdig en leidden die tot nieuwe afwijkingen, maar over het algemeen worden deze toch positief beoordeeld en vallen ze dus niet onder de beide hoofden van “afwijkingen”.

II.3.1. De gnostiek

Aan veel van de heidense filosofie in bijbelse en nabijbelse jaren lag een denkwereld ten grondslag die vrij veel overeenstemming vertoont met de wereld van het Hindoeïsme en die ook in onze dagen weer opgeld doet, zie bijvoorbeeld het boek van James W. Sire, *The Universe Next-door* (Ned.: Een wereld van verschil) en Constance Cumbey, *The Hidden Dangers of the Rainbow*.

Men gaat er daarbij van uit dat de materiële, zichtbare wereld intrinsiek slecht, onrein is, dan wel in feite waardeloos en schijn, “maja”. Het gevolg is dat het lichaam, dat immers materieel is, moreel geen waarde heeft. Deze leer heeft ook het Christendom beïnvloed, reeds in bijbelse tijden, en hiervan getuigen de brief van Paulus aan de Kolossenzen en de eerste brief van Johannes. Beide handelen over de besmettingen van dit denken onder Christenen. Wij noemen dit vroeg-gnosticisme, dat zich vooral in de tweede en derde eeuw verder heeft uitgewerkt en ook een onderdeel is geworden van de leer der Kerk.

“Gnosis” is het Griekse woord voor “kennis” en wel speciaal in de betekenis van een rechtstreeks, kosmisch kennen buiten de zinnen om. Deze theorie van het universum hield in dat iedere planeet een kosmische geest was die over een bepaalde sfeer zijn invloed oefende; daardoor werd de aarde afgeschermd van de uiteindelijke werkelijkheid. Deze gedachte was ook toen al niet nieuw, maar lag ten grondslag aan de astrologie. Het is nu niet moeilijk om het verband te zien met de leringen van het gnosticisme dat uitgaat van een op zichzelf staande “geestelijke werkelijkheid” en een indifferente materiële wereldorde.

De schepping van de zichtbare werkelijkheid en het bestaan van het kwaad waren de meest brandende vragen waarmee de gnostici zich bezighielden. Hun theorie was dat ver buiten het bereik der sterren en planeten een “God” woont, hoog verheven boven de besmetting en onreinheid van deze zichtbare, materiële werkelijkheid. Die was dan ook niet door Hem geschapen, maar door de “sterregoden” of “demiurgen”, wezens die waren ontstaan door een “uitstroming” of emanatie van de hoogste godheid. God-zelf was dan ook niet geïnteresseerd in zulke onreine en “lage” zaken als een aarde, die aan de werking van de demiurgen of halfgoden was overgelaten.

De ware kennis van het hogere kon de mens dan ook nimmer bereiken door middel van zijn aardse zintuigen, maar rechtstreeks, door “verheffing” van zijn geest die door al deze materiële ballast en kosmische belemmeringen weet heen te dringen. Dit is een soort hogere vorm van occultisme, het doordringen tot verborgen werkelijkheden, het ontsluiten van de mysteries en het communiceren

met “engelen” (lees: demonen), die de menselijke geest verlichten als deze er - tijdelijk - in slaagt zich aan de materie te ontworstelen.

Deze gnosis drong ook door in het Christendom, waardoor een vorm van “kennen” en “bekennen”-gemeenschap ontstond, die ten diepste occult was. Bovendien leidde de gnostiek tot geestelijke hoogmoed en morele indifferentie. Hierbij werd het lichaam beschouwd als de gevangenis der ziel, en Jezus was dan de vertegenwoordiger van “het goddelijke” die zich verwaardigde om de gevangen ziel te bevrijden en die weer één te maken met de eeuwige geest. De Christen-gnostici zoals Basilides uit Alexandrië en Valentinus uit Rome namen het woord van Jezus over waar Hij sprak: “Gij zult de waarheid verstaan en de waarheid zal u vrijmaken”, maar zij legden er een betekenis in die de Heiland nooit bedoeld had.

De (demonische) kracht van de gnostiek ligt in het menselijk vermogen om verborgen werelden in te gaan en te verkennen, en ook om gebruik te leren maken van de “invloed-kanalen” die God niet voor de mensen heeft bedoeld. Die sferen zijn sedert de zondeval voor de kinderen van Adam “terra prihibita”, “terra occulta”, dat wil zeggen verboden respectievelijk verborgen terrein. De Christenen die hiervan gebruik maakten bedoelden het niet kwaad, maar zochten een vervanging van het verloren geheim van de “goddelijke kracht”: toen door het verzaken van de eerste liefde steeds meer de Geest van God was buitengesloten, zocht men andere “uitingen” of “kanalen” van die Geest om toch tot de gewenste extase te komen. Zelfs zogenaamd “psychische krachten” werden gezocht en gebruikt om de verhoring der gebeden te bewerken. Een voorbeeld daarvan vinden we thans in de “kracht van positief denken”, dat een Amerikaanse variant is van Oosterse, boeddhistische mystiek.

Op moreel gebied heeft de gnostiek twee radicaal tegengestelde gevolgen, en beide zijn even desastreus. Het ene uiterste is de opvatting dat, aangezien het lichaam geen wezenlijke waarde heeft, het er toch niet toe doet in hoeverre het aan wellusten werd overgegeven: dat was toch alleen maar de wereld der schijn en onderstreepte slechts de ijdelheid, de zinsbegoocheling van de materie. Tegen deze opvatting gaat de apostel Paulus in passages als Rom. 12 en 1 en 2 Kor. 6.

Het andere uiterste is de opvatting dat zo min mogelijk voldaan moet worden aan de behoeften van het lichaam, waarbij totale ascese als het hoogst bereikbare wordt beschouwd: raak niet, smaak niet, roer niet aan, Kol. 2:21. Hieronder valt ook de kastijding van het lichaam, Kol. 2:23, dat “gestraft” wordt voor elke “onreinheid” en waardoor tevens de “poorten” worden geopend waardoor de ziel kan “uittreden”, buiten de beperkingen die het lichaam stelt.

Het gnosticisme is anti-dogmatisch, het verzet zich tegen elk “middellijk kennen” zoals Bijbelstudie, uiteenzettingen van de Schrift, vermaningen, abstract denken e.d., want ieder gebruik van de zintuigen wordt als “ongeestelijk” beschouwd en staat “de werking van de Geest” in de weg. Er is een “snelle weg”, zonder al die moeite van het zoeken naar “de waarheid” langs intellectuele weg. In een tijd die reageert op een over-intellectualistisch Christendom zoals wij die thans beleven, staat de deur open voor moderne vormen van de aloude gnostiek, in meditatie, lichaamsbeheersing (yoga), concentratie, invocatie, psycho-synthese en tal van andere therapieën en relatie-trainingen.

II.3.2. Het docetisme

Het docetisme kan worden beschouwd als een uitwerking van het gnosticisme in de Christologie, de leer omtrent Christus. Het vond zijn uitwerking in de latere Antiocheense school, waar deze leer tot grote hoogte werd ontwikkeld. Aangezien volgens de gnostiek de materie boos was en God oneindig goed, zou God zich nimmer kunnen besmetten met materiële substantie door “in het vlees te komen”. Daarom was ook de incarnatie (vleeswording) van Christus een gods-onmogelijkheid en een gods-ondankbaarheid.

Christus kan dus bij hen niet echt in het vlees verschenen zijn, en wat de apostelen hierover zeggen moet slechts “schijn” zijn geweest. Het Griekse woord hiervoor is “dokeoo”, schijnen, als tegenstelling met “zijn”. Volgens hun leer was Jezus een historische persoon, een discipel. Na zijn doop daalde op hem de *aeon* Christus neer als een goddelijke “avatar”, dat is een emanatie van de godheid die door alle demiurgen weet heen te dringen. Dit laatste is de mening van de gematigde doceten zoals Cerinthes. Johannes waarschuwde nadrukkelijk tegen deze leer, getuige uitspraken in zijn brieven, 1 Joh. 4:1-2 en 2 Joh.:7. Er wordt zelfs gezegd dat Johannes Cerinthes niet wilde ontmoeten

ten, en toen deze merkte dat zij beiden in het badhuis van Efeze waren, zou Johannes eruit gelopen zijn!

De extreme doceten beweren dat Jezus in het geheel niet menselijk was, niet anders dan een langgerekte theofanie of godsverschijning. Marcion zei zelfs: Jezus is wel echt gestorven, maar Hij is niet echt geboren! De Manicheeën dachten over Christus in dezelfde trant, en dat risico kan ook iedereen treffen die de maagdelijke geboorte van Jezus Christus loochent en toch wil vasthouden aan zijn goddelijkheid.

Een moderne vorm van docetisme is de zogenaamde Christian Science. Mevrouw Mary Baker Eddy, de stichter van deze sekte, beweerde dat de materie niet echt is en vlees zou slechts een begoocheling zijn van het sterfelijk denken. De apostel Johannes waarschuwt in zijn eerste en tweede brief ernstig tegen het docetisme, dat toen al in opkomst was. Hij verbindt daaraan de geest van de antichrist, 1/4:3. Daarom moeten wij zijn waarschuwing ook in onze tijd ernstig nemen, omdat juist in de eindtijd antichristen zullen opstaan die natuurlijk niet zullen zeggen dat zij de antichrist zijn, maar dat zij de Christus zijn in een nieuwe gedaante of “avatar”. Een van de krachtige manifestaties is “Maitreya de Christus” (ofwel de vijfde Boeddha), die zich op paranormale wijze tracht te manifesteren en het denken van de moderne mens infiltreert.

II.3.3. De Marcionieten

In het begin van de tweede eeuw trad een leraar op genaamd Marcion. Hij heeft veel invloed gekregen in de christelijke wereld en kreeg veel volgelingen achter zich die hij samenbracht in gemeenten die zijn leer aanhingen. Het Marcionisme heeft een grote invloed gehad, waarmee generaties lang gerekend moet worden. Het is een reactie van een zoekende geest, die veel verder is gegaan dan het kwaad dat hij zocht te bestrijden en de waarheid die hij zocht. In veel opzichten lijkt hij op wat tegenwoordig modern- of neo-evangelisch heet.

Marcion zelf was afkomstig uit Pontus in Klein-Azië, waar ook Aquila vandaan kwam, Hand. 18:2. Hij werd geboren in 85 en groeide op te midden van de gemeenten van zijn eigen provincie waartoe ook de apostel Petrus zich had gericht, 1 Petr. 1:1. Marcion hield zich diepgaand bezig met de grote vraagstukken van de zonde en het kwaad in de wereld, wat hij gaandeweg ontwikkelde tot een lering die specifiek “marcionistisch” was. Daarbij speelde met name ook het verschil een rol tussen de openbaring van een wrekende God in het Oude Testament en de God van liefde in het Nieuwe Testament. Marcion slaagde er niet in de kloof tussen toorn en oordeel van het Oude Testament naar de liefde en genade van het Nieuwe Testament te overbruggen. Omstreeks 140 droeg hij zijn gedachten naar Rome uit, maar daar werden ze volslagen afgewezen door de gelovigen. Dat maakte dat hij zijn volgelingen in aparte samenkomsten ging onderbrengen.

Marcion was diepgaand beïnvloed door het gnostische denken, en als gevolg daarvan baseert hij zijn lering dan ook op de onderstelling dat de orde van de materie, het zichtbare, in essentie kwaad is (wel geheel anders dan Paulus leert in 2 Kor. 4:16-18). De materie was volgens hem dan ook niet geschapen door de God die Jezus verkondigt, maar door een “mildere” God, die niemand anders was dan de Jehova van het Oude Testament. Voor zover wij weten is Marcion de eerste geweest die beweerde dat de God van het Oude Testament een andere God is dan de God van het Nieuwe Testament, hij beschouwde Hen als twee verschillende wezens!

De Oudtestamentische God was voor Marcion een koude, strenge God van oordeel, die er altijd op uit was om mensen in slavernij aan zichzelf te brengen. Daarentegen was de Nieuwtestamentische God een God van liefde en vergeving, die de bevrijding der mensen zoekt. Jezus, zo beweerde hij, was gekomen om de mens te bevrijden van de slavernij waarin hij gebracht was door de God van de joden en door het Jodisme. Die Jezus was voor hem de Jezus van de docetische theologie, Hij was dus slechts een “verschijning van God” en was niet echt “in het vlees gekomen”.

Het was onvermijdelijk dat Marcion daarmee de hele Oudtestamentische Schrift verwierp, die hij uitermate verderfelijk vond. Datzelfde lot trof trouwens ook het grootste deel van het Nieuwe Testament, maar de geschriften van de apostel Paulus stonden bij hem hoog aangeschreven. De discipelen, vond hij, waren verblind in hun denken dat Jezus de joodse Messias was en de vervulling van de profetie uit het Oude Testament. Bijna alle Nieuwtestamentische schrijvers behalve Paulus be

dreven in feite de joodse misleiding en behoorden daarom geschrapt te worden. Alleen Paulus begreep werkelijk wat het Evangelie was dat speciaal aan hem was geopenbaard, en zo was er ook maar één man die Paulus echt begreep, en die man was natuurlijk Marcion. Al deze inzichten konden niet afgeleid worden uit de Schriften zoals die waren overgeleverd, en zo werd Marcion tot een uitermate drastisch Bijbelcriticus.

Hij stelde een geheel eigen canon vast, die bestond uit twee gedeelten:

- het eerste deel bestond uit het Evangelie van Lucas;
- het tweede deel omvatte de (eerste) tien brieven van Paulus.

Ook deze geschriften moesten nog zorgvuldig “gereinigd” worden van alles wat de “Jehova” van het Oude Testament in een gunstig daglicht stelde, of van alles wat enig gezag toekende aan het Oude Testament. Hieraan had het ge oefende oog van Marcion en zijn rode potlood jarenlang werk, maar toen was dan ook zijn eigen marcionistische canon voor gebruik gereed. Daaraan voegde hij nog zijn eigen “Antithesis” toe, waarin hij zijn eigen opvatting uiteenzette over de tegenstelling tussen de God van het Oude Testament en de God van het Nieuwe. Dit eigen boek nam de plaats in van de Handelingen der Apostelen. .

Marcion was een groot bewonderaar van de Evangeliën, iets mooiers kon hij zich niet voorstellen. In veel opzichten was hij bijzonder “evangelisch”, en dat maakte - samen met zijn opmerkelijke persoonlijkheid - dat zijn leer bijzonder populair was en vele eeuwen lang standhield. Maar er was nog een andere oorzaak die sterk bijdroeg tot zijn succes: de toenemende invloed van kerkisme en wereldgelijkvormigheid onder de Christenen. Gemeenten wier geestelijk leven op een laag pitje staat, zijn een goede voedingsbodem voor het zaad van dwaalleren, zeker waar de dwaalleer een vermenging is van waarheid en dwaling en samengaat met een praktisch-doorleefd Christendom dat veel mensen aanspreekt die geestelijk onbevredigd zijn.

Marcions Christendom was het strengste dat er bestond: in overeenstemming met de gnostici beval hij een strikt ascetisme en aan al zijn volgelingen legde hij het celibaat op: wie getrouwd was of wilde trouwen werd niet eens gedoopt! Aan de andere kant werden de doop en het avondmaal op bijbelse wijze onderhouden, en de eredienst werd in de grootste eenvoud gehouden die deed denken aan de dagen van ouds. Waar Marcion het huwelijk verbood, konden zijn gemeenten niet rekenen op natuurlijke aanwas en hun voortbestaan hing dus geheel af van de verbreiding van zijn leer. Dat dit zich eeuwenlang kon voortzetten is wel een bewijs van de populariteit en de vitaliteit van deze leer! Zie in dit verband ook wat 1 Tim. 4:3 hierover zegt.

Hier zien we dus dat elke dwaling gegrond kan worden op delen van de Schrift: de waarheid is echter ondeelbaar en slechts te vinden vanuit het geheel. De fouten van Marcion waren het onvermijdelijke gevolg van het accepteren van datgene wat hem aanstond en het verwerpen van de rest, en daarmee stelden de Marcionieten zich dus onder het oordeel van Op. 22:1920.

II.3.4. De Manicheeën

Omstreeks honderd jaar later dan de leer der Marcionieten overweldigde een andere dwaalleer de toenmalige kerken, namelijk de religie der Manicheeën. Mani werd in 216 in Babylonië geboren en enkele tientallen jaren later reikte zijn invloed van Spanje in het Westen tot China in het Oosten. Evenals Marcion was ook Mani sterk beïnvloed door het gnosticisme en hij ontwikkelde daaruit het concept van het dualisme. Zelf zag hij zich als een van de grote wijzen die de wereld van tijd tot tijd voortbrengt om haar in een nieuw tijdperk in te leiden. Wat dat betreft lijkt hij wel op hen die in onze tijd “de nieuwe religie” en “de nieuwe kerk” propageren, of op hen die stellen dat de wereld thans een nieuw wereldtijdperk, dat van Aquarius, is ingegaan: een soort van kosmisch evolutionisme dus. Wat in tijden van crisis nodig is, is volgens Mani iemand die de wereld een nieuw begrip brengt van de “voortdurend voortgaande openbaring” van God aan de mensheid. Bovendien stelde Mani zichzelf gelijk aan de Heilige Geest die de Heer aan zijn discipelen beloofd had nadat Hij van hen was weggenomen.

Het dualistisch denksysteem van Mani’s religie stamde uit verschillende bronnen en maakte het Manicheïsme tot een echte syncretistische religie. Hij vond die bronnen niet alleen in het Christendom, maar ook bij Zoroaster en bij Boeddha. Als een soort voorloper van Bahai was zijn visie het

vestigen van een universele religie die een “waarheid” kende welke uit al deze verschillende “geloven” afkomstig was. Eigenlijk werd door Mani het getuigenis van de Bijbel op Perzische wijze gekleurd doordat hij uitging van twee machten, goed en kwaad, die elkaar tot in lengte van eeuwen zouden bestrijden. Beide machten bekampen elkaar op leven en dood, maar geen van beide heeft de overhand. Zo kan bijvoorbeeld de strijd van Jozua tegen Amalek worden uitgelegd, wanneer wij tenminste het overige getuigenis van de Schrift (bijvoorbeeld 1 Kor. 15) buiten beschouwing laten.

Mani reisde erg veel en onderwees overal waar hij kwam, zelfs in India en China; op sommige Perzische heersers oefende hij grote invloed uit, maar in het jaar 276 werd hij aan het kruis ter dood gebracht. Zijn geschriften bleven echter velen boeien en zijn volgelingen, talrijk in Babylon en in Samarkand, verbreidden zijn leer ook in het Westen, en dat alles ondanks zware vervolging.

De leer van Mani bezat een zekere attractie voor hen die de waarheid zochten, maar die intellectueel en filosofisch georiënteerd waren. Augustinus, die later zo'n grote invloed zou uitoefenen op de geschiedenis van het Christendom, was een Manicheeër voordat hij tot Christus kwam, en Priscillianus, de grote Spaanse hervormer, toonde eveneens belangstelling voor de leer van Mani eer hij Christen werd.

Toen in de periode na Constantijn de Kerk gaandeweg de vorm aannam van een oecumenische beweging met Rome als centrum, werd het etiket “Manicheeër” al gauw iedereen opgeplakt die het niet eens was met de kerkelijke organisatie en het menselijk autoritaire streven dat in plaats van de geestelijke kracht was gekomen. Zo werden ook zij die niets met de leer van Mani van doen hadden, maar vasthielden aan de eenvoud van de plaatselijke gemeente en de geestelijke standaard van het Nieuwe Testament, met dit etiket aangeduid. Zoals we later zullen zien bij het bespreken van deze groepen, was dit geheel ten onrechte: het is een standaard-voorbeeld van kerkelijk gepolariseerd denken: wat geen Kerk is, is een sekte! Ook is het een verwerpelijke vorm van “schuld door associatie”: wie niet met ons meegaat is schuldig aan alles wat staat op het etiket dat wij hem opplakken. Het is deze tendens die in diepste wezen ten grondslag ligt aan het schrijven van dit Handboek: immers telkens weer worden de mensen negatief voorgelicht over alles wat niet strookt met het kerkelijk establishment.

Maar dat doet niets af aan het verwerpelijke van de leer van Mani, die geleidelijk aan invloed verloor, hoewel er in de Middeleeuwen een herleving was van de Manicheeën en men ook vandaag bepaalde aspecten van de leer terugvindt in de theosofie en in sommige vormen van universalisme.

II.4. AFWIJKINGEN IN “KERKORDE”

II.4.1. Van “ekkleisia” naar “kuriake”

In de Nederlandse en Duitse taal wordt een onderscheid gemaakt tussen de woorden “gemeente”/Gemeinde en “kerk”/Kirche. Het ene woord is een vertaling van het Griekse ekklesia dat betekent “uitgeroepen (volks)vergadering”, zoals bijvoorbeeld bij ons de vrijwillige brandweerlieden “er tussenuit komen” wanneer de sirene loeit. Als de heraut op de bazuin blaast komen van tussenuit de menigte de “eruit-geroepenen” naar voren om hun plaats in te nemen in de “uitgeroepen vergadering”. Etymologisch wordt dit woord ook gebruikt in de Latijnse talen, zoals het Franse *église* en het Spaanse *iglesia*. Het andere woord is de vernederlandsing van het Griekse woord *kuriake*, de vrouwelijke vorm van *kuriakos*, wat betekent “van de Heer”, Lat. *dominicus*. Dit woord wordt in het Nieuwe Testament twee keer gebruikt en slaat één keer op de maaltijd des Heren, die volgt op deze genadetijd of de “Dag van Christus”.

Door heel de geschiedenis heen hebben beide begrippen een geheel eigen accent en klank gehad. Het woord “ekkleisia” wordt gereserveerd voor de Nieuwtestamentische Gemeente:

- met een Hoofdletter geschreven omvat die al Gods kinderen op aarde;
- met een kleine letter: elke plaatselijke gemeente die bijeenkomt in de eenvoud en de orde van het Nieuwe Testament.

Per definitie staat de ekklesia haaks op de wereld en haar tijdgeest, maar anderzijds hebben de ekklesia's weinig moeite om zich aan te passen aan de eisen van tijd en plaats, zonder daarbij te vervallen in syncretisme. De ekklesia is echt de gemeente der pelgrims, haar leden zijn vreemdelin

gen op aarde, maar zijn op weg naar een hemels vaderland, naar “de stad van fundamenten”, waarvan God-zelf de ontwerper en bouwmeester is. We hebben een goed getuigenis van een “primitieve” of vroege gemeente in de brief aan Diognetus, waaruit in de sectie II.5.5 wordt geciteerd.

Het begrip “kuriake” heeft iets triomfantelijks en aanmatigends. Het is niet onbijbels, maar het slaat niet op deze genade-tijd. De leden van de kuriake erkennen terecht het koningschap van Christus over alle terreinen van het leven, maar menen ten onrechte dat de periode van Christus’ aardse regeeren thans reeds is ingegaan, met name in de periode van keizer Constantijn, waarover in het volgende hoofdstuk meer. Het Engelse “church” is hieraan verwant.

De kuriake kenmerkt zich door tal van zaken die hier gekenschetst worden als de verslapping van de vrijheid des Geestes om ruimte te maken voor tal van menselijke inzettingen, zoals deze worden gekenschetst met de term “Nicolaiëten”. In plaats van de werkelijkheid die van Christus is, gaat men dikwijls terug naar de schaduw- en vormendienst van het Oude Testament, zoals deze wordt getypeerd door bijvoorbeeld sacerdotalisme en sacramentalisme, waarop hieronder nader wordt ingegaan, zie III.3.3. De nadruk ligt dan meer op het verwerklijken van Christus’ koningschap in deze wereld dan op het belang van deze pelgrimsreis voor de wereld die komende is. Daardoor komen prioriteiten heel verschillend te liggen, en de geschiedenis van Kerk en Gemeente toont herhaaldelijk het grote conflict aan dat dan rijst, door alle eeuwen heen.

Zo had bijvoorbeeld Augustinus in de eerste tijd na zijn bekering veel oog voor de bijbelse ekklesia. Maar toen eenmaal zijn naam als kerkvorst was gevestigd, toonde hij zich een voorstander van de ene kuriake en werd zelfs tot een vervolger van de ekklesia.

Wij zagen hoe reeds in Jeruzalem ontwikkelingen waren die de “gemeente” tot “kerk” wilden maken (11.2.1) en hoe de verrezen Heer hierop ingreep door Antiochië te maken tot het uitgangspunt van Paulus’ zendingsreizen. Sinds die tijd leven de Christenen altijd en overal in het spanningsveld tussen gemeente en kerk, tussen ekklesia en kuriake, tussen een volmacht die werelds gezien beperkt is (“een kleine kracht”) en een aanmatiging die zoekt naar en leeft bij wereldse macht. Of zoals iemand eens zei van de kerkelijke bisschoppen en kardinalen: misschien hebben zij dan wel geen honger naar macht, trek hebben zij altijd wel!

De “kerk” is voor de “gemeente” een voortdurende bron van verzoeking en verleiding. Dikwijls is het juist de kerk die de gemeente vervolgt. Ten opzichte van Israël neemt “de Kerk” vaak een extreme positie in, die varieert van de “Jodenhaat” bij Marcion tot de eenwording van Kerk en Israël in het judaïsme. De Gemeente neemt door de geschiedenis heen meestal de positie in zoals die in de Handelingen der apostelen wordt getekend, ook al wordt er ook bij haar soms een scheve schaats gereden.

De Kerk heeft weet van een algemene opstanding der doden, de Gemeente belijdt met de apostel Paulus (in 1 Kor. 15 en 1/2 Tess.) daarvoor een eerste opstanding “van tussen de doden uit”. De Kerk bouwt haar huis op aarde vast en rekent in het hier-en-nu met de verwezenlijking van het Koninkrijk van God als “Duizendjarig Vrederijk”, de Gemeente is altijd pelgrims-bewust en flexibel, omdat ze onderweg is naar de komst van de Heer en met Hem het Rijk. Zie hiervoor ook het verschil tussen de “katoikountes” en de “paroikountes” dat in 1.3.6 is uitgewerkt.

De Gemeente bestaat uit wederom geboren Christenen, maar de Kerk is primair voor mensen die haar “belijdenis” (theologie en kerkorde) onderschrijven: zie hiervoor ook deel 2 hoofdstuk V, Dwars door de kerken der denominaties. Daarin is dus zowel plaats voor wederom geboren Christenen als voor nominale Christenen of “Christen-genoten”, en dikwijls drijven de laatsten de eersten de kerken uit. Dit wil niet zeggen dat er in de kerken geen waarachtige Christenen zijn of geweest zijn, maar de geschiedenis leert dat deze het vroeg of laat moeilijk krijgen om in hun eigen kerk te blijven wanneer zij ernst maken met de geboden en de beloften des Heren.

In deze sectie van hoofdstuk II gaan wij nu enkele ontwikkelingen bezien die in de eerste periode van de gemeente een “kerkbesef” hebben trachten in te voeren door in een of andere vorm de “werken der Nicolaiëten” ingang te doen vinden. Daarbij concentreren wij ons op de opkomst van de bisschoppen als “kerkregering” en op de ontwikkelingen van de door de Heer gegeven inzettingen

van Doop en Avondmaal tot kerkelijke sacramenten waarmee de zaligheid aan haar leden wordt bediend.

II.4.2. De opkomst der bisschoppen

De term “bisschop” zoals die hier wordt gebruikt, is typerend voor de opkomst van een “geestelijkheid” die komt te staan tegenover “de leken” of “het lekendom”. Daarmee wordt een vorm van discriminatie in de gemeente ingevoerd die het Nieuwe Testament niet kent, en wordt een Levitische orde ingevoerd die blijkens de brief aan de Hebreeën niet van en voor deze tijd is.

De term “bisschop” (of opziener) is op zichzelf volkomen bijbels en wordt wel als synoniem gebruikt voor pastor/herder of presbyter/oudste. Het gaat hier om mannen die namens de Heer zijn aangesteld over een plaatselijke gemeente: om de kudde Gods te weiden en toe te zien op de gezonde leer. Zij behoren tot de door God gegeven structuur van de gemeente en kunnen veel voor haar betekenen, maar dan moeten zij zich niet zo gedragen als een zekere Diotrefes over wie we lezen in 3 Joh.:9-10. Deze opziener hield van aanzien en dat dreef hij zover dat hij niemand anders naast zich dulde. Toen Johannes aan de gemeente schreef, “ontfermde” Diotrefes zich over de brief en verbood iedereen zich hiermee verder te bemoeien: dat vond hij maar tijdverlies. En wie daar anders over dacht, kon maar beter gelijk vertrekken.

Het lijkt maar een kleine stap: van plaatselijke oudsten naar autoritair leiderschap, en het is zo intens-menselijk, maar tevens zo verwoestend voor de Gemeente. Het is duidelijk dat het model van de Schrift - iedere gemeente zelfstandig onder leiding van door de Heer aangewezen mannen-alleen maar “werkt” wanneer de Geest de leiding heeft. Maar wanneer de eenvoudige afhankelijkheid van de Heer taant, houdt men slechts een menselijk comité over!

Wanneer het gaat om comités zijn er tal van interessante mogelijkheden. Als de leden zwak zijn zal niemand tot een besluit kunnen komen; zijn de leden krachtig, dan zal niemand de ander toestaan om ook maar iets te besluiten. Zijn sommige persoonlijkheden sterk en andere zwak, dan zal het waarschijnlijk uitdraaien op elkaar vliegen afvangen, op partijschappen en op diepgaande vetes die resulteren in een splitsing. De enige mogelijkheid om verder te gaan is wanneer er een krachtige persoonlijkheid is die bij de anderen respect afdwingt, zodat de zaak toch kan blijven draaien. Wat een zegen is het dan om hier het bijbels model van een” raad van oudsten” naast te leggen en te zien hoe een werk functioneert dat door de Geest wordt geleid, zelfs waar de Geest zich daarbij bedient van “verloste zondaren” die van Gods genade leven.

In de geschriften van Ignatius - enkele jaren na de brief van Clemens - wordt voor het eerst melding gemaakt van de zogenaamde monarchale bisschop: dit was ook het ambt dat Ignatius zelf bekleedde als bisschop van Antiochië. Toen hij in het jaar 115 op weg was naar Rome om daar te worden terechtgesteld, schreef hij aan verschillende gemeenten brieven. Daarin zette hij het grote belang van het “ambt van bisschop” uiteen. Het sprak voor hem vanzelf dat er in de gemeente een bisschop was met absoluut gezag. Alleen hij was bevoegd om te dopen en de tafel des Heren te bedienen, en zelfs een liefdemaal kon niet buiten hem om worden gehouden. Ignatius verdedigt zijn positie met een ongewone heftigheid, en dat bewijst wel dat het hier om een omstreden zaak ging. Ongetwijfeld was hij niet de enige die er zo over dacht, maar kennelijk was de gedachte nog lang geen gemeengoed en waren er velen die vasthielden aan een grotere eenvoud. Maar tegen het midden van de tweede eeuw was de opvatting van Ignatius algemeen aanvaard.

In het jaar waarin Ignatius de marteldood stierf, werd de gemeente te Rome nog bestuurd door een meervoud van oudsten, en dat gold ook voor de gemeente te Filippi, tot wie Polycarpus zich richt. En toch had deze laatste, als bisschop van Smyrna, een positie die overeenkwam met die van Ignatius te Antiochië, terwijl beide mannen tenminste enkele van de apostelen persoonlijk hadden gekend. Vreemd eigenlijk, dat mannen Gods die zo bekwaam en toegewijd waren aan Christus dat zij de dood niet vreesden, en die contact hadden gehad met de bronnen van het Nieuwe Testament zelf, toch een positie innamen en verdedigden die zo weinig door de Schrift wordt gesteund. Maar dat toont opnieuw aan dat iemand in zijn ijver om het Evangelie te verbreiden en de waarheid te verdedigen kan worden gedreven tot menselijke middelen van doelmatigheid om zijn doel te bereiken. Zelfs als daarmee de orde die God gaf terzijde wordt gesteld. Polycarpus, een oude eerbiedwaardige

dienstknecht van de Heer, die zijn instructies ontvangen had van de apostel Johannes, werd in 156 wegens zijn geloof in Smyrna ter dood gebracht.

Natuurlijk was de monarchale bisschop van die dagen nog lang niet het ambt waartoe het later is uitgegroeid. Zijn diocees of “bisdom” was weinig groter dan een grote gemeente of een groep van enkele kleine gemeenten. Anders zou het immers ondoenlijk voor hem zijn om bij alle officiële gelegenheden dienst te doen en de “sacramenten” te bedienen.

Irenaeus was ook weer zo’n schakel in de keten van hen die Christus persoonlijk hebben gekend. Hij was door Polycarpus onderwezen en werd in 177 tot bisschop van Lyon gewijd. Toen deze aan het einde der tweede eeuw over deze zaken schreef, was er bijvoorbeeld nog geen sprake van de later zo belangrijk geachte “apostolische successie”. Het ging hem alleen maar om een historische continuïteit in de lijn van bisschoppen in elke plaats, en de latere gedachte van een rechtstreekse verbinding met de apostelen des Heren, via de “wijding”, was hem nog volkomen vreemd.

II.4.3. “Nicolaieten” tegen wil maar met dank

Halverwege de tweede eeuw was de monarchale bisschop algemeen aanvaard, en dat maakte dat er al gauw twee klassen van gelovigen in de kerk/gemeente kwamen. Door de eeuwen heen is dat onderscheid, ja die discriminatie, tussen deze beide klassen bekend geworden onder de naam “geestelijken” of “clerus” en “leken”. Taalkundig gezien is de term “clerus” hiervoor zelfs bijzonder ongeschikt: het woord is afgeleid van het Griekse “kleiron”, een woord dat Petrus gebruikt in zijn eerste brief en dat de Nieuwe Vertaling noemt “niet als heerschappij voerend over hetgeen u ten deel gevallen is”. Het gaat hierom Petrus’ vermaning aan de oudsten die toezicht hebben over de kudde, en de juiste vertaling dient dan ook te zijn: niet als heerschappij voerend over “hen” als zijnde Gods erfdeel. Wat en wie zijn dat erfdeel? De gelovigen samen, de kudde van de Goede Herder, waarover Hij vertrouwde mannen als onderherders heeft aangesteld. Het gaat dus niet om een onderscheid tussen twee soorten Christenen, want het woord betekent precies het tegenovergestelde van wat men ervan heeft gemaakt!

Het lijkt geen twijfel dat Ignatius en Polycarpus en Irenaeus en vele anderen toegewijde mannen waren, die te goeder trouw waren, zelfs waar zij afweken van de duidelijk taal van Gods Woord: “Laat niemand u rabbi, vader of meester noemen”. Kennelijk beoogden zij hiermee ontspringen in leer en leven van de plaatselijke gemeente te voorkomen. Toch is het vreemd dat wat in de plaatselijke synagogen door de eeuwen heen wel heeft kunnen functioneren, ongeschikt zou zijn voor de christelijke gemeenten, die nog wel over veel groter en kostelijker beloften beschikten, 2 Petr. 1:4.

In hun ijver om de gemeenten voor de val te behoeden, waartoe ook de Here Jezus Christus bij machte was, doet hun optreden sterk denken aan dat van Uzza die zijn hand uitstreekte naar de ark Gods en haar greep omdat de runderen uitgleden, 2 Sam. 6:6. Daarmee waren zijzelf de Nicolaieten geworden: de eersten die wij al noemden waren dat ongetwijfeld tegen hun wil (anders dan Diotrefes!), maar toch ook bepaald niet zonder hun dank, gezien de fervente verdediging van mannen als Ignatius en Irenaeus. Daarmee was toch binnen een eeuw na het eind van Handelingen der apostelen, en binnen een halve eeuw na het afsluiten van de canon door de grote leermeester van Polycarpus, de weg gebaad naar datgene wat de afschuw van Christus opwekte en wat in “Thyatira” tot volle wasdom zou komen.

Trouwens, reeds in de “Pergamum”-periode werd dit systeem aan alle Christenen opgelegd, vaak op straffe van excommunicatie of erger jegens hen die er een andere, meer bijbelse visie op nahielden. En zo bleek weer eens te meer het middel erger te zijn dan de kwaal die het bestreed: een van de listen die de duivel in zijn kist in petto heeft voor hen die inbreuk maken op zijn macht door het te wagen als leden van Christus’ gemeente op aarde te functioneren.

II.4.4. Van “inzettingen” tot “sacramenten”

Doop en Avondmaal hebben in het Nieuwe Testament een eenvoudige maar zeer wezenlijke attestfunctie. Het zijn symbolische handelingen die een goddelijk feit weergeven, namelijk een betuigen respectievelijk belijden van en aan de gelovige. Hiermee wordt namelijk in de gemeente betuigd dat hij/zij in Christus is ingelijfd (eenmalig, de Doop) respectievelijk dat hij/zij door genade mag deel

hebben aan Christus' eenmalig lijden en sterven dat op gezette tijden bij het Avondmaal wordt herdacht, om daardoor te worden versterkt.

Maar in Asia heersten ook grote en invloedrijke heidense mysterie-godsdiensten. De bekendste waren wel de Mithra-eredienst en de Kybele-mysteriedienst. Deze werden wijd verbreid onder de Romeinen, onder meer door het leger dat deze religies naar tal van plaatsen overbracht, niet in het laatst ook naar Rome. Daar werd de Mithra-eredienst zelfs geheel opgenomen in de Romeinse goddienst, en vooral in de Pergamum-periode vinden we tal van elementen ervan terug in de eredienst van de Kerk.

Zo was de doop (bijvoorbeeld in het bloed van de stier) ook buiten het Christendom bekend en deze gold als een inwijdingsrite waardoor men deel kreeg aan de mysteriën van een esoterisch systeem en waardoor men de gnostiek leerde beoefenen. Dikwijls telde het ook mee in handel en beroep. Hiervan is ook de term "sacrament" afkomstig, een begrip dat we vergeefs in de Bijbel zoeken. Het grote verschil tussen een heidens "sacrament" en een bijbelse "inzetting" is wel dat er bij een sacrament iets "gebeurt", terwijl de inzetting niet meer (of minder) is dan het gedenken, betuigen en belijden van iets dat eenmaal "gebeurd is". Het bijbelse "gebeuren" berust op een goddelijk heilsfeit, waaraan de mens door geloof in Christus deel krijgt. Zo simpel lag dat in de eerste tijd van de christelijke gemeente.

Over de wijze waarop in de vroege gemeente de Doop werd bediend, spreekt de Didache, een document van het begin der tweede eeuw, dat handelt over het onderwijs van onze Heer aan de twaalf apostelen. Hierover wordt vermeld: "Doop hen in stromend water `in de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest'. Wanneer er geen stromend water voorhanden is, doop hen dan in ander water: als u het niet in koud water kunt doen, doe het dan in warm water. Maar wanneer dat helemaal niet kan, giet dan driemaal water over hun hoofd `in de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest'." Kennelijk werd hier het belang van de betekenis van het getuigenis belangrijker geacht dan de vorm "waarin het werd gegoten".

Nog gedurende de gehele tweede eeuw werd de Doop bediend aan gelovigen, dat wil zeggen aan mensen die tot persoonlijk geloof in Christus kwamen, zoals ook in het Nieuwe Testament wordt geleerd en voorgedaan. In een geschrift van Tertullianus uit 197 is er voor de eerste keer sprake van doop van zuigelingen. Hij verwerpt hierin de in zwang komende praktijk om "voor de doden en zuigelingen" te dopen. Maar de weg naar deze verandering was al eerder bereid doordat de leer aangaande de doop langzaam was afgeweken van het Nieuwe Testament: want reeds vroeg in de tweede eeuw werd geleerd dat de waterdoop het middel was waardoor men wedergeboren werd. En daarmee werd gaandeweg de christelijke doop tot sacrament verheven, wat het dus in wezen niet is.

Wanneer de mensen eenmaal hebben geleerd om "uitwendig te denken" wordt daarmee iedere nadruk op waarachtig geestelijk leven, leven uit het geloof op de beloften Gods, weggenomen. De doop is dan niet langer een bevestiging en een getuigenis van een geestelijke en persoonlijk aanvaarde werkelijkheid, maar wordt als "rite" de daad en het gebeuren zelf. Zelfs wordt de doop dan 'een drager van magische krachten waarmee duivels werden uitgedreven. Daarmee wordt een volgend wezens-kenmerk van de leer der Nicolaïeten in het Christendom ingevoerd, namelijk de leer der Sacramenten als een "liturgie". Het zijn dan alleen de bisschoppen die mensen mogen dopen en die de macht hebben om aan mensen de doop te onthouden, zie ook sectie 11.4.5. Het is dan ook begrijpelijk dat dan de doop niet alleen bediend wordt aan gelovigen, maar dat ook ongelovigen worden gedoopt om op deze wijze onttrokken te worden aan de straf der zonde. En dan is het nog maar een kleine stap om de doop te bedienen aan kleine kinderen - die nog "onschuldig" zijn - en zelfs aan doden - die voor de "Kerk-tijd" gestorven zijn! Tegen die praktijk keerde Tertullianus zich, maar zijn protest kwam te laat omdat het grondwerk al klaar was ...

Dit "anders-denken" aangaande de Doop liep parallel met een eveneens opvallende verandering van denken ten aanzien van het Avondmaal. Het gedenken van de dood des Heren in het breken van brood en het drinken van wijn door zijn discipelen werd nu tot een miraculeuze handeling: niet langer was het een gedenken van het goddelijk gebeuren, maar het werd tot een herhaling van dat gebeuren zelf. Zoals de apostolische successie een "nieuwe tegenwoordigheid" van Christus had geschapen naast de tegenwoordigheid in het Woord, zo werd het avondmaal tot een nieuw offer van

Christus, naast het offer dat op Golgotha eens voor altijd was gebracht. Daarmee werd ook de “tafel des Heren” waaraan zijn lijden en sterven werd herdacht “totdat Hij komt” tot een sacrament, onderdeel van een “nicolaïetisch mysterie”. En dat mocht alleen nog maar door speciaal hiertoe gewijde mannen, de priesters, worden bediend.

Ook dit leidde weer tot een grotere afstand tussen de twee klassen: de “leken” werden afgesneden van waarachtig geestelijk leven en werden zoetgehouden met gekerstende heidense riten en praktijken; de “clerus” was eveneens afgesneden van het leven dat Christus aan het licht gebracht had en stond nu aan de “binnenzijde”, als ingewijde, van de gekerstende mysteriën. Zo was de weg gebaad tot een aparte priester-kaste die aan de bisschoppen innerlijke (esoterische) en uiterlijke macht (over hun diocees of bisdom) gaf. Maar op hun beurt werden zij weer geregeerd door “metropoliëten”, die over grote gebieden het bestuur uitoefenden. Via deze “kerkelijke metro” werden menselijke organisatie en religieuze vormen in de plaats gesteld van de kracht en de werking van de Heilige Geest en van de leiding van de Schrift als Woord van God in de plaatselijke gemeenten.

II.4.5. De opvatting van Cyprianus

De afwijking in de kerkorde komt tot een voorlopig hoogtepunt (of liever: dieptepunt) wanneer de mogelijkheden van “Niko” en “Sacra” elkaar ontmoeten. Op dit punt heeft Cyprianus, bisschop van Carthago, een grote bijdrage geleverd, hetgeen blijkt uit een bewaard gebleven briefwisseling over dit thema met de bisschop van Rome, Stephanus. We zijn nu in de eerste helft van de derde eeuw, al in de periode van de grote Christenvervolgingen waaraan ook Cyprianus zelf - in 257 - ten offer viel.

Cyprianus introduceerde het begrip “katholieke kerk”. Nu betekent het Griekse woord “kat’holikos” gewoon “algemeen”, maar anders dan veel mensen tegenwoordig menen betekent dit eigenlijk: absoluut, intolerant. Want kat’holikos betekent eenvoudig dat naast de “algemene Kerk” niets anders kan bestaan, immers anders zou “algemeen” niet echt algemeen zijn! Kat’holiek duldt geen uitzondering op de regel, want worden uitzonderingen gedoogd, dan is het zelf niet meer katholiek! Zo kwam dus reeds ver voor Constantijn het begrip “katholieke kerk” op, een begrip dat Cyprianus nu aan de bisschop van Rome tracht uit te leggen.

Hij ging ervan uit dat de ene katholieke kerk de ware sacramenten bezat, en daarom kon de doop dan ook onder geen enkele omstandigheid worden bediend door hen die zich hadden afgescheiden van de Moederkerk of die door die kerk als ketters werden beschouwd en afgesneden. Maar Stephanus nam een tegengestelde positie in.

De briefwisseling gaat eigenlijk over de zaak van de Novatianen, zie 11.5.3, maar los hiervan blijkt wel dat beide bisschoppen de Doop als kerkelijke rite zien, dus als een rechtstreeks middel waarmee de goddelijke genade wordt meegedeeld. Cyprianus legde daarbij het accent op zijn hoogkerkelijke opvatting, terwijl Stephanus de nadruk legde op de doophandeling zelf. Op het gebied van de doop werd Stephanus’ opvatting later tot de gangbare leer in de Roomse communie, maar Cyprianus maakte school in zijn kerkleer en -dwang. Helaas werden hierbij de woorden vergeten die Tertullianus eenmaal hierover geschreven had: “Men moet vrij zijn om wel of niet daaraan deel te nemen, en niemand mag hiertoe worden gedwongen”.

II.5. REACTIES TEGEN DEZE AFWIJKINGEN

Het behoeft geen betoog dat in deze tijd de “Handelingen der Gemeente” niet zomaar rustig voortkabbelden. Dat is trouwens nooit zo geweest: dat leren de Handelingen der apostelen ook duidelijk. In 11.6 zullen we zien hoe groot de wervende kracht van Christus’ gemeente wel was, en hoeveel mensen ingingen op haar bijbelse boodschap die allerwegen eenvoudig werd voorgeleefd, ook in Oosterse landen zoals Perzië en India. Maar hier gaat het om de geestelijke strijd tegen dwaalleer en valse praktijk, waarvan we achtereenvolgens zullen behandelen:

- Origenes als systematisch theoloog;
- de Montanisten, een vroeg voorbeeld van “Pinkstergemeenten”;
- Novatianen, en het probleem der afvalligen;

- de belijdenissen als bescherming van “het heilig geloof”;
- de brief aan Diognetus.

Wij behandelen deze reacties tegen afwijkingen, niet omdat deze zelf altijd in alle opzichten juist waren, maar omdat deze op veel punten een helder, bijbels geluid laten horen.

II.5.1. Origenes als systematisch theoloog

Ongetwijfeld was Origenes van Alexandrië de grootste christelijke geleerde van de eerste eeuwen - totdat Augustinus zou komen. Hij werd in 185 geboren en was de zoon van godvruchtige ouders die hem al vroeg leerden om het Evangelie te waarderen. Zijn vader Leonidas, die hem het eerst in de Schriften onderwees, werd zelf een martelaar voor zijn geloof toen Origenes nog geen twintig jaar oud was. In latere jaren werd Origenes een tijdlang hoofd van de grote theologische school van Alexandrië, waar hij zijn heldere geest scherpste en trainde zowel vanuit de Schriften als vanuit de Griekse filosofie. Dit alles spitste hij toe op de intense vragen van het geloof, en dat gaf hij ook weer door: men zegt dat er zesduizend geschriften van zijn hand zijn verschenen!

Van zijn hand hebben wij de eerste poging om een systematische theologie samen te stellen, die hij de titel “Grondbeginselen” meegaf. Als oudste van de gemeente van Alexandrië en als “leek” was hij iemand die buitengewoon toegewijd was en wiens kennis en inzicht het respect afdwong van allen die in de Kerk een positie bekleedden. Maar zijn grote bekwaamheid leidde niet tot een harmonieuze relatie met de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders. Zij gingen ervan uit dat het recht om te onderwijzen alleen aan hen toekwam en zagen in de achtung die Origenes ontving een bedreiging van hun eigen positie. Zo wekte Origenes ongewild ook de jaloersheid op van de bisschop van Alexandrië, Demetrius, die hem in 231 als ouderling van de gemeente afzette.

De volgende drieëntwintig jaar bracht Origenes in ballingschap door in het Palestijnse Caesarea, waar hij voortging met zijn werk om de christelijke en de Grieks-platonische motieven tot een machtige synthese te verheffen. Daarmee schiep hij de vorm waarin het Evangelie ook de grootste heidense denkers als toppunt van wijsheid vermocht te bekoren. Maar tegelijk werd daardoor de kracht ervan verloochend: het was immers niets anders dan de platonische tijdgeest in een christelijk gewaad.

Daarmee legde zijn leer de grondslag van het Griekse denken in de kerkelijke theologie: Origenes bouwde voort op de arbeid van de joodse filosoof Philo, die een latere tijdgenoot van Jezus was. Philo zocht naar een synthese van de Oudtestamentische godsopenbaring en het moderne Griekse denken. Hij deed dit door de “logos” te maken tot het centrale begrip van het godsdienstig-wijsgerig denken: een brug tussen geest en stof, een wezen tussen God en de wereld. Dit denken bracht Origenes tot zijn alles-overstijgende theologie/filosofie: een harmonie van de joods-christelijke theos en de Grieks-platonische logos. En waar de apostel Johannes aan een Grieks begrip een bijbelse inhoud gegeven had, gaf Origenes aan een bijbels begrip weer een Griekse inhoud terug!

Deze “theologie der verlichting” kreeg veel aanhangers en heeft een onuitwisbaar stempel gedrukt op de Oosterse kerk. De meeste bisschoppen hingen haar aan, ook al werden de scherpe puntjes er door hen afgeslepen, zoals: de eeuwige schepping, de voorstoffelijke val en de onlichamelijke opstanding, typisch gnostische beginselen. Hij verzette zich ook tegen de “kerk” als een menselijke organisatie met al de misstanden daarvan en legde de nadruk op het “geestelijk leven” van de gelovigen.

Zijn onderzoekende geest leidde hem in tal van zaken die buiten het bereik lagen van wat de meesten konden bevatten. Daarbij trachtte hij onderscheid te maken tussen zaken die van essentieel belang waren voor het christelijk getuigenis (en die hij dan ook zonder schroom verwoordde) en andere zaken, waarover hij diep nadacht en slechts met schroom sprak. “Hoe deze zaken zullen zijn is in laatste instantie alleen aan God bekend, en aan hen die Zijn vrienden zijn door Christus en de Heilige Geest.”

Tijdens zijn zeer werkzame leven stond immers de Schrift centraal (naast de werken van Plato). Origenes onderzocht de Schriften en maakte deze ook beter toegankelijk voor andere, latere geleerden. Vooral bekend was zijn grote werk de Hexapla, waarin een zestal verschillende versies van handschriften onderling worden vergeleken. Aan al dit werk kwam in 254 een eind, toen Origenes

stierf als gevolg van de martelingen die hij in 250 moest verduren op last van de Romeinse keizer Decius.

Origenes was een integer mens, die uitersten wist te combineren. Zo paste hij eens Mat. 19:12 persoonlijk toe, waardoor hij een eunuch werd. Maar later zou hij merken dat dit in de kerk tot grote problemen leidde, want men accepteerde hem niet meer. Aan de andere kant heeft zijn platonische bijbelleer de grondslag gelegd voor de synthese-theologie die zeventien eeuwen later zou worden uitgewerkt in de zogenaamde Vermittlungs-theologie, waarmee een brug werd geslagen tussen de christelijke godsdienst en de moderne wetenschap. Dat alles maakt Origenes bijna even moeilijk te begrijpen als de grote Augustinus, die heeft gemaakt dat Origenes als nummer twee is komen te staan op de lijst van theologische denkers en werkers van de vroege kerk.

II.5.2. De Montanisten, een vroeg voorbeeld van “Pinkstergemeenten”

Naarmate de gemeenten groeiden, verslaptte ook de eerste ijver en liefde, wat zich dikwijls uitte in een toenemende wereldgelijkvormigheid. Maar dat gebeurde niet zonder protest, want naarmate de katholieke groep van kerken zich ontwikkelde, werden er binnen haar kringen gevormd die een herstel beoogden. Andere gemeenten scheidden zich van haar af, en weer andere, plaatselijke gemeenten die vasthielden aan de oorspronkelijke Nieuwtestamentische leer en praktijk, merkten dat zij geleidelijk aan door de Kerk aan zichzelf werden overgelaten.

Het feit dat het katholieke systeem al gauw het overheersende stelsel werd, heeft ervoor gezorgd dat wij in het bezit zijn van een stroom van geschriften over deze Kerk. Anderzijds werden de geschriften van hen die haar niet konden volgen, dikwijls weggedrukt. Als gevolg daarvan bezitten wij een vrij eenzijdige informatie over alles wat niet behoorde tot het ene kerklichaam, en dat is meestal niet in haar voordeel. Wij kunnen dus makkelijk de verkeerde indruk krijgen alsof er in de eerste eeuwen al een verenigde katholieke kerk bestond, met daarnaast een aantal vrij onbeduidende groepen ketters. Het tegendeel is waar: ook toen al bestonden er, evenals nu, een aantal afwijkende vormen van christelijk getuigenis die ieder werden gekenmerkt door bepaalde karakteristieken, groepen gemeenten die elkaar soms wederzijds uitsloten. Een beweging die werkte aan een hervorming binnen de katholieke kerken waarmee zij overigens de band bewaarde, wordt aangeduid met “Montanisten”. De beweging ontstond in het midden van de tweede eeuw, en legde de nadruk op een hoge christelijke levensstandaard voor allen die tot haar gemeenschap behoorden. Dit was natuurlijk een reactie op de toenemende laksheid zoals die binnen de georganiseerde kerk naar voren trad. Naarmate de kerkelijke organisatie toenam, werd steeds meer gezag aan de bisschoppen gegeven, in het bijzonder over de rituelen van doop en eucharistie. Dat leidde, zoals we eerder zagen, tot een totalitaire houding van kerkregering en -praktijk. De Montanisten zagen dit terecht als een bedreiging van het geestelijk leven in de hele gemeente. Op deze wijze werd immers de werking van de Geest van God vervangen door afhankelijkheid van organisatie en ritueel.

De naam “Montanisten” is afkomstig van Montanus, die in 156 in de bergen van Frygië begon te onderwijzen. Gezien de staat waarin de Kerk verkeerde, is het begrijpelijk dat hij daarbij bijzonder de nadruk legde op de plaats van de Heilige Geest onder het volk van God. Maar ook al deed hij daarmee goed, toch legde Montanus de klemtoon ergens verkeerd, waardoor hij ter andere zijde ging afwijken. Volgens hem was deze eeuw de bedeling van de Geest, die op wonderbaarlijke wijze zijn werk voortzet net zoals in de dagen van de apostelen. Die Geest sprak door zijn profeten waarvan hij, Montanus, er natuurlijk één was. De tweede komst des Heren was zeer aanstaande, en Hij stond op het punt om hier op aarde het Nieuwe Jeruzalem op te richten.

Een van de kenmerken van de beweging, waarover de Kerk terecht verontrust was, betrof het optreden van Montaanse profeten en vooral: profetessen. Hierin zien we natuurlijk een “leken-reactie” tegenover de kerkelijke priesters, waarbij de bisschoppen zich al het gezag over de gemeenten aanmatigden. Natuurlijk had de profetie een erkende plaats binnen het leven der gemeente. Zo vinden wij in Handelingen der apostelen het optreden van een man als Agabus, Hand. 11:27-28 en 21:10. Ook is het onjuist om alle profetie zomaar naar het verleden te verwijzen, want er is ook zoiets als de “gave der profetie” binnen de gemeente, Ef. 4:11, waar onder de zalving van de Heilige Geest het Woord van God helder wordt uiteengezet. Dat dit element van profetie voor het grootste deel de gemeente had verlaten, was niet iets om trots op te zijn, daardoor was immers het kerkelijk leven

voor velen geworden tot een dode letter en vorm, ook al hadden veel leden van de “clerus” klinkende namen en titels verworven. Maar de Montanisten gingen veel verder dan het herstellen van dit bijbelse patroon, want hun praktijk kwam vaak neer op “nieuwe openbaringen” die de Schrift te boven gingen wanneer profeten/profetessen “orakelden” vanuit een extatische positie waarin “de Geest” hen bracht.

Doordat aan beide zijden fouten werden gemaakt, bewoog de controverse die Montanus opriep zich op het verkeerde vlak. Ignatius gold toch als een grote enthousiast, en hij stelde dat wanneer de geestelijke gave niet via de kerkelijke functionaris (lees: bisschop) werd gekanaliseerd, hij moeilijk kon inzien hoe deze dan überhaupt in de gemeente uitdrukking kon vinden. De beweging van Montanus was dus terecht een “leken-beweging” binnen de kerk, die ervan uitging dat de Geest zijn gave “aan allen” (in de gemeente) geeft. Op deze wijze werd de oppositie tussen de orthodoxe kerk en de Montaanse beweging gedreven naar de strijd tussen bisschop versus profeet, of van kerkelijk keurslijf versus spontaan geestelijk leven.

Het is niet moeilijk ons in te leven in de gezindheid van deze Montaanse groepen, hun passie voor zedelijk leven, hun aanstekelijk enthousiasme, de warmte van hun gemeenschap en hun ijver voor de Heer. Zij komen voort uit een deel van de wereld dat bekend staat om hun bruisend gemoed, en de volgelingen van Montanus deden hun reputatie geen geweld aan. Hun manifestaties duiken telkens opnieuw in de geschiedenis op, en wij herkennen ze ook thans in de Pinksterbeweging en de charismatische beweging, waarover in latere hoofdstukken meer. Met name de laatste beweging wil “kerk-hervormend” zijn door een verloren element in “het systeem” terug te brengen. Ook daar vinden we vaak dezelfde excessen, maar ook dezelfde warmte van geest. En hoewel het Montanisme door het formele Christendom werd afgewezen, was er toch een element in dat onmiskenbaar getuigt van de kracht van God.

Aan het einde van de tweede eeuw had het Montanisme zich ook uitgebreid tot Romeins Afrika, waar het zich in een “mildere vorm” uitte. Aan het begin van de derde eeuw werd Tertullianus, de grote Carthageense theoloog, tot hun gemeenschap overgehaald. Deze verbrak daarop zijn relatie met de Katholieke Kerk en vond onder deze “mannen des Geestes” een gemeenschap waaronder hij zijn werk kon voortzetten. Tenslotte raakte in de zesde eeuw, onder de vervolgingen van keizer Justinianus, de volgelingen van Christus die zich naar Montanus noemden, door uitroeiing hun getuigenis kwijt. Maar al spoedig waren er anderen die deze draad weer opnamen.

II.5.3. Novatianen en het probleem der afvalligen

Het probleem dat hier aan de orde komt, is aan de meeste Christenen van het Westen vandaag volkomen vreemd. Het heeft te maken met de houding die de kerk moet innemen ten opzichte van die Christenen die in tijden van zware vervolging hun geloof hebben verloochend om aan de martelingen te ontkomen. Dit “verloochenen” bestond uit het gedwongen offeren aan beelden van afgoden. Toen er later weer een tijd van verademing kwam - en in de “Smyrna-periode” wisselden vervolging en verademing elkaar af - wilden deze Christenen weer in de gemeenschap der Kerk worden opgenomen. De vraag was nu: kan dat eigenlijk wel? en deze vraag hield de leiding van de Kerk verdeeld.

Het probleem ging erg diep, omdat hiermee een gewetensonderzoek was gemoeid inzake de “zwakke Christenen”. Wat toch was het geval? Onder hen die onder grote druk bezweken waren, bevonden zich tal van mensen wier Christendom weinig meer was dan een dun vernis dat een heidens hart bedekte. In de dagen van glorie waren zij en masse toegetreden tot het Christendom, en toen de vervolging kwam traden zij weer uit, overeenkomstig Mat. 13:21. Maar er waren ook anderen geweest, die pas bezweken waren onder zware vervolging van geweld en martelingen. Het ging er nu om hoe de Kerk zich moest gedragen jegens al deze “spijtoptanten”.

Deze vraag leidde tot langdurige en diepgaande discussie binnen de gemeenten, waaruit bleek dat de meningen ernstig verdeeld waren. Aan de ene zijde stonden de rigoristen, die vonden dat iemand die eenmaal Christus had verloochend nooit meer tot de gemeenschap mocht worden toegelaten. Zij vonden een bekwaam leider in de Romeinse ouderling Novatianus. De meerderheid van de verantwoordelijke kerkleiders stond een meer toegeeflijk beleid voor en deze groepering won het pleit.

Hun evangelische gezindheid dreigde echter te leiden tot verslapping jegens de vele “nominale Christenen”. Een dilemma dat dikwijls opnieuw Christenen heeft gedwongen om positie te kiezen in een in wezen valse tegenstelling tussen “de harde, meedogenloze waarheid” en “een toegeeflijk evangelisch streven”, kortom tussen hen die de Heiligheid van God beklemtonen en hen die een beroep doen op zijn Barmhartigheid.

Novatianus en de zijnen maakten zich daarop los van de katholieke kerk en vormden nieuwe gemeenschappen die zich uitstrekten van Klein-Azië tot Spanje toe. De groepen uit die tijd zijn bekend geworden onder de naam Novatianen, en zij waren dat nog twee en een halve eeuw nadien. Het is echter zeker dat hun beweging veel meer inhield dan datgene waar Novatianus voor stond, ofschoon deze groepen zijn naam droegen.

Een andere naam waaronder deze afgescheiden groepen Christenen bekend stonden was de naam “katharen” of “puriteinen”, wat hetzelfde betekent, namelijk vasthouden aan de zuivere leer en de simpele Nieuwtestamentische praktijk. Door de eeuwen heen heeft de Rooms-Katholieke Kerk alle afgescheiden “sekten” met deze naam aangeduid, ook al hadden zij niets meer met Novatianus te maken. Van deze “katharen” wordt zelfs door hun vijanden getuigd dat hun leven geen blaam wierp op wat zij beleden; zelf hielden zij het ervoor dat de geestelijke oorsprong van hun gemeenschappen rechtstreeks terugvoerde naar de dagen van de apostelen zelf. En als zodanig moeten wij de Novatianen van het midden der derde eeuw dan ook niet zien als iets geheel nieuws, maar als een van de vele uitingen tegen de toenemende verslapping van de Kerk als geheel. Zij versterkten dus een protestbeweging die allang bestond onder groepen Christenen die nimmer het eenvoudige geloof en de praktijk van de apostolische tijd hadden opgegeven, en daarmee duidelijk de smaad en de prijs van Op. 2:6 hebben gedragen.

Natuurlijk is het makkelijk om de houding van Novatianus te veroordelen in het conflict waarom het in wezen ging: dat was hard, en zij toonden daarin minder genade en vriendelijkheid dan de Heer zelf, zoals we lezen in Joh. 21:15-23, waar Petrus in ere wordt hersteld. Per saldo had Petrus zijn Heer onder heel wat minder druk verloochend dan zij die onder keizer Decius vervolgd waren geweest, en toch bracht Petrus’ berouw een volkomen herstel en een leven van grote bruikbaarheid voor God. Helaas tonen Christenen en kerken/gemeenten maar zelden de bereidheid die God jegens de zondaar heeft om hem genade en vergeving te schenken.

Maar er is ook een andere kant aan deze zaak. De tegenstanders van Novatianus, onder bisschop Fabianus van Rome, die net als Novatianus de marteldood zou ondergaan, stelden hun eisen aan hen die tijdens de verdrukking “eronderdoor waren gegaan”. Waar deze hun geweten verontreinigd hadden door aan afgodenoffers deel te nemen, moesten zij een periode van beproeving ondergaan voordat zij weer tot de gemeenschap der Kerk werden toegelaten. Natuurlijk was dat een heel redelijke eis, maar alles hing er nu van af wat men onder “beproeving” en “onderzoeking” verstond. Als het erom ging dat, met de onderscheiding van de Geest, werd vastgesteld dat de mensen echt berouw hadden en de Heer van ganser harte waren toegewijd, dan was er natuurlijk geen probleem. Maar het lijkt nauwelijks twijfel dat de methode die werd toegepast niet geestelijk was maar kerkelijk. Zo werd dikwijls niet meer geëist dan een uiterlijk vertoon van conformiteit aan bepaalde voorgeschreven vormen, om weer tot die gemeenschap te worden toegelaten.

Natuurlijk hoeft dit niet altijd zo te zijn geweest, maar de meerderheid der bisschoppen was erg toegeeflijk waar het ging om waarachtig geestelijke zaken. Want zij vonden, in navolging van Cyprianus, dat slechts de Kerk alle zaken van “geestelijke aard” kon en mocht bedienen. Zij “vertaalden” dan ook alle bijbelse begrippen als echte “Nicolaïeten” naar kerkelijke, rituele kaders van denken en gaven met name aan het begrip “geestelijk” een heel andere inhoud. Het conflict van Novatianus kan dus pas goed begrepen worden tegen deze achtergrond en daarom zijn de Novatianen toch als een echte hervormingsbeweging op de kerkelijke praktijk te beschouwen.

II.5.4. De belijdenissen als bescherming van “het heilig geloof”

Een van de middelen die de vroege kerk te baat nam tegen de opkomende dwalingen, was de belijdenis. Daarmee wordt uitdrukking gegeven aan “het allerheiligst christelijk geloof”, om als maatstaf

te dienen voor orthodox, rechtzinnig belijden (het Griekse woord *homologeoo* betekent letterlijk: hetzelfde zeggen).

Was dan de Bijbel niet genoeg? Waarom moest er aan de canon van de Heilige Schrift nog iets worden toegevoegd? Daarvoor zijn twee redenen te noemen:

De eerste is dat de Bijbel voor de gelovigen nog geen gemeengoed was: het overschrijven van de Bijbel bleef nog minstens tien eeuwen monnikenwerk! Daarom bleek een korte samenvatting van de geloofsleer gewenst, en trouwens ook in de Bijbel zelf komen tal van korte belijdenissen voor, zoals de belijdenis van Petrus of Paulus' korte samenvatting in Rom. 1 of 1 Kor. 15. De bekendste belijdenis die zowel beknopt als veelzeggend is, vinden we in 1 Tim. 3:16, die eigenlijk een beknopte Christologie is:

Want Hij is God, in het vlees geopenbaard,
is rechtvaardig bevonden door de Geest,
is verschenen aan de engelen,
verkondigd aan de heidenen,
geloofd in de wereld,
opgenomen in heerlijkheid.

De tweede reden is dat tal van dwaalleraars, zoals de gnostici, zich eveneens beriepen op de Bijbel en daarmee apostolisch gezag opeisten. Daar ging het dus om de interpretatie van de Schrift, zoals ook na de Reformatie herhaaldelijk het geval zou zijn.

Op deze wijze ontstond al vroeg de zogenaamde apostolische geloofsbelijdenis, die een samenvatting is van de belangrijkste bijbelse leerstukken: een theologie in miniatuur. Deze belijdenis is door de hele geschiedenis heen gehanteerd, zowel door Rome als door de Reformatie. Ook veel evangelische gemeenten hebben deze belijdenis opgenomen: zij kunnen alles onderschrijven, al vinden zij dat bepaalde gedeelten zoals over de wederkomst van Christus duidelijker moeten worden geformuleerd. Naderhand ontstonden andere belijdenissen, waarbij de resultaten van de gehouden concilies in het kort zijn weergegeven; een voorbeeld daarvan is de belijdenis van Athanasius, en natuurlijk de belijdenis van Nicea. Beide geven wij hieronder weer:

De Apostolische geloofsbelijdenis, of de Twaalf artikelen des geloofs luidt:

1. Ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde.
2. En in Jezus Christus, zijn eniggeboren Zoon, onze Here;
3. die ontvangen is van den Heiligen Geest, geboren uit de maagd Maria;
4. die geleden heeft onder Pontius Pilatus, is gekruisigd, gestorven en begraven, nedergedaald ter helle;
5. ten derden dage wederom opgestaan van de doden;
6. opgevaren ten hemel, zittende ter rechterhand Gods des almachtigen Vaders;
7. van waar Hij komen zal om te oordelen de levenden en de doden.
8. Ik geloof in den Heiligen Geest.
9. Ik geloof een heilige, algemene Christelijke Kerk, de gemeenschap der heiligen;
10. vergeving der zonden;
11. wederopstanding des vlezes;
12. en een eeuwig leven.

De belijdenis des geloofs, vastgesteld op het Concilie van Nicea in 325, luidt:

Ik geloof in één God, den almachtigen Vader, Schepper des hemels en der aarde, aller zienlijke en onzienlijke dingen.

En in een Here Jezus Christus, den eniggeboren Zoon van God, geboren uit de Vader voor alle eeuwen; God uit God, Licht uit Licht, Waarachtig God uit Waarachtig God; geboren, niet gemaakt, van hetzelfde Wezen met den Vader, door Wien alle dingen gemaakt zijn.

Die om ons mensen en om onze zaligheid, is neergekomen uit den hemel, en vlees is geworden van den Heiligen Geest uit de maagd Maria, en een mens geworden is; ook voor ons gekruisigd is onder Pontius Pilatus, geleden heeft, en begraven is; en ten derden dage opgestaan is naar de

Schriften, en opgevaren is ten hemel; zit ter rechterhand des Vaders, en zal wederkomen met heerlijkheid, om te oordelen de levenden en de doden; wiens rijk geen einde zal hebben.

En in den Heiligen Geest, die Here is en levend maakt, die van den Vader en den Zoon uitgaat, die tezamen met den Vader en den Zoon aanbeden en verheerlijkt wordt, die gesproken heeft door de Profeten.

En één heilige, algemene en Apostolische Kerk.

Ik belijd één Doop tot vergeving der zonden, verwacht de opstanding der doden en het leven der toekomstige eeuw. Amen.

In het jaar 333 schreef Athanasius, bisschop van Alexandrië, zijn “Geloofsvorm en Bekentenis”, waarin in 44 stellingen de inhoud van ons geloof in God en Christus op krachtige wijze wordt verwoord.

Het gevaar van een belijdenis is natuurlijk steeds dat deze een zelfstandig leven gaat leiden en vooral: dat het leidt tot oppervlakkigheid: als je de tekst maar kunt opzeggen ben je leerstellig zuiver en word je voor orthodox gehouden. Dat leidt tot een uitwendige godsdienst en een naamchristendom, maar misbruik is nog geen reden om een instrument als zodanig af te wijzen, dat stellig goede diensten heeft bewezen en nog bewijst.

II.5.5. De brief aan Diognetus

Soms lijkt het er wel op alsof de Handelingen der Gemeente in die dagen weinig anders omvatten dan leerstrijd waarbij de Christenen elkaar excommuniceerden en wederzijds vervolgden. Het zou dwaas zijn te ontkennen dat aan Christus’ gemeente op aarde strijd en lijden bespaard zou blijven: noch de woorden van Christus noch de praktijk der apostelen wijst in deze richting. Maar wel is het goed te wijzen op andere, verblijdende aspecten van Christus’ gemeente, die ons soms doen verlangen naar een terugkeer van een christelijke levensstijl die gebaseerd is op de onversneden waarheid van Gods Woord, waarover ook Paulus aan Timotheus schrijft (samen met een korte en oude belijdenis, zie 1 Tim. 3:15-16).

Een goed voorbeeld van het leven van wat nu heet “de primitieve Christenen” vinden we in een brief die geschreven werd aan iemand die vragen stelde over het christelijk geloof. Waarom en hoe aanbidden de Christenen hun God, wat is de reden waarom zij geloven, hoe beleven zij de liefde tot God en tot elkaar, waarom aanbidden zij de Griekse goden niet, terwijl ze toch geen joden zijn, waarom is hun geloof pas zo kortgeleden in de wereld gekomen? Degene die de brief heeft beantwoord is onbekend gebleven, maar vanuit de brief zelf kennen wij wel de naam van deze “informatant”, die Diognetus heette.

Hij schrijft onder meer het volgende:

Christenen onderscheiden zich niet van andere mensen door hun land of door hun taal; zij leven in de plaatsen die ieders lot hun heeft aangewezen, en volgen de gebruiken van andere mensen met betrekking tot hun voedsel, kleding en andere zaken die hun cultureel gedrag bepalen. En toch ontvouwen zij aan ons hun wonderlijke levenswijze, die niet nalaat om indruk te maken.

Zij wonen in onze eigen landen, maar zijn daarin eenvoudig als pelgrims op doortocht.

Als burgers delen zij alle zaken samen met de anderen, en toch verdragen zij alles als vreemdelingen.

Ieder vreemd land is voor hen als hun vaderland, en ieder land waarin zij geboren zijn is voor hen als een vreemd land ...

Zij brengen hun dagen op aarde door, maar zijn burgers van de hemel. Zij houden zich aan de voorgeschreven wetten, en tegelijkertijd gaan zij aan deze wetten met hun leven voorbij ...

Zij worden belasterd en zegenen ...

Over God worden in deze brief prachtige dingen vermeld:

“Uit de hemel zond Hij, Die almachtig is en de Schepper van alle dingen, Hem die de waarheid is, het heilige Woord, dat Hij vast in hun harten heeft gegrond. Hem die Hij zond was niet een engel, een troongeest, een hooggeplaatst schepsel, maar de Schepper en Maker van alle dingen zelf - door Wie Hij ook de hemelen heeft gemaakt, door Wie Hij de zee binnen haar grenzen houdt, aan Wien de sterren gehoorzamen. Deze boodschapper zond God als zijn Zoon die Koning is, om de mensen te behouden. Hij zond Hem niet als rechter om te veroordelen, maar als Heiland om te behouden, en toch zal Hij Hem eenmaal als rechter zenden om ons te oordelen, en wie kan bestaan wanneer Hij verschijnt?”

Waarom dat zolang geduurd heeft eer Hij kwam, wordt verklaard vanuit de lankmoedigheid, het geduld van God. Zolang Hij zijn eigen wijze Raad voor ons verborgen hield, leek het alsof Hij niet aan ons dacht. Maar daaruit bleek alleen maar dat wij uit onszelf het Koninkrijk van God niet kunnen binnengaan. Toen echter de vastgestelde tijd was gekomen, “nam Hij de last van onze ongerechtigheden op zich doorzijn eigen Zoon te geven als een losprijs voor ons:

de Heilige werd overgegeven voor de overtreders, de Smetteloze voor de slechten,
de Rechtvaardige voor de onrechtvaardigen, de Onverderfelijke voor de vergankelijken,
de Onsterfelijke voor de stervelingen.

Wat anders zou ooit onze zonden kunnen bedekken dan zijn rechtvaardigheid? Door wie anders zouden wij, bozen en goddelozen, ooit gerechtvaardigd kunnen worden dan door de enige Zoon van God? O zoete ruil! O onnaspeurlijk werk! O weldaad die alle verwachtingen overtreft! dat de boosheid van velen werd geborgen in een enkele Rechtvaardige, en dat de gerechtigheid van Eén zovele overtreders zal rechtvaardigen!”

Hieruit zien we dat de meeste Christenen met hun leven getuigenis gaven van de grote daden Gods, welke ook aan buitenstaanders op zo eenvoudige en verantwoorde wijze werden duidelijk gemaakt.

II.6. VERBREIDING EN VERVOLGING

In de eerste eeuwen heeft het Christendom zich snel verbreid, ondanks de vaak heftige vervolgingen die het moest doorstaan.

II.6.1. Naar het Nabije Oosten

Over de expansie van het Evangelie naar het Oosten is bij ons betrekkelijk weinig bekend. Wij weten uit de Handelingen van de belangrijke plaats die Antiochië innam, en tegen het jaar 100 was Ignatius bisschop van die gemeente geworden. Toen hij onderweg was naar Rome waar hij de marteldood zou sterven, vond hij tijd om zeven brieven te schrijven: vijf aan de gemeenten in Klein-Azië, een aan Rome en een aan Polycarpus. Deze gingen alle over de verdeeldheid en de valse leer die de gemeenten bedreigden.

Tegen het einde van de vierde eeuw, in de tijd van Johannes Chrysostomus, wordt vermeld dat de bevolking van Antiochië niet minder dan een half miljoen bedroeg, waarvan de helft Christen was! Ook in de landstreken van Klein-Azië lezen wij van de groei van christelijke gemeenten, wij zagen dat al in Bithynië (de brief van Plinius, II.2.5) en in Frygië (het optreden van Montanus, zie 11.5.2).

II.6.2. Naar Perzië en India

Wij lezen in het Evangelie van “wijze mannen uit het Oosten” die terugkeerden naar hun eigen land nadat zij aan de pasgeboren Koning der joden hun hulde hadden bewezen. Er is een oude christelijke legende die bericht van een koning Agbar die aan Jezus schreef, nadat hij van diens gezangen had vernomen. En omdat hij zelf ziek was, nodigt hij Jezus uit om naar Edessa (in Mesopotamië) te komen:

Waar ik dit alles van u vernomen heb, had ik tot een van deze twee dingen besloten: of dat u een God bent die van de hemel is neergedaald en daarom deze dingen doet, of dat u een zoon van God bent en ze doet. Om die reden heb ik nu geschreven en u verzocht de moeite te willen ne

men om naar mij toe te komen om deze kwelling van mij te genezen. Want ik heb wel gehoord dat de joden tegen u murmureren en u kwaad willen doen. Ik heb zelf maar een kleine stad, deze is echter erg mooi en voldoende voor ons beiden.

De Heer antwoordde - volgens de legende - dat Hij na zijn hemelvaart iemand van zijn discipelen zou sturen om de koning te genezen en "leven te schenken aan u en aan allen die met u zijn".

In Handelingen der apostelen lezen wij van de "Meden en Perzen en inwoners van Mesopotamië" die op het Pinksterfeest in Jeruzalem getuigen waren van de uitstorting van de Heilige Geest en de tekenen en wonderen die daarmee gepaard gingen. Zij hoorden daar Petrus in volmacht verkondigen dat God deze Jezus, die gij (de joden) gekruisigd hebt, tot Here en tot Christus heeft gemaakt, Hand. 2:9, 36. Door deze mannen was het Evangelie reeds in de dagen van de apostelen via de synagogen naar het Oosten verbreid.

Eusebius, die schrijft over de gebeurtenissen van de tweede eeuw, vertelt van de vele discipelen in die tijd "wier zielen door het goddelijk Woord in vlam waren gezet". Hij vertelt over hun diepgaand verlangen naar wijsheid en hun bereidheid het gebod van de Heiland te vervullen om hun goederen te delen met hen die behoeftig waren. "Vervolgens reisden zij naar het buitenland waar zij het werk van evangelisten verrichtten aan allen die nog niet het woord des geloofs hadden gehoord. Zij hadden er alles voor over om Christus te prediken en de boeken van de goddelijke Evangeliën bekend te maken. Deze mensen hebben slechts het fundament des geloofs gelegd in verre en barbaarse streken, zij hebben anderen als herders aangesteld aan wie zij de cultuur toevertrouwen van hen die zij (de evangelisten) tot het geloof hadden gebracht, zodat ze zelf weer naar andere gebieden konden vertrekken".

Zo werden dus gemeenten gevestigd en trokken de evangelisten steeds verder, niet alleen binnen de grenzen van het Romeinse Rijk, maar ook binnen de grenzen van de grote buurman van Rome: het Perzische Rijk, en ook daarbuiten. Een schrijver uit de derde eeuw zegt:

Die nieuwe kracht, die voortkomt uit de werken die de Heer en zijn apostelen hebben verricht, heeft de vlam van menselijke passies onderworpen en heeft een bonte mengeling van rassen en naties ertoe gebracht om van ganser harte het ene geloof aan te nemen. Want wanneer we gaan opsommen kunnen we de verhalen gaan vertellen van de dingen die er gebeurd zijn in India, onder de Seren, de Perzen en de Meden, in Arabië, Egypte, Asia en Syrië, onder de Galaten, de Parthen en de Frygiërs; in Achaje, Macedonië en Epirus; in alle eilanden en provincies waarop de opkomende of de ondergaande zon neerziet.

De gemeenten die allerwegen in het Oosten opkwamen, waren afgeschermd van de invloeden waaraan de gemeenten van het Westen blootstonden, als gevolg van taal en van politieke omstandigheden. In Palestina en Palmyra werd Aramees gesproken, welke taal ook als handelstaal werd gebruikt door het hele dal van de Eufraat. Bovendien maakte de wederzijdse naijver en het wantrouwen tussen de beide rijken van Rome en Perzië dat er tussen die twee grootmachten nauwelijks communicatie bestond.

De Oosterse gemeenten behielden hun eenvoudig en schriftuurlijk karakter langer dan die van het Westen. Zelfs in de derde eeuw was er nog geen definitieve organisatie die de afzonderlijke gemeenten tot een systeem verbond. Het land was nog niet verdeeld in bisdommen, en dikwijls waren er in een gemeente meerdere bisschoppen. De gemeenten waren zeer gemotiveerd om voortdurend het getuigenis in nieuwe gebieden te verspreiden, en met goede resultaten.

Het apocriefe boek, Handelingen van Thomas, verbindt de naam Thomas met India. In Zuidoost-India bestaat nog steeds de oude Kerk van de Thomas-Christenen, die beweert door de apostel Thomas te zijn gesticht. Deze zou door de Brahmanen verraden zijn en ter dood gebracht, niet ver van Madras.

II.6.3. Naar het noorden van Afrika

Naar het zuiden toe werd het Evangelie verbreid naar Afrika. Hierover hebben wij allereerst het verslag van de rijksgrote van Candace, de koningin van Ethiopië, Hand. 8.

Al vroeg gingen er zendingsteams uit naar Egypte, waar in de drukke havenstad Alexandrië een christelijke gemeente tot stand kwam. Deze stad had een grote joodse bevolking. Clementius (150-215) en Origenes (185-254) waren typisch mannen uit deze Christen-gemeenschap. Zij waren echter niet vrij van het Hellenisme dat die stad in zijn greep hield, en dat maakte bijvoorbeeld dat zij stelden dat God niet alleen Israël geleid had, maar ook de geschiedenis der Grieken.

Cyreniërs (het tegenwoordige Lybië) werden al in meerdere bijbelboeken genoemd: in Marcus, Handelingen en Romeinen. Een goed voorbeeld van het “slaan van bruggen” vond plaats toen Cyreense mannen het Evangelie buiten het gebied van Israël direct naar de heiden-wereld brachten, waardoor zij als eersten Antiochië bereikten, zie Hand. 11:19-20.

Tunesië en Algerije werden al spoedig met het Evangelie bereikt, zowel vanuit Egypte als vanuit Rome (er bestond een intensief handelsverkeer). Dit waren de eerste Latijnsprekende gemeenten van de wereld, en het is zeer waarschijnlijk dat de eerste vertalingen van de Schriften in het Latijn in Noord-Afrika werden gemaakt.

Een van de grootste concentraties van Christenen vond men in het gebied Carthago. Elke stad, bijna elk dorp, had zijn eigen bisschop. In het midden van de derde eeuw riep Cyprianus van Carthago een raad bijeen, die werd bijgewoond door bijna tachtig bisschoppen. Naast de Romeinse sector van de bevolking was er ook een belangrijke Punische sector (afkomstig uit Phoenicië, ook de bewoners van Malta) die met het Evangelie werd bereikt, meer dan de Berbers die in de woestijn en in de bergen woonden.

II.6.4. Naar het Westen

Heeft de apostel Paulus werkelijk Spanje bezocht, zoals hij zo graag wilde (Rom. 15:24-28)? Misschien wel, misschien niet, maar zeker is dat in Spanje al vroeg christelijke gemeenten bestonden die zuiver waren en zendingsgericht, onder meer naar Lusitanië (Portugal), zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

In de laatste helft van de tweede eeuw was Irenaeus (130-200) bisschop van Lyon, en uit literatuur uit deze periode blijkt dat het Evangelie vanuit de geromaniseerde steden werd gebracht naar de stammen die de bergen en vlakten van Gallië bewoonden. De legende wil dat de apostel Paulus een zendingsteam naar Brittanië heeft geleid, maar dat is erg onwaarschijnlijk. Tertullianus deelt ons mee dat Christus' volgelingen leefden tot buiten de Romeinse muur in Brittanië. En hoewel ook dat vraagt teken oproept, is het wel zeker dat een oorspronkelijke vorm van Christendom al vroeg in Engeland en Ierland vaste voet heeft gekregen. Vandaar uit hebben ook de Lage Landen voor het eerst de Goede Boodschap gehoord.

II.6.5. De grote Christenvervolgingen

Gedurende de eerste eeuwen is de groei van de christelijke Gemeente sterk geremd, en toch ook weer sterk bevorderd, door de voortdurende afslachtingen onder de Christenen. De eerste uitbarsting van geweld kwam onder keizer Nero, die in 64 aan de macht kwam. Deze vervolging kwam zogenaamd “spontaan” op en werd door het hele Romeinse Rijk doorgevoerd. Soms verstomde het geweld voor een tijd, en bij tijden ging de storm zelfs geheel liggen: dat werd grotendeels bepaald door de keizer die aan de macht was. Maar tot vroeg in de vierde eeuw stond de gemeente buiten de wet en leefde onder de bedreiging van gruwelijke en wrede straffen. Christenen werden gemarteld en ter dood gebracht; hun bezittingen werden verbeurdverklaard en geen moeite scheen te groot om de Schriften te vernietigen.

Wij zullen dit lijden niet in detail beschrijven, maar geven alleen de grote lijn weer. De eerste Christenvervolgingen onder Nero vonden hun aanleiding in de grote brand van Rome. Er ging een gerucht dat de keizer deze zelf had doen aansteken, en daarom gebruikte Nero de Christenen als zondebok om de aandacht van hemzelf af te leiden. Dat was een brutaal stukje “psychonautiek” (het sturen van het denken), want het publiek hield de Christenen in ere vanwege hun voorbeeldig gedrag, ook als staatsburgers. Maar toch kon Nero rekenen op voldoende vijandschap van de publieke opinie tegen de Christenen om de gruwelijke slachting te bewerkstelligen die toen volgde. Het gehele Romeinse leven was nauw verbonden met heidense praktijken, en daar de Christenen resoluut

weigerden om daaraan deel te nemen, viel het niet moeilijk om hen als “asociaal” en “onvaderlandslievend” te brandmerken. De Christenen in Rome vormden een hechte gemeenschap, die de Romeinen als een vorm van “mysterie” beschouwden. Daarover werd nu een laster uitgestrooid die maakte dat men de Christenen ging beschouwen als “vijanden van het volk en van de mensheid”, die niet behoorden te blijven leven, vergelijk Hand. 22:22.

Er was een groot contrast tussen het voorbeeldig leven van de Christenen en de gruwelijkheden waarvan zij werden beschuldigd, en op den duur kreeg het Romeinse volk genoeg van de beestachtige wreedheid (in de letterlijke zin!) waarmee tegen hun volksgenoten werd opgetreden. In het jaar 68 pleegde Nero zelfmoord om de dood te ontgaan waartoe de Senaat hem had veroordeeld. Maar toen had het “wilde-beestencircus” al een hoge tol geëist, waaronder die van de apostelen Petrus en Paulus.

Het ergste van deze gewelddaden onder Nero is wel dat deze het patroon vormden volgens hetwelk de latere keizers zouden trachten het Christendom uit te roeien. Een van de eisen die deze keizers aan al hun onderdanen stelden was dat dezen hen de eer van “heer” (kurios) zouden geven die alleen aan God toekomt. Dat kon geen Christen doen, zelfs niet het branden van een paar korreltjes wierook tot zijn eer.

Een van de martelaren van een volgende generatie was Polycarpus, bisschop van Smyrna, die in 156 ter dood werd gebracht. Zijn grote belijdenis des geloofs heeft al de eeuwen door als voorbeeld gediend. Toen hij naar de plaats van de terechtstelling werd gebracht, smeekte men hem zijn godsdienst te herroepen en aldus zijn leven te redden. De proconsul van Asia in eigen persoon pleitte voor deze eerbiedwaardige dienstknecht van God: je hoeft niets anders te doen dan de Keizer te erkennen en Christus te verloochenen, en je zult worden vrijgelaten. Toen uitte Polycarpus deze gedenkwaardige woorden: “Achtendertig jaar heb ik Hem gediend, en Hij heeft mij geen kwaad berokkend; hoe kan ik dan mijn Heiland en Koning lasteren?” Zo werd hij naar de brandstapel gevoerd. De dood van Polycarpus betekende dat voor een tijd de vervolging in Asia werd gestaakt: dat een dergelijk hoogstaand mens werd terechtgesteld wegens zijn trouw, maakte dat het openbare geweten zich ging keren tegen de georganiseerde slachtpartijen onder Christenen, en voor een tijd was er voor de gemeenten een adempauze.

Zo ging het tij van vervolging en verademing enkele eeuwen op en neer, maar het werd steeds duidelijker dat deze machtsstrijd zou eindigen in een toegeven van het Romeinse Rijk, en niet van de christelijke gemeenten. Wat ook de officiële beleidslijn mocht zijn, voor veel gewone mannen en vrouwen was het Christendom aantrekkelijk. Ook al werd Christenen vaak niet toegestaan in het openbaar uitdrukking aan hun geloof te geven, toch maakte hun eenvoudige en consequente levenswandel een eind aan de vooroordelen die de mensen hadden of die hen waren aangepraat. Zo werden de jaren van vrede ook jaren waarin tal van mensen aan de Gemeente werden toegevoegd en waarin het Christendom tot alle lagen van de maatschappij doordrong. Toen dan ook opnieuw de vervolgingen uitbraken, ging dat in toenemende mate zonder de instemming van de gewone man, en uiteindelijk weigerden zelfs de beulen om de vonnissen tegen de Christenen te voltrekken.

Een nieuwe golf van vervolging barstte los in het jaar 202 tijdens de regering van Septimus Severus, die eerder een decreet had uitgevaardigd waarbij iedere bekering tot het Judaïsme of tot het Christendom werd verboden. Dit is de eerste keer dat specifiek het toetreden tot het christelijk geloof buiten de wet wordt gesteld. Reeds lang was het Christendom afgescheiden van het jodendom en was daarmee tot een “niet-toegestane religie” geworden. Allang waren, overeenkomstig de Romeinse wet, Christenen op het punt van wet en orde veroordeeld, maar het edict van 202 maakte het Christendom zelf tot een misdaad.

Na bijna een halve eeuw van rust werd tijdens het korte bewind van keizer Decianus de aanval tegen de gemeente opnieuw hervat. In die tijd werd het Romeinse Rijk op twee fronten door zijn vijanden belegerd: de Goten in het Noorden en de Sassaniden (Perzen) in het Oosten. Decianus besloot toen om alle mensen tot de verdediging van het Rijk op te roepen en eiste van hen dat zij zich trouw zouden betonen aan de staatsgodsdienst. Het Christendom moest vernietigd worden en alle mensen moesten offeren aan de staatsgoden. Deze beproeving werd sommige Christenen te veel en zij herriepen hun geloof, terwijl anderen standhielden. Maar voor het eerst kregen de vervolgers niet lan

ger de menigte achter zich: er waren zelfs heidenen die hun Christen-buren hielpen om aan de klopjachten te ontkomen. Eindelijk was de oude achterdocht en bitterheid van jaren her verdwenen en het leek erop alsof de zachtmoedigen de aarde zouden, beërven.

De laatste poging om met geweld het Christendom te vernietigen vond plaats in 303 tijdens de regering van Diocletianus. De Christenen waren toen al zo talrijk geworden dat het duidelijk was dat er nu iets tegen hen ondernomen zou moeten worden, of het zou helemaal niet meer mogelijk zijn! Zo werden er decreten uitgevaardigd om alle plaatsen van christelijke eredienst te vernietigen, evenals de Schriften. Daarna werden de geestelijke leiders gearresteerd en tenslotte werden alle Christenen opgeroepen om hun offer te brengen aan de goden van de Staat, op straffe des doods. De mate waarin deze wetten letterlijk ten uitvoer werden gelegd varieerde van plaats tot plaats, maar steeds meer werd duidelijk dat de Christenen de sympathie hadden gewonnen, niet alleen van de gewone heidenen maar ook van de overheidsdienaars. Tenslotte deed keizer Galerius in 311 op zijn sterfbed de antichristelijke decreten teniet, waarmee de keizerlijke vervolging tot een einde kwam: Rome was verslagen.

II.6.6. Conclusie

Op deze wijze eindigde de eerste periode van de christelijke gemeente na de Handelingen der apostelen, waarin “Efeze” zowel als “Smyrna” hun plaats hadden. Hierin was het woord van Jezus getrouw gebleken toen Hij zei dat de “poorten van het dodenrijk haar niet konden overweldigen”. Ook was een ander gezegde geboren, dat zijn waarheid vele malen had bewezen, namelijk “het bloed der martelaren is het zaad der kerk”. Zij waren getrouw geweest tot in de dood en hun wordt gegeven de kroon des levens.

HOOFDSTUK III

Als de Kerk aan de koning wordt gekoppeld, 313-606

III.1. Verband met “Pergamum”

III.2. Het verbond tussen Kerk en Staat

III.2.1. Het keerpunt van keizer Constantijn

III.2.2. Het Christendom wordt ge vulgariseerd

III.2.3. Het Concilie van Nicea

III.2.4. Van Rome als imperium naar Rome als Kerk

III.2.5. De Kerk in Perzië

III.2.6. De Kerk in Noord-Afrika; Donatus

III.2.7. De Oosterse orthodoxie

III.3. Valse doctrines doen hun intree

III.3.1. Het Arianisme

III.3.2. Het Pelagianisme

III.3.3. Het Sacerdotalisme

III.3.4. De Mariaverering

III.3.5. De Monofysieten

III.4. Protesten en hun resultaat

III.4.1. De strijd van Nestorius

III.4.2. De geleerde doctor Augustinus

III.4.3. De hervormer Priscillianus

III.4.4. Het rijke kloosterleven

III.4.5. Het Evangelie in Engeland en de Lage Landen

III.4.6. Conclusie

III.1. VERBAND MET “PERGAMUM”

Deze tweede grote periode van de Handelingen der Gemeente wordt gekenmerkt door een radicale ommekeer in 313. In dat jaar vaardigde keizer Constantijn het Edict van Milaan uit, waarbij aan alle mensen vrijheid van godsdienst werd toegestaan. Deze periode is van blijvend belang omdat hierin werd begonnen met een Unie tussen Kerk en Staat: zou de Kerk in staat zijn de wereld te behouden, wanneer zij daarmee een bondgenootschap zou aangaan? Kort daarop, in 325, werd het eerste grote Kerk-concilie gehouden, namelijk in Nicea in Bithynië. Er waren daar 1500 afgevaardigden, en wel viermaal zoveel “leken” als bisschoppen. Daar werd een belangrijke leerbeslissing genomen, waarbij het Arianisme als ketterij werd afgezworen. Hoewel deze beslissing juist was en daarmee zowel de Drieëenheid van God als de Godheid van Christus opnieuw werden beklemtoond, was de manier waarop hier werd opgetreden verre van bijbels. De keizer en de bisschoppen oefenden hun macht uit, er werd druk geïntrigeerd, en daarmee ontstond een kerk wier optreden berust op macht, om de leer zuiver te houden! Met andere woorden, wat “leerstellig” gezien gewonnen was, werd “kerkordelijk” gezien prijsgegeven, en daarmee trad aardse macht in de plaats van hemelse, geestelijke volmacht.

Hieruit zien wij dat de Kerk het “huwelijk met de burcht” is aangegaan, door zich aan de koning te koppelen. Er kwam een einde aan een tijdperk van verdrukking en armoede, en een nieuw tijdperk van aardse rijkdom brak aan. Daarbij schonk de “koning” een aantal indrukwekkende bouwwerken, basilieken genoemd, aan de bisschoppen om deze voortaan als “kerken” te gebruiken. Op deze wijze werd de “leer der Nicolaiëten” nu officieel gesanctioneerd en als model voor de kerkorde vastgesteld. Bovendien blijkt hier de “methode van Bileam” te werken, want wat door veel zware vervolging niet was gelukt, schijnt nu te gelukken door vleierij en rijkdom. Het resultaat is dat naarmate de “geestelijkheid” de beschikking kreeg over gewaden, tronen, altaren, wierook, gewelven, sieraden en voorwerpen van kunst, het waarachtige geestelijk leven de achterdeur uitging.

Maar de leer van Bileam werd nog verder doorgevoerd. Waar het Christendom de staatsgodsdienst is geworden, worden tal van overheidstaken voortaan door de Kerk uitgevoerd, zoals het sluiten van huwelijken, het bidden voor en het vaststellen van veldtochten en dergelijke. Daarmee wordt dan ook de Kerk een zaak voor het gehele volk, en niet slechts voor de uitverkoren heiligen. Zo worden ook de heidenen de Kerk binnengebracht, maar dan zonder de eis van bekering en het verzaken van hun zondig en werelds leven. Om deze heidenen te gerieven werd de eredienst prachtig opgesierd en veranderde het karakter van de “preken” aanzienlijk. Ook werden nu de heidense feesten ingevoerd, zij het in een gekerstende vorm: Een voorbeeld daarvan is het Midwinterfeest: de dag dat Mithra de duisternis overwon werd nu gemaakt tot Kerstmis, Christus als “zon der gerechtigheid” ging zijn verjaardag vieren op de geboortedag van de heidense zonnegod, ter gelegenheid waarvan in Rome de Grote Spelen van het Circus plaatsvonden. Zo werd Kerstmis voorgoed tot een spektakelfeest, waarbij het heidendom in de kerk werd ingebakken. Dit alles nog afgezien van het feit dat wij, volgens Paulus, thans Christus niet meer naar het vlees kennen, en dus stellig niet “zijn verjaardag” moeten vieren, op welke dag dan ook (wat overigens iets heel anders is dan het dankbaar gedenken van Christus’ komst in het vlees). Een laatste punt is dat het toenemen van de middelen en, naar men meende, ook van “de Geest”, het waarachtig geestelijk licht en de verwachting van de wederkomst deed verduisteren. In deze periode komt de Kerk dan ook tot een officieel vastgesteld uitstel van Christus’ wederkomst door te stellen dat eerst een “Duizendjarig Rijk” op aarde gevestigd moet worden, door de gezamenlijke inspanning van Kerk en Staat. Er is dus een groot mens-optimisme, een verwachting dat met keizer Constantijn een begin is gemaakt met deze periode van duizend jaar. En wie daaraan niet meedoet, vertraagt daarmee de komst des Heren! Het onmiddellijke vooruitzicht van de gelovigen is dus niet meer Zijn komst, maar het Rijk van Koning en Kerk, die Hem voor minstens duizend jaar “in de kerk-kast” heeft gestald: weliswaar hoog-verheven, maar tegelijkertijd onbereikbaar!

Een direct gevolg was tevens dat de joden als volk nu voorgoed werden afgeschreven: alle profetieën van Israëls toekomstige heerlijkheid werden nu op de Kerk van toepassing verklaard, en zo kwam Marcion dus toch nog, en nu wel officieel, voor een groot deel aan zijn trekken!

Deze tweede periode wordt gekenmerkt door een mengvorm van Gemeente en Kerk, waarbij deze laatste steeds meer de overhand gaat krijgen. De periode loopt af in het jaar 606, als Bonifatius III

wordt gekroond tot “universeel bisschop”, kort nadat Gregorius de Grote deze functie al feitelijk had ingevoerd en zich had toegeëigend. Hiermee krijgt de Rooms-Katholieke Kerk in haar definitieve hiërarchische vorm gestalte. De indeling van dit hoofdstuk sluit hierop aan:

III.2. Het verbond tussen Kerk en Staat

III.3. Valse doctrines doen hun intree

III.4. Protesten en hun resultaat

III.2. HET VERBOND TUSSEN KERK EN STAAT

III.2.1. Het keerpunt van keizer Constantijn

Aan het begin van de vierde eeuw kwam een nieuwe beproeving op de Gemeente af, die heeft geleid tot zowel overwinning als nederlaag. Het is goed zich in te leven in de situatie waarin Christus' gemeente zich, na eeuwenlange vervolgingen en leerstrijd, bevond op het moment dat in Rome de macht van Diocletianus door Constantijn werd overgenomen. Want daarmee valt een van de grootste “dialectische zwenkingen” uit de geschiedenis der Kerk te verklaren, die geleid heeft tot een nieuwe episode van de “Handelingen der Gemeente”.

Deze waarlijk dialectische omwenteling vond plaats toen de nieuwe keizer Constantijn, die in 312 aan de macht kwam, het Christendom als religie toeliet en daarmee de besluiten van de eerdere keizers herriep. Kort daarna werd het verheven tot staatsgodsdienst, waarbij hijzelf gold als de eerste christelijke keizer van het Romeinse Rijk.

In zijn onbekeerde staat was Constantijn, als Romeins keizer, drager van de keizerlijke waardigheid als hogepriester van de heidense religie. Na zijn bekering tot het Christendom bracht hij deze waardigheid “gewoon” over op het Christendom. Op deze wijze werden Kerk en Staat nauw aan elkaar verbonden en het duurde dan ook niet lang of de macht van de Staat stond ten dienste van allen die het in de Kerk voor het zeggen hadden, om hun beslissingen kracht bij te zetten. En zo werden de vervolgdens weldra tot de vervolgers! Natuurlijk was er reden dankbaar te zijn voor de immense wending die het lot van Kerk en Gemeente genomen had, toen keizer Constantijn de Christenen erkende en de Christenvervolgingen door de heidense staat een einde namen. Daarmee kwamen toch ook de wereldse machthebbers tot de erkenning dat het leven van Christus in zijn volk niet kan worden uitgeroeid. Het vuur van de vervolging was daarin niet geslaagd en de vloed van tegenstand had Christus' gemeente niet kunnen overweldigen. Het geestelijk leven van de gemeente stond ongerept na zoveel lijden en de kracht om de uitingen van de vleeselijke mens te overwinnen was ongebroken. Deze overwinning was alleen met geestelijke wapenen bevochten en we kunnen waarlijk spreken van de triomf van het kruis waarbij het zwakke en het dwaze van God de sterkte en de wijsheid van mensen heeft terneergeworpen: de Gemeente had gewonnen, het grote Romeinse Rijk was op haar stukgelopen.

Maar er is ook een andere kant aan deze zaak, en deze wordt het best weergegeven met de woorden van Jezus over “de leer van Bileam, die Balak leerde de kinderen Israëls een strik te spannen”, Op. 2:14. Wat op de ene manier aan de overste van deze wereld niet was gelukt, gaat hij nu op een andere manier proberen, een manier die bij het volk Israël veel succes heeft gehad.

Behalve op de uiterlijke vorm der Kerk, de Kerkorde, heeft deze omslag ook een groot effect gehad op de theologie van de christelijke Kerk. De leerstukken omtrent God de Vader, God de Loon en God de Heilige Geest bleven staan, en werden zelfs verder ontwikkeld. Maar de verwachting van het Koninkrijk van God, dat gepaard gaat met de komst van Jezus Christus als Koning, moet nu plaatsmaken voor de gedachte dat het Koninkrijk nu was aangebroken. De beloften werden vervuld aan de Kerk, nu deze machtig was geworden, en de verwachting van Jezus' wederkomst wordt vaag en verschuift naar een verre toekomst.

De directe aanleiding tot deze ommekeer was een militaire overwinning die gepaard ging met een religieus visioen. In 312 trok Constantijn op tegen zijn rivaal en tegenstander Maxentius. Voordat Constantijn, die een aanbidder was van de zonnegod, zijn veldtocht begon, had hij een visioen waarin hij de vorm van een kruis tegen de lucht zag afgetekend, en hoorde hij de woorden: *In hoc*

signo vinces (In dit teken zult gij overwinnen). Aan de vooravond van de beslissende slag te Pons Mulvius vlak bij Rome ontving hij in een droom een “goddelijk bevel” om op de schilden van zijn soldaten een monogram aan te brengen met de twee letters van de Griekse naam van Christus: een “X” waarover een “P” was geschreven. Zo trok Constantijn ten strijde met de gedachte dat hij onder de zekere bescherming stond van de God van de Christenen. Na zijn overwinning werd deze gebeurtenis verheven tot een “goddelijk ingrijpen”, waarmee later de “christelijke veldtocht” zou worden gesanctioneerd om de heidenen te onderwerpen aan de Kerk.

Constantijn de Grote meende dat hij de God van de Christenen dank verschuldigd was en hij beees dit onder meer door aan de Christenen vrijheid van godsdienst te geven. Maar zelf bleef hij Hogepriester van de heidense staatsreligie, en pas in 338, een jaar voor zijn dood, liet hij zich dopen en verklaarde zich daarmee openlijk tot Christen. Deze nieuwe keizerlijke gunst had een grote betekenis voor de christelijke Kerk, en wel in twee opzichten.

Ten eerste kwam het Christendom nu in de mode. Hoewel Constantijn zelf geen belijdend Christen was, moedigde hij anderen aan om het christelijk geloof aan te nemen, waardoor zij de gunst van de Staat verwierven. Het gevolg daarvan was dat tal van heidenen de kerk binnenstroonden met gemengde motieven: daar leerden zij de eerste beginselen van het geloof en werden zij gedoopt, maar in hun hart bleven zij heiden. Dat dit zo kon gebeuren vindt zijn oorzaak in het over-intellectualiseren van het geloof en de toenemende tendens naar sacramentalisme, waardoor leven bij uiterlijkheden in de plaats kwam van waarachtig geestelijk leven. Maar al die heidenen drukten ook een stempel op de kerk, zeker daar waar tal van steden in heel korte tijd “christelijk” werden: tal van heidense gebruiken en feesten werden eenvoudig “gekerstend” door ze een christelijke naam te geven, net zoals later de Roomse Kerk in de missielanden zou gaan toestaan, zoals in Azië, in Afrika en in Brazilië, waar de Afrikaanse goden van de neger-slaven eenvoudig werden vervangen door katholieke “heiligen”.

Ten tweede kreeg de Staat nu een belangrijke stem in het kerkelijke kapittel. De kerkelijke leiders waren Constantijn zeer erkentelijk voor zijn bescherming, en in ruil ontving hij van hen een erepositie die hem geenszins toekwam, al was het alleen al op grond van zijn heidens hogepriesterschap. Maar de grond hiertoe was allang toebereid door de toenemende tendens tot centralisatie en de opkomst der bisschoppen en metropoliëten, waardoor de “leer der Nicolaïeten” tot volle ontplooiing kwam. De aldus verkregen godsdienstvrijheid sloeg dan ook weldra door naar begunstiging: (erf-recht, geld voor kerkbouw, zondagswet), en stuk voor stuk werden de uitingen van het officiële heidendom afgeschaft. Dit leidde tenslotte tot de proclamatie van de staatskerk door keizer Theodosius (1) in 380, waarbij alle onderdanen van het rijk werden verplicht om het katholieke geloof aan te hangen.

Tegen deze toenemende staatscontrole is maar één afdoend antwoord, wat ook de Christenen in Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben beleefd. Ook daar werden toen, op last van de keizer, alle christelijke kerken in een federatie ondergebracht, zodat zij door de Staat konden worden geregistreerd en gecontroleerd. Als antwoord daarop hielden veel Christenen dapper vast aan de absolute onafhankelijkheid van elke plaatselijke gemeente. Dat maakte dat de overheid zich genoodzaakt zag om zich tot elke gemeente afzonderlijk te richten, wat meestal ondoenlijk bleekte zijn. Hetzelfde hebben de Christenen in China meegemaakt, zowel in de dagen van Mau Ze-dong als daarna: het merendeel van de christelijke gemeenten stelde zich onafhankelijk op van de door de regering gecontroleerde centrale “Drie-Zelf beweging”.

III.2.2. Het Christendom wordt vulgariseerd

Nu het Christendom tot mode was geworden en tal van steden zich als “christelijke stad” hadden uitgeroepen, kreeg het officiële Christendom een geheel nieuwe dimensie. We zagen al eerder dat met het toenemen van de Christenvervolgingen steeds meer mensen gunstig over de Christenen gingen denken, waardoor er velen zich spontaan tot Christus en de leer van de Christenen bekeerden. Dat is trouwens een bijbels gegeven dat we ook tegenkomen in Jeruzalem, Hand. 2, en vooral ook na de eerste Christenvervolging na de dood van Stefanus, Hand. 8.

Maar nu gebeurde er iets geheel anders: de positie van het Christendom was geworden tot een object van politiek: in het Rijk, regionaal en plaatselijk, kon men zien hoe de kerkelijke leiders gingen inspelen op de grillen van de massa om daarmee de positie van de kerk veilig te stellen en uit te breiden. Dat het Christendom tot mode werd, bleek ook uit het feit dat de moppen en de liedjes, het cabaret en de praatjes, nu gingen over kerkelijke aangelegenheden. Zo kreeg bijvoorbeeld de brede massa belangstelling voor theologie, wat ertoe leidde dat de mensen hun mening ten beste gaven over de Ariaanse strijd. Daarmee zag de Kerk haar paarden voor de zwijnen geworpen, wanneer er bijvoorbeeld liedjes werden gemaakt over de Drieëenheid, zowel pro als contra!

Ook werden kerkelijke ambtsverkiezingen tot geweldige spektakels, waarbij de mededingers elkaar publiekelijk betichtten van al wat lelijk is. Opnieuw was het Christendom in het circus gebracht, maar nu werden niet de Christenen voor de leeuwen geworpen, maar wierpen de kerkelijke leiders elkaar en hun opvattingen voor de “leeuwen” van een publiek dat nu eenmaal was ingesteld op “brood en spelen”. Helaas was dit niet zomaar een voorbijgaande gril, maar was het gekomen om te blijven, zij het ook in verschillende gedaanten, zoals het latere carnaval, de semi-religieuze stieren-gevechten of de glitter en spetter van de Kerst-mis in midwintertijd!

Met dit alles nam ook de intolerantie in kerkelijke zaken toe. Aan zaken van ondergeschikt belang werd de grootste aandacht besteed, evenals aan een opgelegde uniformiteit die altijd een levenloze religie kenmerkt. Dit voldoen aan de eisen van “de geestelijkheid” werd al gauw gelijkgesteld met “orthodoxie”, en allen die zich daarin niet konden vinden en schikken werden als kettters en rebellen gebrandmerkt: zij konden kiezen tussen zich gedwongen conformeren of eruit gezet worden (ex-communicatie). En dat tekent de tragiek en de ironie wel tenvolle: de Kerk die zelf zo heftig was vervolgd en die eindelijk haar vrijheid had verworven, heeft geen scrupules om zelf de rol van vervolger op zich te nemen en de vrijheid aan anderen te ontzeggen.

III.2.3. Het Concilie van Nicea

Er is geen kruid dat zo snel groeit als onkruid, zoals ook de Heer Jezus uitlegt in zijn gelijkenis van de tarwe en de dolik, Mat. 13:24-30. En dat geldt ook voor alle zogenaamde pseudo's: dat is alles wat er wel op lijkt, maar toch niet echt is, zoals kerkelijke macht en valse “geestelijkheid”. Wanneer eenmaal “de wereld” in “de kerk” is binnengedrongen, is het hek van de dam, net zoals wanneer het zuurdeeg is gestopt in het reine meel, Mat. 13:33.

In deze eerste fase is niet alles waarvoor de Kerk staat verkeerd, maar de vermenging van Kerk en Staat, van Christendom en heidendom, dat is tegenschriftuurlijk, zie ook 1 Kor. 6 en 2 Kor. 6. Het Concilie van Nicea is hiervan een goed voorbeeld.

De zaak waarom het ging was bijbels-theologisch en betrof de populaire leer van Arius van Alexandrië, die volhield dat Christus een geschapen Wezen was, weliswaar de Eerste en de Grootste, maar toch niet “Gode gelijk” (zie onder III.3.1). Deze leer greep met name in het oostelijk deel van het Rijk om zich heen, waar veel Christenleiders zich konden vinden in de theologie van de Antiocheense school. De leer van Arius werd zo krachtig, dat er een kerkscheuring dreigde, en dat is natuurlijk een ernstige zaak, dus had Constantijn terecht reden om te vrezten voor een afsplitsing van het oostelijk deel van zijn Rijk.

Nadat zijn poging om Arius en bisschop Alexander van Alexandrië tot elkaar te brengen was mislukt, riep Constantijn de kerkelijke leiders van uit de hele toenmalig bekende wereld bijeen om de zaak in Nicea te bespreken. Ongeveer 300 bisschoppen kwamen daar bijeen (en daarbij nog eens 1200 “leken”), afkomstig van beide zijden. Arius leidde zelf zijn eigen deputatie en Constantijn-ongedoopt Romeins keizer en hogepriester van de heidense religie zat het Concilie voor.

Leerstellig gezien was het Concilie een succes: Arius en zijn leer werden veroordeeld en vervloekt met de anathema's van “de heilige katholieke en apostolische Kerk”. Arius en twee van zijn bisschoppen weigerden hun leer te herroepen en werden geëxcommuniceerd, maar op een of andere wijze slaagde Arius erin om de bescherming van Constantijn te krijgen, wat maakte dat het conflict gewoon doorging. Kerkordelijk gezien was Nicea echter de bekroning van de tendens naar centralisatie: hier had “de Kerk” gesproken, hier was het oecumenisch kerkelijk gezag vastgesteld! Als gevolg daarvan gold “Nicea” als precedent voor toekomstige kerkelijke uitspraken en toen in 381 een

tweede Concilie werd gehouden - in Constantinopel, de “stad van Constantijn” - gaf de keizer zijn bekrachtiging aan de uitspraak dat in Nicea de ene wettelijke religie aan het woord was geweest. Daarmee was de centralisatie van de Kerk officieel vastgesteld en ook de basis gelegd voor het kerkelijk imperialisme.

III.2.4. Van Rome als imperium naar Rome als Kerk

Het valt moeilijk aan te geven wanneer precies de bisschop van Rome de eerste werd onder alle andere bisschoppen. Duidelijk is wel dat aan de instelling van het pausdom een heel proces is voorafgegaan. In het begin nam Rome natuurlijk een belangrijke positie in ten opzichte van andere bisdommen, maar dat was nog in de schriftuurlijke betekenis van raad en gemeenschap. Toen echter het prestige van Rome toenam, werden haar “adviezen” gaandeweg zwaarder beladen, net zolang totdat het niet meer raadzaam was om “de raad van Rome” naast zich neer te leggen. En een advies dat alleen maar kan worden opgevolgd, heet eenvoudig: bevel.

Toch duurde het nog een tijd eer het pausdom officieel werd gevestigd. Er is veel voor te zeggen om hierbij te denken aan de periode van Leo de Grote (let op: nu is de leider van de Christenen in Rome een leeuw!), die van 440 tot 461 bisschop van Rome was. Natuurlijk was de overheersende positie van Rome allang een kerkordelijk feit geworden, maar Leo gaf hieraan een theologische grondslag. Hij was het die hiervoor het gezag ontleende aan een eigen interpretatie van de woorden van de Heer aan Petrus in Mat. 16:18-19: “Gij zijt Petrus, en op deze petra zal Ik mijn gemeente bouwen en de poorten van Hades zullen haar niet overweldigen. Ik zal u de sleutels geven van het Koninkrijk der hemelen, en al wat gij op aarde binden zult, zal gebonden zijn in de hemelen, en wat gij op aarde ontbinden zult, zal ontbonden zijn in de hemelen.” Aangezien Petrus de gemeente in Rome gesticht zou hebben, beschouwden de Romeinse bisschoppen zichzelf als erfgenamen van zijn gezag, inclusief het speciale voorrecht om “de sleutels van het Koninkrijk” te gebruiken. Ook al heeft Petrus een aandeel gehad in de vroege jaren van de gemeente te Rome- evenals Paulus- dat maakt het argument van Leo nog niet waar en sanctioneert evenmin zijn interpretatie van dit Schriftwoord.

De opkomst van de Kerk van Rome loopt parallel met de neergang van Rome als politiek centrum van de wereld. Reeds lang trokken dreigende wolken samen als teken van de horden die het Romeinse Rijk zouden vertreden, dat zoveel eeuwen de wereld had beheerst. Een grote volksbeweging in China leidde tot de volksverhuizing van de Hunnen, die op hun beurt weer de Goten voor zich uitdreven tot aan de grenzen van het Rijk: het Oostelijke Byzantijnse Rijk met Constantinopel als hoofdstad, en het Westelijke Romeinse Rijk met Rome als centrum. Onder de druk van de Goten braken ook tal van Germaanse stammen op, zoals de Franken, de Vandalen, de Bourgondiërs en anderen. Eerst werden grote provincies zoals Spanje en Gallië verwoest, waarvan de steden werden gebrandschat en de bevolking uitgemoord of als slaven weggevoerd. Dit lot trof ook Rome, dat in 410 door de Goten onder Alarik werd veroverd; de stad werd geplunderd en haar bevolking weggevoerd. In 476 kwam het westelijke deel van het Romeinse Rijk tot haar einde en in verschillende landen ontstonden nieuwe kleinere koninkrijken. Het oostelijk deel van het Rijk bleef nog bijna tien eeuwen in stand, totdat in 1453 Constantinopel door de Mohammedaanse Turken werd ingenomen.

In de wonderbare voorzienigheid van God, zoals die is geopenbaard in bijvoorbeeld Daniël 7 en Openbaring 17, is het geheim van het Romeinse Rijk gesymboliseerd door het “vierde dier”. Dat is een verschrikkelijk dier dat in zich ook de drie voorgaande “dieren” (de rijken van de Chaldeeën, de Meden en Perzen en de Grieken) belichaamt. Dit geweldige vierde Rijk zal ook in de eindtijd een grote rol spelen, maar in het midden van de vijfde eeuw is zijn grote politieke rol van die tijd uitgespeeld.

In plaats daarvan bekleedt nu de Kerk deze positie, niet herkend en niet weersproken. Op deze wijze wordt als het ware het Romeinse Rijk, zij het in een andere dimensie, toch voortgezet. Dat zal zo doorgaan tot de dagen wanneer het verbond tussen Kerk en Staat zal leiden tot een hevige vervolging en een verschrikkelijk oordeel. Deze worden ons in Openbaring 17, 18 en 19, onder de naam van “Babylon” beschreven.

Deze apocalyptische dimensie, samen met de diep-ingrijpende machtswisselingen van heidendom en Christendom, heeft een van de grootste kerkvorsten en Christen-filosofen van die tijd (en van alle tijden) tot diepgaand denken gezet. Hieruit is een magistraal werk ontstaan dat de titel draagt “De Civitate Dei”, de Stad/Staat Gods. Zijn naam is Augustinus, aan wie een aparte sectie wordt gewijd, III.4.2.

III.2.5. De Kerk in Perzië

Aan het eind van het vorige hoofdstuk (11.6.2) zagen we hoe de christelijke gemeenten ook in Perzië velen tot zich verzamelden die Jezus Christus als Heer en Heiland erkenden. Ook in dat grote land kwam een streven op om alle gemeenten tot een federatie te verenigen en onder één hoofd te brengen. Dat begon al vroeg in de vierde eeuw, en zo viel ook het Oosten (d.w.z. buiten het Romeinse Rijk) geestelijk gezien onder de periode van “Pergamum”, hoewel de weerstand hiertegen vooral in het begin erg groot was. Toen het Christendom onder Constantijn officieel door de Staat werd erkend en zelfs voorgetrokken, had dit in het begin dan ook een averechts effect op de gemeenten in Perzië.

Immers, door deze politieke daad van het Westen werden de Christenen in Perzië niet langer als loyale staatsburgers beschouwd: het Christendom was de godsdienst van een Westerse en vijandige staat, en een Pers hoorde dus eigenlijk geen Christen te zijn, maar kon beter een volgeling zijn van Zoroaster, die een eigen godsdienst had gesticht. Dit wantrouwen liep uit op een verschrikkelijke vervolging, die veertig jaar heeft geduurd (de lange regeerperiode van koning Sapor II). Hieraan kwam pas in 399 een einde toen Yezdegerd I de pauwetroon besteeg. De nieuwe keizer ging niet zover als Constantijn in het Westen en bleef zijn eigen godsdienst aanhangen. Toch gebeurde, zij het op wat andere wijze, ook in Perzië hetzelfde als in het Westen, namelijk door intriges.

Het is nuttig iets te weten van de Perzische godsdienst, die 800 voor Christus door Zoroaster was gesticht. In zijn dagen ging hij, net als veertien eeuwen later Mohammed, tekeer tegen de heersende afgoderij en boosheid, door te leren dat er slechts één God is, de Schepper van alle dingen; alleen Hij is goed en onze aanbedding waard. Zoroaster was tegen iedere dwang in zaken van de godsdienst; hij vertrouwde dat de waarheid zelf wel zou zorgen voor de verspreiding van wat echt is.

Als echte Pers ging Zoroaster uit van een dualistisch wereldbeeld, waarbij God werd gesymboliseerd door vuur en licht, en de macht van het kwade door duisternis en verkoold hout. Hij geloofde dat God op aarde het goede zou teweegbrengen en leerde de mensen deze eenvoudige gedragsregel: “Verricht goede daden en onthoud je van het kwade.” Maar in de periode van de grote Christenvervolging, van 339 tot 379, bleken de Zoroastrische priesters, de Perzische tovenaars of wijzen (magi), geen begrip te hebben voor deze eenvoudige leefregels, want valse religie maakt de mensen altijd tot fanaten, vergelijk Hand. 19:34.

Toen Yezdegerd aan de macht gekomen was, zag de Romeinse keizer daarin een goede aanleiding om de verbroken betrekkingen tussen beide rijken te verbeteren. Als gevolg van de koppeling van Kerk en Staat zond hij bisschop Maruta als vredesonderhandelaar, en deze bleek daarin zeer bekwaam en diplomatiek te zijn. Het ging Maruta om veel meer dan de vervolgte Christenen in Perzië, en hij gebruikte dat handig om een “hoger politiek doel” na te streven, namelijk om alle Christenen in het Oosten onder controle van het Romeinse Christendom te brengen. Zo speelde Maruta hier de rol van Bileam, want de Perzische Christenen zagen in hem een echte vredesboodschapper en onderschatten zijn bijbedoelingen.

Izaak, de metropolitaan van Seleucia-Ctesifon (de hoofdstad van het Perzische Rijk), heette Maruta hartelijk welkom en samen vroegen en ontvingen zij toestemming om in 410 een synode bijeen te roepen “om de kerk van Perzië te reorganiseren”. Deze synode werd in kerkelijk opzicht het Oosterse tegenbeeld van Nicea: de heidense monarch Yezdegerd werd geprezen voor zijn bescherming van de Kerk der Perzen, en op zijn beurt stelde deze Izaak tot hoofd van deze Kerk aan die nu strak werd georganiseerd. Er werd precies vastgelegd wat de officiële leer was, zodat elke afwijking direct kon worden gesignaleerd. De “kettters” kwamen te staan onder kerkelijke tucht, excommunicatie uit de christelijke gemeenschap en de sterke hand van de keizer, die daarmee in feite de kerk beheerste.

Zo blijkt de leer der Nicolaïeten, in combinatie met de leer van Bileam (zie Op. 3:14-15) een groot deel van de Christenheid geforceerd te hebben in een Kerk die door de Staat wordt gecontroleerd en waaruit al eerder de Geest en het Woord aan banden waren gelegd en geweerd. Wat eerder niet was gelukt, was in het begin van de vijfde eeuw gemeengoed geworden, nu zelfs de kerken van het Westen en die van het Oosten in een organisatie verenigd waren.

III.2.6. De Kerk in Noord-Afrika; Donatus

Ook in Noord-Afrika ontstond een krachtige christelijke beweging. In die landen wilden veel Christenen terug naar een eenvoudiger en bijbelsere vorm van gemeente-zijn en zij bepleitten daarom een hervorming van de kerk. Deze beweging kreeg de naam van Donatisten, omdat hun leiders allebei Donatus heetten. Zij ontstond direct na de laatste grote Christenvervolging onder keizer Diocletianus aan het begin van de vierde eeuw, en was erg beïnvloed door de leer van Novatianus ongeveer vijftig jaar eerder.

Nadat al hun pogen om de kerk te hervormen op niets was uitgelopen, scheidden zij zich tenslotte af van de katholieke gemeenschap; directe aanleiding daartoe was hun bezwaar tegen de benoeming van Caecilianus tot bisschop van Carthago in 312. Hoewel Constantijn moeite deed om beide partijen tot elkaar te brengen, sterkte het gedrag van Diocletianus de Donatisten in hun overtuiging dat de Kerk onherstelbaar verkeerd zat. Zo excommuniceerden zij elkaar wederzijds door zichzelf uit te roepen tot enige ware Kerk en de ander tot valse Kerk. In Carthago werd nu Donatus tot bisschop gewijd, die daarmee tegenover Caecilianus kwam te staan, waardoor de hele Kerk van Noord-Afrika verdeeld werd.

De Donatisten onderscheidden zich van de Katholieken door hun meer geestelijke gezindheid, die zich uitte in hun christelijk karakter en gedrag. Maar later bleek dat hun hervorming toch niet ver genoeg ging, want zij hielden vast aan de kerkelijke hiërarchie en waren niet bestand tegen de partijgeest die veel van hun christelijk getuigenis tenietdeed. De Donatisten waren voorstanders van een scheiding tussen Kerk en Staat onder het motto: "Wat heeft de Keizer met de Kerk te maken", maar niettemin deden zij in conflicten herhaaldelijk een beroep op die keizer. Zij vormden een meerderheid van de Christenen in Noord-Afrika, maar de strijd duurde voort totdat het Christendom in dat deel van de wereld door de volgelingen van de profeet (Mohammed) werden uitgeroeid.

Terecht stelden de Donatisten dat het wezen van de christelijke gemeente wordt gevormd door geestelijk leven en niet door sacramenten. Maar hun verlangen naar scheiding tussen Kerk en Staat werd niet door zuivere motieven ingegeven. Het was alleen omdat de keizer "de andere partij" erkende als de ene ware Kerk wat maakte dat zij zich afkeerden van wereldse macht; was het andersom geweest, dan zouden zij de keizer graag tot hun partij hebben gerekend. Daaruit blijkt wel dat de zucht naar macht altijd weer corruptie brengt van de zuivere leer en praktijk. Het is altijd moeilijk om als Christen te aanvaarden dat wij in dit leven nu eenmaal de smaad van Christus moeten dragen in een wereld die Hem niet erkent, en dat de nederige gezindheid van de Heer juist in de gemeente gestalte moet krijgen, wil haar getuigenis waarachtig geestelijk effect hebben. Het leven van Christus, het kloppende hart van iedere gemeente, blijkt niet alleen maar in de afwezigheid van zonde of compromis; het is de genade van Christus die werkt in wedergeboren mannen en vrouwen, en die zich in hun gewone dagelijkse leven uit.

Het is moeilijk om het wezen van het conflict goed weer te geven. Naar onze mening gaat het hierbij in wezen om een valse tegenstelling, namelijk de betekenis van de sacramenten. Eigenlijk waren de Donatisten in hun opvatting van "het sacrament" even kerkelijk als degenen die zij bestreden, al komen zij ook menselijk gezien veel sympathieker over. Bij de katholieken had namelijk het sacrament in zichzelf intrinsieke waarde, ook al werd het bediend door iemand die een verkeerde levenswandel heeft: als hij maar kerkelijk is gewijd. De Donatisten letten veel meer op de levenswandel van de bisschop die de sacramenten bedient, en dat bracht hen ertoe om de aangewezen bisschoppen te beoordelen op hun christelijke levenswandel in heden en verleden. Het was dus maar een gedeeltelijke hervorming die zij voorstonden, want het beginsel van de kerkelijke ambten, en daarmee van de leer der Kerk, lieten zij ongemoeid. Daardoor werd hun toch uiteindelijk de geestelijke kracht ontnomen. In het begin van de vijfde eeuw werd de macht van deze tegenkerk gebro

ken, vooral als gevolg van de geschriften van Augustinus en de grote “disputatie” te Carthago in 411.

III.2.7. De Oosterse orthodoxie

Hoewel het pas in 1054 tot een officiële scheuring (schisma) kwam met de Westerse kerk, ontwikkelde zich al vroeg een eigen Oosterse vorm van kerk die op veel punten aanzienlijk afwijkt van de kerk van het Westen. In het Oosten valt de nadruk op de leer van het zijn, en daar speelt zich ook hoofdzakelijk de strijd af over de natuur van Christus. Daar bloeien ook ascese en mystiek, ooi het monnikendom wordt daar geboren.

Het Westen stelt de daad in het middelpunt en daar ontwikkelt de kerk zich veel sterker als organisatie, een grote kerkelijke multinational met een strakke hiërarchische leiding. De kerk van het Oosten heeft de Schrift tot norm en daarnaast de overlevering zoals die is gecanoniseerd in de zeven grote concilies, waarvan het laatste in 787 in Nicea werd gehouden. Veel meer dan in het Westen valt hier de nadruk op de gelijkheid van alle bisschoppen, en met name de heerschappij en onfeilbaarheid van de paus is de reden van dit schisma dat nu al ruim 900 jaar heeft geduurd.

De kern van hun theologie is het besef van de tegenstelling tussen hemel en aarde, tussen God en mens, tussen onsterfelijkheid en sterfelijkheid. Diep geworteld bij hen is het besef dat alle dingen vergankelijk zijn, en daardoor wordt het menselijk lijden heel anders verwerkt dan in het Westen. Maar haaks hierop staat het besef dat die gescheiden werelden één geworden zijn op het ogenblik dat de Onsterfelijke zelf sterfelijkheid aandeed: dat maakte dat de mens en heel zijn wereld potentieel aan de onsterfelijkheid deel hebben. De opstanding van Christus bezegelt deze potentie, en daarom staat Pasen dan ook centraal in haar liturgie. Dit feest is niet alleen een feest voor de gelovigen zelf, in wie deze onsterfelijkheid en onvergankelijkheid reeds werkelijkheid zijn geworden, het heeft ook een kosmische dimensie. Dat maakt het Paasfeest bijkans tot een “rite de passage” of doorgangsrite, zoals we die ook kennen bij het Hindoeïsme.

Oosters-orthodoxe kerken leggen de nadruk op de triomferende lijdende Kerk en spreken daarom veel mensen aan, ook al vanwege hun indrukwekkende liturgie. Hun boodschap is een boodschap voor het hele leven, zelfs het kosmische leven. Maar tegelijk is het geestelijk leven verstart tot een bovenaardse werkelijkheid die buiten het aardse leven staat, waardoor het werkelijke geestelijk leven niet tot ontplooiing kan komen. Deze kerk heeft node een ingrijpende Reformatie gemist en keert zich dikwijls tegen evangelische activiteiten die als “proselytisme” worden beschouwd en verboden.

III.3. VALSE DOCTRINES DOEN HUN INTREE

Dwars door de nieuwe vorm die de geestelijke strijd heeft aangenomen door de koppeling van Kerk en Staat loopt opnieuw een lijn van valse leringen. Het zijn er minstens zes die dit tijdperk in het bijzonder kenmerken:

- de leer der Manicheeën, reeds in het vorige hoofdstuk behandeld;
- het Arianisme;
- het Pelagianisme;
- het Sacerdotalisme;
- de Mariaverering;
- de Monofysieten.

III.3.1. Het Arianisme

Arius was ouderling in de gemeente van Alexandrië, aan het begin van de vierde eeuw, en de leer die hij in het Christendom inbracht heeft de hele Kerk op haar grondvesten doen schudden. Er waren al tal van ketterijen op het toneel van kerk en theologie verschenen, maar die waren ergens nog herkenbaar als een mengvorm van Christendom en heidendom, zoals het Gnosticisme, het Marcionisme en het Manicheïsme. Maar dat was anders met de gedachten die Arius erop nahield, toen zijn geest zich ging bezighouden met de glorieuze openbaring, het hoogtepunt van de Heilige Schrift:

Jezus Christus, God in het vlees geopenbaard, mens geworden en een verzoening van de zonde der wereld.

Arius nam deel aan de theologische strijd die een weerwoord zocht op de beschuldiging (ook van Moslems) dat de Christenen niet één God aanbidden, maar drie goden. Nauw verband hiermee houdt het leerstuk van de goddelijke Drieëenheid, dat als zodanig niet in de Bijbel voorkomt, maar wel een logische gevolgtrekking is van het getuigenis dat de Bijbel geeft aangaande God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest.

In de periode waarover we schrijven bestonden er twee beroemde theologische scholen, die van Alexandrië en die van Antiochië. Arius had zijn opleiding ontvangen in Antiochië onder de vermaarde geleerde Lucianus, waarbij sterk de nadruk werd gelegd op het menszijn van Christus. Dit was ook nodig om daarmee de gnostiek en de doceten te weerleggen die ontkenden dat Christus echt mens was geworden. Nu bestond er tussen Alexandrië en Antiochië een aanzienlijk verschil in accent aangaande het wezen van de godheid. Bisschop Alexander van Alexandrië hing de opvatting aan dat er één God is, en dat de Zoon en de Geest slechts “uitstralingen” (emanaties) van Hem zijn, of verschillende “karakters” van God, zoals “heilig”, “liefde” en “gemeenschap”. Deze leer wordt wel aangeduid als Monarchianisme of Sabellianisme.

Zoals het zo vaak gaat als men op iets reageert, werd Arius tot een ander uiterste gedreven, dat eerder gnostisch is dan bijbels. Voor Arius was God veel te ver van de mensen verwijderd om in relatie met hen te kunnen staan. Daartoe was de Zoon geschapen, de eerste en hoogste van alle geschapen wezens: Hij was noch God noch een mens, maar een “middelaar” tussen God en mens, zoals een gnostische demiurg. De dwaling in het Arianisme is dat wanneer de Godheid van Christus wordt ontkend, daarmee ook zijn reddende macht wordt tenietgedaan. In 321 werd Arius dan ook als ouderling van zijn gemeente afgezet en in 325 leidde hij de delegatie naar Nicea. Daaruit blijkt dat hij heel wat volgelingen had die hem in zijn zwart-wit kader volgden: zij zagen niet in dat de hele tegenstelling foutief was geformuleerd. Dit zou later worden hersteld en geformuleerd in het leerstuk van de Drieëenheid. In dit verband moet ook de naam van Athanasius worden genoemd. Als jonge man had hij deelgenomen aan het Concilie van Nicea, later werd hij benoemd tot bisschop van Alexandrië. Bijna vijftig jaar heeft hij geijverd voor een getrouw getuigenis van de Heiland, door Hem als God gelijk te stellen aan de Vader, van hetzelfde Wezen doch een andere Persoon.

Bij vele van de volgelingen van Arius werd aanvankelijk de theologische soep niet zo heet gegeten als die werd opgediend, en velen waren zeer toegewijd aan de Heer, getrouw in het getuigen en vol van zendingsijver, tot in de noordelijke streken van Europa toe. Niettemin is het Arianisme (dat op dit punt overeenkomt met de leer der Jehova's-Getuigen) een dodelijke bedreiging voor het ware geloof. Wanneer deze leer de gemeenten heeft doortrokken, laat dat weinig ruimte meer voor de Geest. Het is interessant om op te merken hoe Arius zijn inzichten verbreidde: door middel van liedjes die werden getoont op populaire deuntjes, maakte hij zijn leer populair, en daarmee overleefde zijn visie vele jaren het besluit van Nicea.

III.3.2. Het Pelagianisme

Het is verbazend om te zien hoeveel verschillende dwaalleren er in de loop van de tijd zijn bedacht. Alleen dat al werkt sterk ontmoedigend op veel mensen die verzuchten: hoe kun je nu zeggen dat iets “de waarheid” is als over alle onderdelen van de leer zoveel verschil van mening is geweest! En erger nog, zij vinden dat de hele dogmatiek maar overboord gezet moet worden, want daarover vliegen godsdienstige mensen elkaar altijd weer opnieuw in de haren! Aan de andere kant moeten wij bedenken dat de Gemeente een “pijler en fundament der waarheid” is en het moet ons dan ook niet verbazen dat deze pijler blootstaat aan tal van “stromingen” die hem willen ondermijnen, zoals elke rechtgeaarde Delta-trotse Nederlander zal inzien. Het feit ligt er nu eenmaal dat de “Handelingen der Gemeente”, net als de Handelingen der apostelen, deze waarheid als inzet hebben. En we weten maar al te goed hoe enorm groot de volmacht van de christelijke gemeente is.

Met Pelagius zijn we aan het eind van de vierde eeuw gekomen. Pelagius was een bewoner van de Britse eilanden, maar toen hij Rome bezocht was hij ontzet over het morele verval dat in deze stad heerste. Toen de vijfde eeuw zijn intree deed, ontwikkelde hij in Rome zijn leer, die opnieuw een

reactie is die aan de andere kant ver doorsloeg. Zijn gedachtengang is een interessante theologische hersengymnastiek, hoewel Pelagius dat natuurlijk niet zo bedoelde.

Wanneer, zo stelde hij, de zonde het gevolg was van de gevallen natuur die de mens van Adam had geërfd, kon hij daarvoor niet verantwoordelijk worden gehouden. “Dus” was de mens al “van nature” bij God geëxcuseerd voor al zijn uitpattingen. Tegen dit fatalisme zei Pelagius hartgrondig nee, en daaruit leidde hij af dat de zondige natuur niet werd overgeërfd. Alle mensen waren bij de geboorte “onnozel” (d.w.z. niet belast met erfzonde), maar kregen slechts deel aan Adams zonde door zijn slechte voorbeeld te volgen door een wilsdaad van henzelf. Redding of behoud is dan niets anders dan een eenvoudige wilsbeslissing van de mens om te kiezen wat goed is.

Pelagius vond een grote tegenstander in Augustinus, over wie wij het later zullen hebben. Toch moeten wij Pelagius als mens niet te zeer veroordelen: hij was een man met een degelijk, integer karakter, die zag waartoe de leer van de Kerk had gevoerd. Maar zoals zo vaak gebeurt, werd ook hier het kind met het badwater weggegooid.

Over kind en water gesproken, hier kwam Pelagius natuurlijk ook in strijd met de Roomse doopopvatting, want wanneer een kind zonder zonde ter wereld komt, waarom moet het dan “wederom geboren worden door de doop der Kerk”? Pelagius zag de (kinder) doop dan ook als een treden in een “staat van genade” in het Koninkrijk van God. Daardoor kwam het in een toestand waarin het behoud en eeuwig leven kon verkrijgen, heiliging en eenheid met Christus. Augustinus bestreed hem op dit punt en hield zich aan de opvatting van Cyprianus, volgens welke kleine kinderen bij de doop de vergeving van zonden ontvangen. Ook vond Pelagius de bede uit het Onze Vader, “vergeef ons onze schulden”, niet van toepassing op Christenen: die hadden het volgens hem immers zelf in de hand om al dan niet te zondigen! Leidde de leer der kerk velen op het spoor van “goedkope genade”, de leer van Pelagius verduisterde de zelfkennis van de mens en streelde zijn eigenwaan door hem te doen denken dat hij zelf kan beslissen om gered te worden. Daardoor verloor het “verkocht zijn onder de zonde” zijn ernst, evenals het besef van het volkomen afhankelijk zijn van God. De gedachten van Pelagius zijn tot op de huidige dag verbreid in die zin, dat de mens denkt dat hij zichzelf kan redden “door het beste te doen wat hij kan”.

III.3.3. Het Sacerdotalisme

Augustinus wordt terecht beschouwd als de grootste christelijke leraar sinds Nieuwtestamentische tijden. Er bestaat geen twijfel aangaande zijn geestelijk niveau en zijn verstandelijke capaciteiten, waardoor zijn bijdrage aan het Christendom ontzaglijk groot is. Als theoloog en als apologet was hij een man van ongeëvenaard postuur, maar dat maakt tevens, dat de zaken die hij heeft doordacht, werden voorzien van een bijna apostolisch gezag; dat gold zowel zijn goede als zijn kwade leringen, en over deze laatste gaat het in deze paragraaf.

Meer dan iemand anders is Augustinus verantwoordelijk geweest voor de verderfelijke leer dat een mens behouden wordt door de sacramenten van een georganiseerde, aardse Kerk, toegediend door de gewijde priesters, met alle ellende die dit de eeuwen door heeft teweeggebracht. Weliswaar lag de oorsprong hiervan al veel eerder dan bij Augustinus, zoals we zagen, maar hij heeft wel de reeds gegroeide “praktijken der Nicolaiëten” tot de officiële kerkelijke leer gemaakt.

In een eerder hoofdstuk hebben wij al het begin onder bisschop Ignatius gezien, alsmede de groei onder bisschop Cyprianus. Deze laatste was nog maar kort Christen, toen hij bisschop van Carthago werd, iets dat in directe tegenspraak was met de Schrift die leert (1 Tim. 3:6) dat een oudste geen pasbekeerde mag zijn. Mede daardoor is het wellicht dat er zoveel van oorsprong heidense gedachten in de leer der Kerk zijn binnengekomen, waarbij twee gebruiken hand in hand gingen:

- het “sacerdotalisme”: de bevoegdheid van de priester om namens de Kerk de sacramenten uit te reiken, en
- het “sacramentalisme”: behoud en eeuwig leven is niet door het geloof, maar door het ontvangen van de sacramenten.

Cyprianus meende dat het gezag van de bisschoppen precies hetzelfde was als dat van de apostelen. Aan de bisschop van Rome kende hij een speciale waardigheid toe als de opvolger van Petrus, maar hij stond niet toe dat deze over de andere bisschoppen gezag oefende. Hij zag de Kerk als de rege

ring van een vastgelegde opeenvolging van bisschoppen “in toto”, in hun afzonderlijke zetels van autoriteit, en buiten dit stelsel was het niet mogelijk om zaligheid te vinden. Alleen de Kerk had de geldige sacramenten, en waar het behoud door de sacramenten werd verstrekt, kon er dus buiten de Kerk geen sprake zijn van heil. Dit stond voor Cyprianus vast, ook al waren leer en leven daarmee volslagen in tegenspraak. Anderzijds kon men nog zo’n voorbeeldig leven leiden of een goede leer hebben: dat baatte allemaal niets, wanneer zo iemand of zelfs een gemeente buiten de sfeer van de Kerk was terechtgekomen. Het is alsof hier het dertiende hoofdstuk van de eerste Korinthebrief wordt uitgelegd, met dien verstande dat overal waar “Liefde” staat, dit wordt vervangen door “Kerk”.

Anderhalve eeuw later - in de eerste helft van de vierde eeuw - zou Augustinus, in zijn polemieken tegen het Pelagianisme, deze zelfde Cyprianus aanhalen om zijn eigen onbijbelse mening te ondersteunen. Van Augustinus zijn de woorden: “God vergeeft de zonden, maar de Kerk bepaalt de tijden waarop de mens boete kan doen, en buiten de Kerk worden geen zonden vergeven.” Ook meende hij dat de Kerk handelingen kon doen tot profijt van de doden, hoewel hij een “tweede kans na de dood” van de hand wees.

En zo werd de Kerk zowel absolutistisch als aanmatigend, wat stellig mede verband hield met het verdwijnen van de toekomstverwachting. Dat kwam doordat de gedachte van “het Koninkrijk” grotendeels in het hier-en-nu werd gesitueerd. Kerk en Koninkrijk zijn weliswaar niet synoniem, maar zijn in dit denken zeer nauw met elkaar verbonden, zoals ook blijkt uit de interpretatie van Christus’ spreken tot Petrus.

Uit de uitspraak van de verhoogde Heer (Op. 2:15) blijkt wel dat niet allen vasthielden aan deze brutale kerkleer, hoewel veel oprechte Christenen de kracht en de moed misten om met de Kerk te breken. Daarom kunnen wij stellen dat in deze periode ook binnen de Kerk het getuigenis van Christus duidelijk heeft geklonken, vooral ook op het gebied van de leer. Maar ook hier is sprake van “koppeling”, namelijk van waarachtig geestelijk leven met een kerkelijke praktijk die wellicht als grootste kwaad had de vermenging van wat van God is met wat bedenksels van mensen zijn. Zo vond men dus waarachtige Christenen zowel binnen als buiten de officiële Kerk; anderzijds waren binnen de officiële Kerk zowel wedergeboren Christenen als naamchristenen samen verenigd rondom de sacramenten. Daarmee werd gescheiden hetgeen God samengevoegd heeft, en werd samengebracht hetgeen God scheidt! We moeten dan ook de verhalen over de groei der kerk duidelijk scheiden van echte gemeentegroei, een onderscheid dat in de eerste periode nog nauwelijks nodig was.

III.3.4. De Mariaverering

Bij de bespreking van Nestorius in de volgende sectie komen we een nieuwe volksdwaling tegen, die zich ging toeleggen op het eren van de maagd Maria. Gaandeweg raakte deze praktijk wijd verbreid, vooral in de Kerk van het Oosten: hoewel deze Mariolatrie niet officieel werd geleerd, werd ze wel toegestaan.

De grote Antiocheense geleerde Theodorus van Mopsuestia ging in tegen de Mariaverering. Deze verering had Maria de titel “theotokos” toegekend, hetgeen vrij vertaald betekent “Moeder Gods”. Nestorius, die in 428 werd benoemd tot bisschop van Constantinopel, volgde zijn spoor, maar in zijn tijd werd het aanvaarden van Maria’s nieuwe titel nog gekoppeld aan een orthodox belijden van de Godheid van Christus. Het gaat hier dan alom een heel andere “Maria” dan de moeder des Heren!

Met deze ontwikkeling komt een nieuwe trend op, die in de komende periode (van “Thyatira”) tot volle ontplooiing komt en die de Heer aanduidt met “de vrouw Izebel”, Op. 2:20. In de vierde eeuw staat deze verering nog in de kinderschoenen, maar vanaf de vijfde eeuw zet deze “verering van de hemelkoningin” in het Christendom zich voort, zonder dat men zich realiseert dat hier een aloude heidense godheid zich aandient onder een christelijke naam. Van even groot belang is het om kennis te nemen van de bisschoppelijke kuiperijen die worden toegepast om mannen die haar heerschappij weerstaan, onschadelijk te maken. Dat gebeurde onder meer op het Concilie van Efeze, waar Nestorius veroordeeld werd. Daardoor wordt een zuiver theologisch gesprek bijna onmogelijk gemaakt,

omdat de dwaalleraars nu eenmaal staan onder een bijzonder demonische “volmacht” of exousia. De woordvoerders van de waarheid, zoals Origenes en Nestorius op dit punt waren, wacht dan een lot als verbanning (zo niet erger), waarna zij via hun geschriften hun bediening voortzetten.

Andere strijders voor de waarheid, zoals Augustinus, vinden wel gehoor, maar dat leidt dikwijls weer tot een gesanctioneerde ontsporing op ander gebied. Wij zagen dat al bij de “leer der Nicolaiten” en de “leer van Bileam” in Nicea, en bij het sacerdotalisme en het sacramentalisme van Augustinus. Meer en meer werd duidelijk dat Christus’ gemeente iets totaal anders is dan de officiële Kerk, die zich vanwege de “gevestigde belangen” en de bisschoppelijke zetels moeilijk meer laat hervormen, maar zich geleidelijk ten kwade ontwikkelt.

III.3.5. De Monofysieten

Wanneer de Kerk van de eerste eeuwen niet betrokken was bij vervolging, dan was zij wel betrokken bij tal van leergeschillen, met name over de Persoon van Christus. Wij zagen dat al bij de doceten (11.3.2) en zullen dat nog zien bij de Nestorianen (III.4.1). Dikwijls leidde het verzet tegen de ene afwijking tot een dwaling die nog gevaarlijker bleek te zijn, en dat ging ook zo met een van de grootste tegenstanders van Nestorius, Eutyches geheten. Twintig jaar nadat, mede door zijn toedoen, Nestorius in Efeze was afgezet, werd hijzelf op het Concilie van Chalcedon tot ketter verklaard omdat hij vasthield aan de leer der Monofysieten.

Deze leren dat de menselijke natuur van Christus volledig opging in de goddelijke natuur, waardoor iets ontstond dat noch menselijk noch goddelijk was, maar één natuur, een “mono-physis”. Hierdoor werd de kracht van de bijbelse leer aangaande de Persoon van Christus tenietgedaan in een overigens lofwaardig streven zich te verzetten tegen de vermeende “dubbele persoon” van Christus zoals Nestorius dat zag.

Deze leer ligt ten grondslag aan de Koptische Kerk van Egypte en Ethiopië, die gebruik maakt van een eigen liturgische taal. Als gevolg daarvan onderging het Christendom, dat immers al vroeg naar Egypte was verbreid, hetzelfde lot als de Nestoriaanse Kerk. Want de wijsheid van de filosofen schoot tekort om na te speuren en te beredeneren wat een Christen in het geloof blij aanvaardt: God was in Christus, het Woord was vlees geworden. En zo leidden de theologen hun kerk in het moeras van ritueel en traditie, hetgeen sindsdien zo kenmerkend is geweest voor de Koptische en Syrische kerken. Deze bezaten dan ook geen geestelijke en innerlijke kracht tegen de latere invasie van de volgelingen van de Profeet, zie hoofdstuk IV.

III.4. PROTESTEN EN HUN RESULTAAT

Tegen de hiervoor beschreven tendensen werd herhaaldelijk protest aangetekend. Soms waren het mannen die bepaalde misstanden van de Kerk zagen, vooral op het terrein van de leer, maar die toch niet wezenlijk de koers van de Kerk hebben omgebogen in de richting van de Nieuwtestamentische gemeenten. Zulke mannen waren bijvoorbeeld Nestorius en Augustinus. Anderen, zoals Priscillianus, waren voorlopers van de grote kerkhervormers: zij zochten te goeder trouw naar een echte verbetering binnen de Kerk, maar ontdekten dat zoiets niet mogelijk bleek: Kerk en Nieuwtestamentische Gemeente waren geworden tot twee heel verschillende zaken die elkaar praktisch wederzijds uitsloten. Dit hebben al in de vroege eeuwen de Christenen van Engeland geweten, en ook in de Lage Landen werd die strijd gevoerd ...

Tenslotte zijn er de velen die kerk en wereld zijn ontvlucht om hun verdere leven te slijten als monniken in een klooster, of als kluizenaar op een berg: ver van de “oikoumene” waar geen “vuile handen” meer zijn, alleen droge handen.

III.4.1. De strijd van Nestorius

Nestorius van Antiochië was een opmerkelijk veelzijdig mens. Niet alleen durfde hij het op te nemen tegen een nieuwe ontwikkeling in de kerk, de Mariaverering, maar hij gaf ook de aanzet tot een machtige zendingsbeweging, al in de vijfde eeuw, die tot diep in Azië reikte.

Deze godsman was prediker in Antiochië, toen hij in 428 door de Byzantijnse keizer Theodosius II werd benoemd tot bisschop van Constantinopel, wat een positie was op niveau. Als een man die

bruiste van energie en die zijn preken zeer levendig bracht, won hij allerwegen aan populariteit en respect. Maar helaas maakte hij zich ook ongewild vijanden die jaloers waren op zijn snelle carrière. Dit gold wel in het bijzonder Cyrillus, die bisschop van Alexandrië was. Dat was een heel eind weg, maar Alexandrië en Antiochië lagen nu eenmaal al lang leerstellig met elkaar overhoop, en dat gold ook voor de bisschopszetels van de grote steden Alexandrië en Constantinopel.

In de vorige sectie zagen wij iets van de achtergronden van een geschil dat door Nestorius' rivalen dankbaar werd aangegrepen als een gelegenheid om hem ten val te brengen. Als student van de grote theoloog Theodorus van Mopsuestia, had Nestorius geleerd grote nadruk te leggen op het menszijn van Christus. Zo kwam hij ertoe onderscheid te maken tussen de twee naturen van Christus: de goddelijke en de menselijke natuur. Maar dat werd door anderen zo uitgelegd alsof Christus ook twee Personen was, en dat leidde tot beschuldiging van ketterij, wat hem in 431 voor het Concilie van Efeze bracht, waar hij werd veroordeeld en naar de woestijn van Egypte verbannen. Behalve jaloezie speelde hierbij ook duidelijk mee dat Nestorius zich verzette tegen de vergoddelijking van Maria, waarover eerder werd bericht.

Er waren heel wat bisschoppen die zich verzetten tegen de wijze waarop Nestorius als "groot vuil" aan de kant werd gezet. Zij moesten ervaren dat de macht van de "rijzende hemelkoningin" al behoorlijk groot was, want het lot van Nestorius trof hen allen. Zij werden afgezet en verbannen, maar vonden een goed onthaal bij de Christenen in Syrië en Perzië, die daardoor voortaan als "Nestorianen" werden gebrandmerkt. Voor de heersers van Perzië kwam deze ontwikkeling zelfs niet ongelukkig, omdat zij inzagen dat deze breuk onder de "Oost-Romeinse" Christenen de sympathie van de Perzische Kerk voor de Romeinse wereld zou verminderen. En daarmee werd een bedreiging van het Perzische Rijk weggenomen.

Maar nu zullen we zien hoe de Here God toch absoluut soeverein is en alle omstandigheden gebruikt en tot zijn glorie doet meewerken, net als in Handelingen 8. Want het gevolg van dit alles was dat de gemeenten in Perzië een grote mate van vrijheid kregen, wat weer een krachtige stimulans werd om het Evangelie te prediken en evangelisatieteams toe te rusten. Deze "Nestorianen" droegen het Evangelie naar de verre uithoeken der aarde, die zij bereikten met de boodschap van het heil in Christus. Onvermoeibaar gingen zij door, dwars door Arabië, door de vlakten van Centraal-Azië; ze doorkruisten het subcontinent van India en het eiland Ceylon, en trokken oostwaarts naar China en Mongolië, dat zij in de eerste helft van de zevende eeuw bereikten. Hun werk omvatte tevens het vertalen van de Schriften in diverse talen.

Het relaas van de Nestoriaanse zending - een van de vroegste, grootste en indrukwekkendste uit de "Handelingen der Gemeente" - kan ons allemaal inspireren om thuis en in den vreemde van Christus te getuigen. Toch werd hun arbeid gehinderd en uiteindelijk tot stilstand gebracht vanwege hun vasthouden aan de kerkelijke traditie, die zo'n grote rol was gaan spelen in het leven van de Katholieke Kerk. De nieuwe gemeenten werden georganiseerd onder één hoofd en bisschoppen werden aangesteld volgens het bekende hiërarchische patroon.

Met de jaren nam het misplaatste geloof in episcopale hiërarchie (sacerdotalisme) en het heilskarakter van de sacramenten (sacramentalisme) toe. De gedwongen afscheiding van de Katholieke Kerk had de Nestorianen een goede gelegenheid geboden om terug te keren naar het bijbelse patroon, waarbij iedere gemeente wordt geplaatst onder het gezag van de Geest door Wie de Heer in het midden woont van Zijn volk. En toch verzaakten ook de Nestorianen hun voorliefde niet voor wereldse macht, zodat zij dezelfde neerwaartse lijn volgden als de Kerk binnen het Romeinse Rijk.

In zijn ballingschap schreef Nestorius zijn eigen geloofsgetuigenis op, dat geworden is tot een vroeg-christelijke theologie. Hij deed dit onder de schuilnaam "De Bazaar (de verhandeling) van Heraclides van Damascus", een titel die verhullend was omdat hij vreesde dat anders zijn boek vernietigd zou worden. Een belangrijk deel ervan betreft "de gehoorzaamheid van Christus" (Filippenzen 2), waarover hij schrijft:

En daarom nam Hij de gestalte van een dienstknecht aan, in nederigheid en ootmoed, een vorm die het gelijk-zijn aan God verloren had. Eer en heerlijkheid legde Hij af, evenals majesteit en gezag, hoewel Hij de Zoon was. Maar als de Zoon trad Hij op in de gehoorzaamheid van een dienstknecht en zo handelde Hij naar het voornemen van God: in Diens gezindheid en niet in die

van Hemzelf. Ook deed Hij nimmer iets dat Hij zelf graag wilde, maar alleen wat God het Woord wenste. Want dit is de betekenis van “de gestalte Gods”, dat de gestalte van de knecht niet een eigen wil of plan zou hebben, maar van Hem wiens persoon en gestalte Hij is ... En daarom nam Hij deze gestalte aan, opdat Hij de schuld van de eerste mens zou wegdragen en diens wezen herstellen tot het oorspronkelijke beeld dat hij wegens zijn schuld was kwijtgeraakt. Slechts op deze wijze kon Hij datgene op zich nemen wat de zondeschuld had teweeggebracht, en waaraan de mens voortaan in dienstbaarheid onderworpen was, samen met alles wat hem onteert en ontsiert: immers, buiten Zijn persoon was er niets dat meer goddelijk was of eerbaar of onafhankelijk. ..

Op dit punt van de natuur van Christus en van zijn strijd met Satan gaat Nestorius een heel stuk voort, en hij zegt daarvan prachtige dingen. Tenslotte culmineert dit in zijn analyse van het doel van Satan om de mens voor een tweede maal, maar nu definitief, te vernietigen door hem op te zetten om Christus ter dood te brengen:

En voor ons, dwalenden, stierf Hij; Zelf ging Hij dood en dodenrijk tegemoet opdat deze door Hem vernietigd zouden worden. Hij deinsde er zelfs niet voor terug dat Hij zich aan de dood zou onderwerpen; en precies door dit te doen heeft Hij de hoop tot werkelijkheid gebracht door de dood teniet te doen ... Het was immers in diezelfde hoop dat Hij met alles-omvattende liefde de gehoorzaamheid op zich nam. Daarbij ging het er niet om dat Hijzelf van schuld zou worden bevrijd, maar dat Hij de boete voor ons zou voldoen; daarom gold de overwinning die Hij heeft bereikt niet alleen Zichzelf, maar alle mensen. Want zoals de schuld van Adam allen onder schuld heeft gesteld, zo heeft Zijn overwinning allen vrijgesproken.

III.4.2. De geleerde doctor Augustinus

Een van de grootste figuren uit de geschiedenis ontmoeten we vroeg in deze periode van “Pergamum”: Augustinus, die leefde van 354 tot 430. In deze man vinden wij eigenlijk heel de grootsheid en de tragiek van deze periode getypeerd, toen de “Handelingen der Gemeente” zich nog voor een groot deel binnen de georganiseerde Kerk afspeelden. In Augustinus vinden we de uitersten gecombineerd in één persoon en in één systeem van denken: zowel de hoogten als de verwarring van het geestelijk leven, zowel de apologieën tegen ketterse leringen als tegen kerkelijke barbarij.

Weinig mensen hebben zozeer bijgedragen tot het christelijk denken als Augustinus, en waarschijnlijk heeft niemand zozeer de Rooms-Katholieke Kerk in het zadel geholpen als deze ene man! Augustinus zette zijn leven in voor de zuiverheid van de christelijke leer en kende Gods genade uit eigen ervaring als weinig anderen. Maar als kerkvorst kapselde diezelfde Augustinus de goddelijke genade in een katholiek en daarmee intolerant systeem van sacerdotalisme en sacramentalisme. Hij die opkwam voor de zuiverheid der Kerk, werd daarmee in zijn latere leven tot een vervolger der Gemeente. En daarmee werd Augustinus eigenlijk tot een omgekeerde Saulus/Paulus, met wie hij zich overigens qua intellectueel en geestelijk postuur stellig kon meten. Augustinus werd in 354 geboren in Numidië, Noord-Afrika, als zoon van een heidense vader en een vrome christelijke moeder, Monica. Zij was het die vurig en standvastig voor hem hoopte en bad naarmate zij haar zoon zag opgroeien in een leven van geestelijke leegte en losbandigheid. Diep in het leven teleurgesteld, probeerde Augustinus een groot aantal van de vigerende filosofieën van zijn dagen metterdaad uit, maar niets kon hem voldoening schenken. Toen hij dertig jaar oud was, werd hij aangesteld als leraar in de rhetorica te Milaan, waar hij onder de invloed kwam van de grote bisschop Ambrosius. Twee jaar later werd hij grondig bekeerd door het lezen van de laatste verzen van de brief van Paulus aan de Romeinen, hoofdstuk 13. In 387 werd hij door Ambrosius gedoopt en het volgende jaar keerde hij naar zijn geboorteland Afrika terug. In 395 werd hij benoemd tot bisschop van Hippo, het tegenwoordige Bona, waar hij de rest van zijn leven bleef, vijfendertig jaar lang.

Augustinus heeft in het bijzonder twee leerstukken ontwikkeld: de leer der genade en de leer der Kerk. Wat hij in het eerste leert is de bron geweest van geestelijke verlichting voor zeer velen. Maar wat hij leert over de Kerk is de oorzaak geweest van een grote geestelijke duisternis, die elf eeuwen lang zou duren en die voor velen nog steeds voortduurt.

De leer van de genade Gods komt duidelijk voort uit zijn eigen dramatische bekering. In een tijd als vandaag, waar de prijs van de bekering zo laag mogelijk wordt gehouden om althans nog enkelen voor het Christendom te interesseren, is het goed om iets te lezen over Augustinus' bekering, zoals hij die in zijn "Belijdenissen" beschrijft:

Ik wierp mijzelf in wanhoop neer onder een vijgeboom, hoe, dat weet ik niet, en liet mijn tranen de vrije loop ... Ik schreeuwde het uit: "Hoe lang, hoe lang nog? Morgen en overmorgen? Waarom nu niet? Waarom kan dit niet het uur zijn dat een eind maakt aan mijn onreinheid?" Deze dingen zei ik aldoor en ik weende met een diepe wroeging in mijn hart. En toen zie, hoorde ik de stem als van een jongen of meisje, het leek wel alsof die kwam van het huis ernaast, die almaar herhaalde: "Neem op en lees, neem op en lees". Onmiddellijk veranderde mijn hele voorkomen, ik begon me ernstig af te vragen of het wel gewoon is voor kinderen om in hun spel zulke woorden te zingen, ik kon mij niet herinneren ooit zoiets gehoord te hebben. Daarom hield ik de stroom van mijn tranen tegen, stond op en kwam maar tot één verklaring van die woorden: het moest een bevel van de hemel zijn om het boek te openen en het eerste hoofdstuk te gaan lezen waarop mijn oog zou vallen ... Ik pakte het, deed het open, en in stilte las ik het gedeelte waarop het eerst mijn ogen vielen: "niet in brasserijen en drinkgelagen, niet in wellust en losbandigheid, niet in twist en nijd! Maar doet de Here Jezus Christus aan en wijdt geen zorgen aan het vlees, zodat begeerten worden opgewekt". Verder wilde ik niet lezen, en dat hoefde ook niet, want onmiddellijk, toen de zin ten einde was - het was alsof een licht van zekerheid in mijn hart gegoten werd - trok elke gedachte aan doem en twijfel weg.

Met deze radicale bekering verdween onmiddellijk de grote kloof die tussen hem en God had gestaan en die door de verschrikking van de zonde was veroorzaakt. Slechts de grenzeloze genade van een God vol liefde had zo'n kloof kunnen overbruggen. Het viel Augustinus stellig niet moeilijk om de ervaring en het onderricht van de apostel Paulus te begrijpen, want dat was nu ook zijn eigen ervaring geworden. Hij wist dat er in hemzelf niets goeds was waardoor hij ooit dit behoud had kunnen verdienen, en ging later dan ook met kracht in tegen de leer van Pelagius die leerde dat behoud, of het volgen van de Here God, iets was dat volkomen binnen de macht lag van de menselijke wil...

De leer over de Kerk is een gevolg van twee zaken die diepe indruk op Augustinus hebben gemaakt, namelijk de kwestie van de Donatisten en de val van Rome (in 410). Om te kunnen begrijpen hoe groot die indruk was, moeten we ons verplaatsen in de euforie (bedrieglijk gevoel van welbehagen) die sinds de ommekeer van Constantijn over de christelijke Kerk was gekomen. Die had geleid tot de overtuiging dat hiermee het Koninkrijk van Christus op aarde was aangebroken, waarin Hij regeert door Zijn heilige algemene (katholieke) Kerk. Toen dan ook die "ene Kerk" opgebroken werd en het Romeinse Rijk, waarvan de Kerk deel uitmaakte, viel, stortte daarmee een hele theologische en kerkelijke denkwereld in. Van die denkwereld maakte ook Augustinus deel uit, en het werd nu zijn taak en levenswerk om die ineengestorte wereld van denken weer op te bouwen.

Als antwoord op de nadruk die de Donatisten legden op een zuiver Avondmaal, hield Augustinus vast aan de "inclusieve kerk-theorie" waardoor de genade Gods aan de mensen wordt bediend door de sacramenten. Buiten deze Kerk, aldus Augustinus, kan er geen redding bestaan, ook al is iemand nog zo rechtvaardig, of is zijn geloof nog zo sterk.

In zijn magistrale boek "De Civitate Dei" (De Stad, of Staat Gods) stelt hij twee steden tegenover elkaar: de stad van de mens en de stad van God. Tegenover de grootste stad der aarde, Rome, die nu was ingenomen en verwoest, stelde hij de eeuwige stad van God. Maar in het "euforisch duizendjarig denken" waaraan ook Augustinus vasthield, was die stad Gods niet het komende hemelse Jeruzalem, dat thans op aarde wordt uitgedrukt door de geestelijke eenheid der gelovigen. Voor hem was en werd die stad steeds meer de kerkelijke organisatie van het Katholicisme.

Om mensen binnen de sfeer van dit katholieke systeem te brengen, keurde Augustinus zelfs het gebruik van geweld goed. Persoonlijk gaf hij er de voorkeur aan dat mensen "Gods weg" (lees: de Katholieke Kerk) leerden kennen door onderricht. Maar wanneer zij daar niet op gingen, moesten zij daar maar toe gedwongen worden. Om deze houding vanuit de Schrift te staven, haalde hij de woorden van de Heer aan: "Dwing ze om in te gaan", Luc. 14:23. Zo stemde hij er tenslotte in toe

om tegen de Donatisten geweld te gebruiken. Hij zag de Kerk als een aardse organisatie die haar eenheid zichtbaar moest uitdrukken, en dat bracht hem ertoe ook aardse middelen in te zetten om deze organisatie op te bouwen en haar macht in stand te houden. Deze terreur heeft geleid tot onuitsprekelijk lijden van Christenen, en daardoor gingen ook allerlei vormen van kwaad hoogtij vieren die door de Kerk werden teweeggebracht. Daarmee zou die Kerk weldra een periode ingaan die in de geschiedenis te boek staat als de (tien) duistere Middeleeuwen.

Zo zien we dus hoe een waarlijk groot man zowel in het goede als in het kwade groot kan zijn. Bij zijn eigen bekering had Augustinus de kracht van God ervaren die hem door Zijn Woord tot inkeer bracht, en door genade alleen had hij vrede en rust gevonden. En toch staat hij later toe om de werking van de Geest te vervangen door de vrees voor martelingen, ja, hij bepleit dit zelfs. Daarmee aanvaardt hij een afgedwongen belijdenis als het geloof dat de ziel behoudt. Zo is het leven van Augustinus dan ook een duidelijk voorbeeld van de onverantwoordelijke uitersten waartoe iemand van krachtige overtuiging en gepassioneerde ijver kan komen wanneer hij, zelfs met de beste bedoelingen, afwijkt van de beginselen der Schrift.

De leer van de Kerk zoals Augustinus die had ontwikkeld, vond zijn volle uitdrukking in het katholieke systeem. Iedereen die niet “de enige en ware Kerk” aanhing werd tot ketter verklaard. Elke groep Christenen die zich naar de Schrift onafhankelijk opstelde en zich alleen boog voor de Heer die in hun midden woont, werd van “scheuring” beticht. Door intriges, overtuiging of vervolging zocht de Roomse Kerk allen onder haar vleugels (terug) te brengen.

Maar God heeft zichzelf niet zonder getuigenis gelaten. Zelfs binnen het Katholicisme stonden er mannen op die de Here waren toegewijd en zich met grote kracht uitspraken tegen het flagrante kwaad dat haar praktijken meebrachten. Dezen hadden een echte last om het Evangelie te bedienen, maar dikwijls werden zij in een compromis gedreven vanuit een misplaatste trouw aan de gedegeneerde Kerk waarin zij geboren en getogen waren. Door dit compromis werden zulke mannen in hun dienst belemmerd en werd hun geestelijk inzicht verduisterd, omdat zij de lijkwade van het kerkelijk traditionalisme maar niet konden afleggen. Maar daarnaast waren er ook die buiten de verstikkende omarming van Rome stonden en die in eenvoud en afhankelijkheid van de Heer en Zijn Woord, bleven staan in het licht, het leven en de vrijheid van de vroege gemeenten.

Naarmate de Kerk dus steeds meer het geestelijk leven verstrikt en verstikt, zullen deze “vrije christelijke gemeenten” steeds meer de hoofdstroom gaan vormen van het geestelijk leven door de eeuwen heen. Daarom krijgen deze ook steeds meer onze aandacht, die hun in de meeste leerboeken wordt onthouden. Dat zal vooral blijken uit het volgende hoofdstuk.

III.4.3. De hervormer Priscillianus

Omstreeks de tijd dat Augustinus geboren werd, toen de vierde eeuw haar tweede helft inging, kwam er een opmerkelijke beweging op om weer afhankelijk te worden van Gods Woord alleen: dat gebeurde in Spanje, maar deze opwekking zou zich ook uitstrekken naar Portugal en Frankrijk. De man naar wie deze beweging genoemd zou worden was een hooggeplaatste Spanjaard, Priscillianus genaamd. Deze had het oude heidense geloof vaarwel gezegd, maar voelde zich niet aange trokken tot het (kerkelijke) Christendom. Daarom zocht hij zijn heil bij sommige van de filosofieën die in zijn dagen in zwang waren.

Maar al zijn zoeken bracht hem uiteindelijk bij de Christus die hij eerder had verworpen, en zo trad hij een nieuw leven binnen dat geheel aan de Heer was gewijd. Priscillianus ging diepgaand de Schriften bestuderen en later ging hij die ook aan anderen onderwijzen. Dat maakte dat veel mensen naar de samenkomsten werden getrokken: de oprechtheid van zijn prediking en de praktische aard van zijn uiteenzettingen werden, in Gods hand, een instrument waardoor velen een nieuw leven in Christus ontvingen.

Hoewel Priscillianus in de termen van de Kerk een leek was, ging zijn bekwaamheid niet aan de Kerk voorbij, en zo werd hij benoemd tot bisschop van Avila. Maar zijn geheiligd leven, zijn onder richt en populariteit zorgden voor een felle reactie van de Spaanse geestelijkheid. In 380 beschuldigden zij hem in Zaragoza dan ook van “Manicheïsme”: een veelgebruikte tactiek, waarmee de Katholieke Kerk iedereen te lijf ging die zich niet aan haar systeem onderwierp.

Hoewel de aanklacht niet bewezen werd, volgde er vier jaar later een nieuwe aanklacht toen de tegenstanders van Priscillianus, samen met de slechte bisschop Ithacus, hem en zijn volgelingen niet alleen beschuldigden van ketterij maar ook van een immoreel leven en van toverij. Hoewel Priscillianus zich beriep op keizer Maximus, bemoeide deze zich niet met zijn zaak, omdat hij om politieke redenen in de gunst wilde komen van de Spaanse clerus, en daarmee was het doodvonnis getekend. Priscillianus werd, samen met zes volgelingen, onthoofd en zijn vele geschriften werden naarstig opgespoord en vernietigd.

Maar dit vergrijp van de Kerk ging niet zomaar aan de anderen voorbij. Twee van de meest bekende kerkelijke leiders van die dagen, Martin van Tours en bisschop Ambrosius van Milaan, tekenden fel protest aan tegen een dergelijke boosaardigheid en weigerden nog langer contact met de bisschoppen die de vervolging hadden ingezet. De publieke opinie koos voor Priscillianus en na de val van keizer Maximus werd bisschop Ithacus afgezet. Maar in latere jaren keurde de Roomse Kerk toch de terechtstelling van Priscillianus goed en verbreidde voor komende geslachten de leugen dat hij en zijn metgezellen waren gestraft wegens ketterij en slechtheid. Want de werkelijke reden van zijn dood was dat hij afweek van wat de Kerk leerde, juist omdat hij vasthield aan de Schrift, en dat kon Rome nimmer toelaten.

Deze belangrijke en typerende geschiedenis zou in de vergetelheid zijn geraakt, met alleen de versie van Rome als getuige, ware het niet dat in 1886 enkele van de geschriften van Priscillianus werden ontdekt. Deze wierpen een heel ander, bijbels licht op zijn karakter, zijn onderricht en op hen die zijn metgezellen waren. Wij staan dan voor het onloochenbare feit dat de historische gegevens vaak diametraal staan tegenover de overlevering die door de Kerk gesanctioneerd is, iets dat we ook in andere gevallen zullen zien (zoals bij de Bogomils of de “vrienden van God”). Nu werpen de nieuw-ontdekte geschriften niet alleen licht op de opwekkingsbeweging van Priscillianus, maar ook op wat de Roomse Kerk “geschiedschrijving” noemt, en wat schrijver dezes betitelt als “verschiedenis”: de geschiedenis naar je hand zetten, zodat er gebeurd is wat je zelf vindt dat er moest gebeuren!

In zijn geschriften keert Priscillianus zich duidelijk tegen het Manicheïsme, en zijn hele leer is bepaald door wat de Bijbel, en niet de Kerk, leert. Priscillianus blijkt dan ook een van de eerste “evangelicals” te zijn geweest, die leerde dat de verlossing hierin bestaat dat een mens zich bekeert tot God en zich afkeert van de wereld als systeem. De verlossing is niet een magische gebeurtenis door het toedienen van een sacrament, maar een geestelijk gebeuren of “transactie”: een geschenk van God dat door de Heilige Geest aan iedereen wordt meegedeeld die zijn vertrouwen stelt op Jezus alleen.

Het is de taak van de Gemeente om “de belijdenis” bekend te maken, te dopen en de inzettingen van God aan de mensen te betuigen. Maar ieder mens moet zelf de beslissing nemen, want geloof is een zeer persoonlijke zaak. Christenen zijn geroepen tot een heilig leven, het gevolg van de gemeenschap met Christus. Men krijgt aan deze gemeenschap deel, niet door de sacramenten der Kerk, maar door persoonlijk geloof, en wanneer door welke oorzaak ook de gemeenschap wordt verbroken, kan men daarin direct terugkeren door belijdenis van schuld, ingevolge 1 Joh. 1:9.

Priscillianus erkende geen geestelijk onderscheid tussen “geestelijken en leken”. Alle gelovigen hebben op gelijke wijze deel aan de Geest Die hen in het Woord onderwijst; daarom staat de bediening van het Woord open voor allen die de Geest daartoe aanwijst. Ascetisme (vrijwillige onthouding) achtte hij geen belangrijke zaak in zichzelf, maar slechts een hulpmiddel tot het bereiken van de meest volkomen gemeenschap van de hele mens met God in Christus: het lichaam is daarvan niet uitgezonderd, omdat het de woonplaats is van de Geest Gods. Dit is waarachtig “rusten in Christus”, waarin de goddelijke liefde en leiding wordt ervaren, een zegen die onverderfelijk is.

Het valt niet moeilijk in te zien dat deze gedachten sterk afwijken van de algemeen aanvaarde leer der Kerk. We kunnen begrijpen hoe de prediking van Priscillianus en de waarachtige vroomheid van zijn aanhangers het mes zette in de wortels van de overheersing der clerus, het leerstuk van de apostolische successie en het sacramentalisme. De Roomse Kerk kon niet anders doen dan alles wat Priscillianus leerde te ontkennen, want zijn op de Schrift gegronde gemeente-visie stond diametraal tegenover de kerk-visie van Rome.

De dood van Priscillianus en de zijnen betekende echter geenszins het eind van het werk dat hij begonnen was, en de goodwill die zijn beweging had gekregen maakte dat de publieke opinie zich een tijdlang tegen zijn vervolgers keerde. Maar later nam de wrede vervolging weer toe tegen de gelovigen die zichzelf eenvoudig "Christenen" noemden, maar twee eeuwen lang door de anderen als "Priscillianen" werden aangeduid.

III.4.4. Het rijke kloosterleven

Naarmate de kerken achteruitgingen in waarachtig geestelijk leven, werden er veel pogingen ondernomen om de Kerk te hervormen. Zoals we zagen was het resultaat binnen de gevestigde Kerk hoogstens tijdelijk. Voor blijvende resultaten moeten we steeds meer buiten de gevestigde Kerk gaan zoeken, waar de "Handelingen der Gemeente" zich afspeelden in vrije gemeenten die hun oorsprong vonden in de Schrift als het alleen-zeggende Woord van God: zonder traditie, maar met Gods Geest!

Tussen die beide bewegingen in treffen we nog een andere beweging aan, namelijk het kloosterleven of monasticisme. Telkens waren er meer groepen Christenen die de gemeenschap met God als het hoogste doel in hun leven hadden en dat wilden doen volgens de simpele, schriftuurlijke lijnen. Zij kwamen daarbij niet tot het stichten van nieuwe, onafhankelijke gemeenten, maar zochten voor zichzelf een bepaalde afscherming van wat zij zagen als onbijbelse leer en praktijken van de Kerk, zonder daarmee te willen breken. In dit opzicht heeft deze beweging bepaalde trekken gemeen met de hedendaagse grote para-kerkelijke beweging, zoals jeugd- en studentenwerk, conferenties, sociale acties en dergelijke. Het is dan ook nuttig om te leren wat er met deze mensen gebeurde, die wel uittraden uit de wereld, maar niet uit de kerk.

In de vierde eeuw werd de kluizenaar Antonius in Egypte bekend vanwege zijn leven in afzondering, en velen begonnen zijn voorbeeld te volgen en vestigden zich in zijn nabijheid om voortaan een leven te leiden van eenvoud, zo niet van ascese. Dat leidde tot het formuleren van bepaalde leefregels, waarmee een bepaalde "orde" ontstond en een kluizenaar tot monnik werd. Een ander voorbeeld van zo'n kluizenaar was Simon Stylites die bekend werd als pilaarheilige. Hij hield dat jarenlang vol, en bepaald niet om in het Guinness Book of Records te komen! Ook andere kluizenars legden zichzelf vaak grote ontberingen op, soms onder invloed van mystieke leringen.

Begonnen in Egypte, verspreidden de kloostergemeenschappen zich zowel naar het Oosten als naar het Westen. Omstreeks het begin van de zesde eeuw gaf een zekere Benedictus van Nursia in Italië deze beweging een grote stimulans door voor zo'n gemeenschap leefregels vast te stellen. Daarbij ging het minder om het oorspronkelijk escapisme (wereldmijding) en de persoonlijke godsvrucht van de monniken, dan wel om het in acht nemen van religieuze ceremoniën en de dienst aan de mensheid, in het bijzonder de landbouw. Daarmee werden de kloosters volgens de orde der Benedictijnen tot het voornaamste middel om het Christendom naar de leer der Kerk te verspreiden onder de Germaanse volken, maar dan schrijven we al de zevende en achtste eeuw.

De verschillende kloosterorden volgden allemaal een bepaald patroon van ontwikkeling. Zij begonnen alle met een gelofte van armoede en zelfverloochening, tot aan de grens van ontbering. Maar later werden zij rijk en machtig en daarmee verslapt hun discipline en deden genotzucht en wereldsgezindheid hun intrede. Bijna iedere kloosterorde ging door zo'n cyclus heen, en elke orde maakte weer op eigen wijze iets nieuws vanuit het "dialectisch spanningsveld" tussen wereldmijding en wereldwijding. We zien hier dan ook de effecten van de gnostiek, die óf leidden tot zeer strenge ascese die dan ging gelden als "verdiensite", of tot een toenemende verwereldlijking als inzet van kerkelijke politiek.

Vanuit de reactie ontstonden weer nieuwe kloosterorden, waarvan die in de tiende en elfde eeuw het meest bekend zijn geworden, verbonden met namen als Bernard van Clairvaux en anderen. Vooral in de aanvang waren het vaak de "beste" Christenen (zij die het meest God waren toegewijd) die de kloosters bevolkten en deze, geestelijk rijk" maakten door hun gebedsdienst voor kerk en wereld. Later fungeerden veel kloosters als "grafische industrie" door het overschrijven (calligraferen) van Bijbels en andere christelijke werken: dit "monnikenwerk" heeft de grondslag gelegd van de christelijke en kerkelijke bibliotheken. Later verrijken de kloosterlingen hun orden met andere ambach

ten, en net als later de Puriteinen in Amerika, brachten zij hun kloosters tot grote bloei, een van de belangrijkste bronnen van inkomsten van de Kerk. Er ligt een belangrijke parallel tussen dit “rijke kloosterleven” en de Schots-Ierse zendingsbeweging die in de volgende paragraaf wordt behandeld, maar dit is slechts schijnbaar zo. Want wie hierop nader ingaat, zal ontdekken dat de verschillen veel groter zijn dan oppervlakkig lijkt: even groot als het verschil tussen “Kerk” en “Gemeente”, tussen “geestelijkheid” en de gezindheid van de Geest. Maar stellig waren de kloosters, zeker in de periode van “Pergamum”, oorden van grote godsvrucht en liefdedienst, hetgeen mede een kenmerk is van de Kerk van Rome, die het thema vormt van het volgende hoofdstuk.

III.4.5. Het Evangelie in Engeland en de Lage Landen

Voor de Nederlandse geschiedenis is het nu volgende deel van bijzonder belang. Overigens komt ons land voortaan in alle perioden ter sprake, want een deel, soms een erg belangrijk deel van de “Handelingen der Gemeente” speelt zich af in Nederland.

In de westelijke en noordelijke buitenposten van het Romeinse Rijk was de boodschap van Christus al betrekkelijk vroeg bekend gemaakt. Waarschijnlijk hebben Romeinse soldaten, en later handelaars, de boodschap van het Kruis uitgedragen in de plaatsen waar zij kwamen, want van georganiseerde zending of missie vernemen wij pas later. Zo werd de synode van Aarlen in 314 bijgewoond door drie bisschoppen van Brittanië, waaruit kan worden afgeleid dat daar toen al een gevestigde christelijke kerk bestond. In de volgende geschiedenis lezen wij hoe God gewone mensen heeft gebruikt om Zijn boodschap uit te dragen. Het is een hoofdstuk dat veel te weinig bekend is, en zelfs verdraaid, zelfs in onze eigen vaderlandse geschiedenis. Daarbij speelt het Keltische Christendom een grote rol, dat veel ouder is dan het Katholieke Christendom dat later in strijd zou komen met het oorspronkelijke Christendom dat vanuit Ierland en Brittanië was doorgedrongen tot de Lage landen, tot aan de Oostzee en het Bodenmeer toe.

In het jaar 385 werd in een niet gelokaliseerd dorpje in Ierland, Bannavern genaamd, een jongen geboren. Hij heette Succat, maar zou later bekend worden onder de naam Patrick. Zijn ouders waren eenvoudige en vrome Christenen, maar hun zoon had in zijn jonge jaren maar weinig belangstelling voor hun geestelijk onderricht. Als tiener werd hij door een bende plunders meegevoerd en als slaaf verkocht aan een heidense stam. Maar daar, los van iedere invloed van buitenaf, kwamen hem de lessen van thuis voor de geest, en dat maakte dat hij zijn leven aan Christus overgaf. Tweemaal werd hij gevangengenomen, maar ook tweemaal bevrijd, waarop Patrick vrijwillig verkoos terug te keren naar zijn primitieve groene eiland met het Evangelie, want zo had hij de stem van God verstaan.

In 432 zette hij in zijn geboorteland voet aan wal en begon met eenvoudig evangeliseren. Hij was daarbij niet geheel vrij van de fouten van zijn tijd. Anderzijds blijkt ook niet dat hij het gezag van Rome aanvaardde, zodat de gemeenten die hij stichtte heel anders en veel zuiverder waren. Zijn Evangelie was dan ook niet het kerkelijke evangelie van traditie en sacramenten, maar de boodschap van het Woord van God, en dat bracht velen tot bekering en toewijding aan Christus.

De fundamentele kracht van Patricks boodschap lag in de studie van het Woord van God, wat ook blijkt uit de voor die tijd grote “bijbelschool” die in de graafschap Wicklow (ten zuiden van het huidige Dublin) werd opgericht om evangelisten en pastors op te leiden.

Ongeveer honderd jaar later trad uit deze gemeenten een vroom man naar voren, wiens naam was Columba. Ook hij brandde van verlangen om het Evangelie uit te dragen, ook buiten de grenzen van zijn land, en zo vertrok hij in 563 per boot naar het noorden, richting Schotland, waar hij landde op het eiland Iona. Daar trof hij al Christenen aan, Culdeeën, die daar een toevlucht hadden gezocht voor de twisten van de Picten en de Schotten, en zij behoorden tot de eerste Christenen van Brittanië. Ook zij erkenden alleen het gezag van Christus, niet van een kerkelijk systeem, en leefden in grote eenvoud met een brandende zendingsvisie. Uit deze ontmoeting resulteerde een Christengemeenschap van waaruit het licht van het Evangelie zou gaan stralen over grote delen van Brittanië en het Continent van Europa.

Dikwijls worden deze gemeenschappen afgeschilderd als vroege kloosterorde maar dat geeft een misleidend beeld. Zij waren bovenal functioneel (dus gericht op de zendingsopdracht) en weken in

veel opzichten af van de katholieke kloosters. Zo hield men in Iona vast aan een bijbels leiderschap van oudsten, en Columba was gewoon een van hen. Men hechtte geen belang aan uiterlijk ritueel en ging uit van de Schrift als regel voor het geloof en de praktijk van het leven. Columba vond dat slechts de Geest van God, en niet het ordonneren van mensen, iemand maakte tot een dienstknecht van God. Als gevolg van dit alles ging Iona functioneren als het “Antiochië” van Noord- en West-Europa.

Deze evangelisten gingen als volgt te werk, en ook vandaag kunnen wij nog veel van hen leren. Als zij een land of streek bezochten, stichtten zij daar een zendingsdorp. In het midden bouwden zij een eenvoudig houten kerkgebouw of kapel, daaromheen lagen de schoollokalen en hutten voor de monniken, die de bouwvakkers, predikers en onderwijzers waren waartoe de “bijbelschool” hen had opgeleid. Buiten deze cirkel werden de woningen gebouwd voor hen die onderricht ontvingen en hun gezinnen en gaandeweg breidde deze kring zich uit. Het geheel werd omheind met een muur, maar niet zelden brak de vestiging daar doorheen, vanwege de sterke groei. Groepen van twaalf monniken trokken er zo op uit, geleid door een abt, en zij ontsloten op die manier een nieuw gebied voor het Evangelie. Een aantal van hen bleef achterom in de school te onderwijzen en wanneer ze genoeg van de taal hadden geleerd, vertaalden zij gedeelten van de Schrift en maakten ook liederen, waarin kernwaarheden op eenvoudige en duidelijke wijze werden verwoord.

Zij waren vrij om te trouwen of om vrijgezel te blijven; velen verkozen het laatste om zo hun handen vrij te houden voor het werk. Naarmate er mensen tot Christus kwamen, kozen de zendelingen er kleine groepen jonge mannen uit die bekwaam waren. Zij ontvingen verder onderricht in praktisch leiderschap door het leren van een vak, talen en hadden een grondige Bijbelkennis, die zij op hun beurt weer aan anderen konden doorgeven.

Met het dopen van nieuw-bekeerden werd gewacht totdat dezen een bepaald niveau van onderricht hadden ontvangen en blijk gaven daarin ook standvastig te zijn. Daarbij vermeden zij de religie van anderen aan te vallen, omdat zij liever de waarheid predikten dan de dwalingen van anderen uiteen te zetten. Zij gingen uit van de Heilige Schrift als de bron van geloof en leven, en predikten de rechtvaardiging door het geloof. Zij namen geen deel aan de politiek en deden ook geen beroep op de overheid om hen bij te staan. Heel dit werk stond los van het Rooms-Katholieke systeem en is een uitstekend voorbeeld van wat tegenwoordig “contextualisatie” wordt genoemd: dat wil zeggen het “vertalen” van de bijbelse boodschap naar een hedendaagse cultuur, zonder daarbij de waarheid te offeren op het altaar van de communicatie. Inmiddels had de volksverhuizing ook Engeland niet onberoerd gelaten, welk land nu kwam te liggen tussen Rome en de onafhankelijke gemeenten van Keltische oorsprong. In 596 landde een team van veertig Benedictijnse monniken, onder leiding van een zekere Augustinus, om de Angelsaksen te kerstenen. Deze Augustinus was een talentvol, ijverig man, die een hoge mate van vroomheid combineerde met een even grote ambitie, zowel persoonlijk als voor de Kerk. Bij hem kwam de Kerk en haar systeem op de eerste plaats, boven alles wat er al aan christelijk getuigenis bestond. Trouwens, overeenkomstig zijn verstaan van het begrip “katholiek” was voor hem iedere “christelijke oecumene” bij voorbaat onmogelijk.

De paus benoemde hem tot aartsbisschop van Canterbury, waardoor hij de macht kreeg over alle bisschoppen van het land. Zijn optreden leidde tot de bekering tot Rome van Ethelbert, koning van Kent, en duizenden van zijn onderdanen, maar ook tot een felle strijd met de reeds bestaande Britse gemeenten. Het gevolg was een soort “co-existentie” (naast elkaar bestaan) van beide systemen: de Kerk naar Rooms-Katholiek model (voor de Anglo-Saksen) en de gemeenten naar Keltisch-Presbyteriaans model (voor de Britten en de Kelten). Deze meer bijbelsgezinde gemeenten verloren aan geestelijke kracht naarmate de intense strijd met de Roomse Kerk voortduurde; toch bleven zij bestaan, totdat in de dertiende eeuw de resten ervan opgingen in de zogenaamde Lollardenbeweging.

Ook op het Vasteland werd het wijdverbreide zendingswerk van de Iers/ Schotse zendelingen aangevallen door het Roomse systeem onder leiding van de Engelse Benedictijn Bonifatius, een jongere medewerker van Willibrord, die in 690 in Nederland landde. Hij stelde de Britse zendelingen voor de keus om zich aan Rome te onderwerpen (althans uiterlijk) of vernietigd te worden. Dit voorstel werd bekrachtigd door de sterke hand van de overheid en op aanwijzing van Rome. Strikt

genomen behoort zijn werk tot de volgende periode, maar omdat het zo aansluit bij de strijd in Engeland, vermelden wij het hier.

Bonifatius werd in 755 door de Friezen bij Dokkum vermoord. Het is dus geheel onjuist om hem te zien als de zending van de Lage Landen. Integendeel, Nederland ontving het Evangelie al in de periode ervoor. De Benedictijnen vestigden in onze landen de Kerk van Rome, ongeacht het getuigenis dat anderen hier al voor Christus hadden opgericht.

Het systeem dat Bonifatius hier instelde heeft langzaam maar zeker het eerdere getuigenis uitgewist, tenminste uiterlijk, want de invloed ervan werkte nog eeuwenlang door in de diverse pogingen tot hervorming naar bijbels model. En zo wordt een land, ons land, toch uiteindelijk gekarakteriseerd door de “pioniers van de hemelse weg” die door Gods genade velen van de weg des doods hebben weerhouden.

III.4.6. Conclusie

Hiermee eindigt de tweede periode van de christelijke gemeente na de Handelingen, die staat in het teken van “Pergamum”. Het is nog een periode waarin meer gelovigen binnen de Kerk zijn dan er buiten; de lijnen van Kerk en Gemeente overlappen elkaar nog ten dele. Maar voor allen is het Woord van Jezus actueel, juist ook in deze periode, wanneer Hij zegt:

Wie overwint, hem zal Ik geven van het verborgen manna
(dus geen sacramentalisme!),
en Ik zal hem een witte steen geven
(tegenover de “afgekeurde steen” zoals veel “kettters” golden in het kerkelijk gebouw)
en op die steen een nieuwe naam geschreven
(die geen edict tot excommunicatie en geen boekverbranding kan uitwissen)
welke niemand weet dan die hem ontvangt.

HOOFDSTUK IV

In de schaduw van onze lieve vrouwe, 606-1520

IV.1. Verband met “Thyatira”

IV.2. Opkomst van Izebels werken

IV.2.1. Opkomst van Maria als “onze lieve vrouwe”

IV.2.2. Verzet tegen ikonen- en beeldendienst

IV.2.3. Franken en Saksen in de middelste eeuwen

IV.2.4. Twee bekende kloostermannen

IV.2.5. De opkomst van de scholastiek

IV.2.6. De bouw-eeuwen der kathedralen

IV.3. Izebels werken in volle bloei

IV.3.1. De werken van Thomas van Aquino

IV.3.2. Het leerstuk van de transsubstantiatie

IV.3.3. Bonifatius VIII en Marsilius van Padua

IV.3.4. Tauler en de “Vrienden van God”

IV.3.5. Bonifatius IX en Karel IV

IV.3.6. Conclusie

IV.4. Gods fakkeldragers in duistere eeuwen

IV.4.1. De Paulicianen

IV.4.2. Silvanus, Simeon en Sergius

IV.4.3. De Bogomils

IV.4.4. De Katharen

IV.4.5. De Waldenzen

IV.4.6. De Albigenzen

IV.4.7. Fanaten onder de fakkeldragers

IV.5. Izebels bolwerk begint te kraken

IV.5.1. John Wycliffe

IV.5.2. Johannes Huss

IV.5.3. De broeders des gemenen levens

IV.5.4. Erasmus en de Renaissance

IV.5.5. William Tyndale

IV.6. Drie grote “missies”

IV.6.1. De opmars van de Islam

IV.6.2. De kruistochten

IV.6.3. Missie naar het Oosten

IV.6.4. Missie naar het Westen

IV.6.5. Conclusie

IV.1. VERBAND MET “THYATIRA”

Omstreeks het begin van de zevende eeuw leidde het systeem van de wereldkerk tot een voorlopige climax toen in 606 Bonifatius tot “universeel bisschop” werd gekroond. Hiermee werd tevens de kroon gezet op het systeem van de Nicolaieten waarbij de scheiding tussen “geestelijken” en “leken” tot het uiterste werd doorgevoerd.

De naam “Bonifatius” komt regelmatig voor, veel gekroonde pausen sierden zich ermee. Deze naam is ook in onze vaderlandse geschiedenis bekend. Door middel van de Britse Benedictijn Bonifatius gelastte de kerk van Rome het evangelisch Christendom zich aan de Kerk te conformeren of verwoest te worden. Dit is wel iets anders dan in de meeste geschiedenisboekjes staat vermeld! De naam Bonifatius is typerend voor het kerksysteem dat zich had ontwikkeld en nu werd geconsolideerd, want hij betekent: “goede werken”. Het andere kenmerk van de “Thyatira-periode” is het optreden van de vrouw “Izebel”, die in dit systeem de naam “Maria” draagt. Er is een subtiel maar zeer wezenlijk onderscheid tussen de bijbelse Maria, de moeder des Heren, en de kerkelijke Maria, de “moeder Gods” en de “hemelkoningin”, “goddelijke middelares”. Zo wordt de Roomse Kerk (en ook de andere orthodoxe en katholieke kerken) gekenmerkt door haar rol als “profetes” in die zin dat de Bijbel als openbaring van God ondergeschikt wordt gemaakt aan de traditie der Kerk. Daarmee treedt de Kerk op als woordvoerder van God, wat ook wel blijkt uit de zwarte bladzijden van de “kruistochten”, die werden gehouden onder het motto “God wil het”.

Dat de Kerk “de vrouw Izebel laat begaan”, maakt dat zij daarmee het beginsel van het zuurdeeg in zich heeft opgenomen en heeft laten doorwerken, zoals de Heer Jezus uitlegt in de gelijkenis in Mat. 13:33. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de instelling van “het offer van de Mis” en andere heidense rituelen, waarvan de meeste rechtstreeks zijn terug te voeren tot de mysteriereligiën van Mithra en Kybele. De Kerk heeft ook “de vriendschap der wereld” aangegaan, wat onder meer blijkt uit het invoeren van beelden en afbeeldingen van “heiligen”, waarvoor de eenvoudige “leek” zich neerboog. Daarmee werd het onderliggende heidendom in feite gehandhaafd en bleek de Kerk meestal niet meer te zijn dan een schoon vernis. Aan de andere kant treedt de Kerk met sterke hand, en gesteund door wereldlijke macht, op tegen de ‘ketteren’, de joden, de Moslems, kortom tegen allen die het wagen om haar macht te weerstaan.

Op deze wijze werd een groot deel der Gemeente met de Kerk doorzuurd, wat veel Christenen verleidde tot afgodenoffers en geestelijke hoererij. Maar daarop zijn twee belangrijke uitzonderingen: de ene is de vroomheid van veel Christenen binnen de Kerk, die zich van haar leer en haar werken hebben vrijgehouden; over hen spreekt de Heer profetisch in Op. 3:24. De andere uitzondering betreft de velen die zich van haar hebben afgescheiden en definitief het valse zuurdeeg hebben weggedaan, opdat zij “een vers deeg mochten zijn”, volgens 1 Kor. 6:6-8. Zij schrijven de eigenlijke en wezenlijke “Handelingen der Gemeente” gedurende de negen “donkere middeleeuwen” waarover dit hoofdstuk gaat.

Het is de langste periode die met een zendbrief wordt gekarakteriseerd, zo lang duren die Middeleeuwen. Totdat God aan het begin van de zestiende eeuw aan miljoenen in de Kerk weer meer licht

gaat schenken door de mannen van de Reformatie, waarmee de eeuwen van “Sardes” worden ingeluid. Het belangrijkste kenmerk van die nieuwe tijd zal zijn dat de Bijbel haar plaats weer gaat innemen in het leven van de Christenen, en daarmee wordt Gods Woord weer toegankelijk gemaakt voor heel het volk.

In de periode van “Thyatira” zien we pas goed dat de Kerk voor een deel bestaat uit mensen die helemaal geen Christen zijn, en tegelijk uit mensen die wel Christen zijn, maar verleid zijn tot geestelijke hoerij en afgodendienst. Het maken van dit onderscheid laten wij maar over aan Hem “die harten en nieren doorzoekt”, want uiterlijk valt deze grens niet te trekken.

Daarnaast zijn er ook in de Kerk mensen “die deze leer” (van Izebel) niet hebben en die in de Kerk vasthielden aan een bijbels getuigenis. Tenslotte zijn er de vele groepen en gemeenten buiten de Kerk die “zijn werken hebben bewaard” en aldus in negen donkere eeuwen Gods fakkel hebben gedragen.

De indeling van dit hoofdstuk sluit hier enigermate op aan:

IV.2. Opkomst van Izebels werken, 600-1200

IV.3. Izebels werken in volle bloei, 1200-1350

IV.4. Gods fakkeldragers in duistere eeuwen

IV.5. Izebels bolwerk begint te kraken, 1350-1520

IV.6. Drie grote “missies”

IV.2. OPKOMST VAN IZEBELS WERKEN

De periode die volgt op “Pergamum”: het verbond tussen Kerk en Staat, wordt gekenmerkt door de heerschappij van “de vrouw Izebel”, een symbolische naam voor de Kerk die staat onder de macht van Maria, die als “moeder Gods” en als “moeder der Kerk” een steeds groter plaats inneemt. In drie secties gaan wij na hoe de “Handelingen der Gemeente” hebben plaatsgevonden onder de schaduw van “onze lieve vrouwe”, zoals zij wel wordt genoemd. Net zoals Paulus de gemeente van Efeze onderrichtte en toerustte onder de schaduw van Diana of Artemis, “wier beeld uit de hemel was gevallen”, zie Hand. 19.

Deze periode wordt verdeeld in drie gedeelten, waarin we tal van getrouwe getuigen zullen ontmoeten die op een of andere wijze met het systeem verbonden zijn gebleven, getypeerd naar Op. 2:24. Deze gedeelten bevatten opkomst, bloei en “kraken” van haar praktisch absolute heerschappij, en deze perioden lopen

van 600-1150,

van 1150-1350,

van 1350-1520.

Deze jaartallen geven bij benadering de indeling weer en zijn niet exact te bepalen, maar dienen meer als hulp om het vele materiaal over deze lange periode te ordenen.

Een ander belangrijk deel van de “Handelingen der Gemeente” speelt zich af buiten de perken van de Rooms-Katholieke Kerk en wordt gekenmerkt door groeperingen Christenen die worden genoemd naar hun stichter of de landstreek of een ander uiterlijk kenmerk. De Kerk beschouwt hen als “kettters”, en soms rekent zij definitief met hen af, zoals met de Albigenzen. Maar het zal blijken dat juist bij hen de Gemeente van Christus het zuiverst en meest bijbels tot uitdrukking kwam, en daarin zijn zij een voorbeeld van de woorden en de belofte van de Heer in vers 26-28.

IV.2.1. Opkomst van Maria als “onze lieve vrouwe”

Er is een duidelijke ontwikkeling van de periode die begon met Constantijn (verbond tussen Kerk en Staat) naar de periode die de Here Jezus typeert met “de vrouw Izebel laten begaan”. Dit woord houdt het verwijt in van een verkeerde tolerantie, omdat de Christenen, de Kerk, niet hebben ingezien dat de opkomst van “Maria” in de eredienst niets van doen heeft met de verschuldigde eerbied jegens Maria, de aardse moeder van Jezus. Zij wordt in de Schrift zalig geprezen wegens haar geloof en de bijzondere werking van Gods genade in haar, Luc. 2.

Wat nu de Kerk van haar is gaan maken, vond zijn oorsprong in de volksdevotie van het Oosten, zie III.3.4, maar werd later, zij het onder protest, in de Kerk van het Westen binnengedragen. Daarmee werd niet Maria de moeder des Heren vereerd, maar een geheel andere godin, die zich de hele geschiedenis door onder tal van namen als “heilige” had gemanifesteerd. In de tijd van het Romeinse Rijk was zij bekend onder de namen Diana/Artemis (de godin van de vruchtbaarheid en van de jacht) en de namen Venus/Aphrodite (de godin van de sensuele liefde, de moeder van Eros). Het is dus het volk dat haar aan de Kerk heeft opgedrongen, ondanks de protesten van hooggeplaatsten zoals de theoloog Theodorus van Mopsuestia en de bekende en invloedrijke bisschoppen Nestorius van Constantinopel (430) en paus Leo van Rome (726).

De grote fout van de Kerk is dat zij dit gevaar niet heeft onderkend en dat zij hen die wel tegen deze leer hebben gewaarschuwd monddood heeft gemaakt. Want zoals het verbond met de Staat steeds meer het geestelijk getuigenis in de Kerk heeft gesmoord, zo zorgt nu in deze periode “de wil van het volk” ervoor dat er in de kerk een wezensvreemde macht is binnengekomen, en nog wel onder de mooiste en heiligste naam. De Here Jezus duidt deze macht met de naam “Izebel” en verklaart wat aan “haar werken” ten grondslag ligt:

1. Zij leert dat zij “profetes” is, wat wil zeggen dat de Bijbel als profetisch Woord van God steeds meer wordt toegesloten, ontoegankelijk voor het gewone volk, de “leken”. Haar heerschappij in de Kerk kan dan ook praktisch ongehinderd voortgaan, totdat tijdens de laatste anderhalve eeuw die voorafgaat aan de Reformatie, Gods Woord weer opnieuw wordt ontdekt, vertaald en onder de mensen verspreid.
2. “Zij verleidt mijn knechten tot hoererij en afgoderij.” Wanneer Gods maatstaf, Zijn Woord, uit de Kerk verdwenen is, althans niet meer functioneert, is de weg gebaad voor geestelijke hoererij (het koppelen van Christus’ bruid aan boze geesten) en afgoderij (verering van het geschapene in plaats van de Schepper, en van schaduwen of afbeeldingen in plaats van de geestelijke werkelijkheid).

De opkomst van “de reine maagd” (want dat is de betekenis van de naam Izebel) en haarverering als “onze lieve vrouwe” heeft een vreemd, vrouwelijk accent gelegd op het Christendom.

- De verhoogde Heer, wiens voeten zijn als koperbrons en wiens ogen als een vuurvlam, wordt voorgesteld als een zoet lief kindje en aangesproken met “soet Jesulijn”.

- Engelen, die zijn als vuurwinden om Gods boodschap te volbrengen en Gods strijd te voeren in de hemelse gewesten, worden tot “zoete lieve engeltjes”, zoals Michelangelo die voor altijd heeft ver-
eeuwigd in de magistrale gewelven van Romes bolwerken.

- Maar “Maria” trekt alle aandacht naar zichzelf toe, wat geheel in strijd is met het bijbelse getuigenis, zoals de uitspraak van Maria op de bruiloft te Kana, joh. 2:5.

- God de Vader, die een ontoegankelijk licht bewoont en voor Wie de cherubs immer “Heilig, heilig, heilig” roepen, wordt nu tot een hemelse weldoener, een soort hemelse Sinterklaas, over wiens goederen de Kerk beschikt, krachtens haar interpretatie van Mat. 16:18-19.

Het zou te ver voeren om de oorsprong van dit alles na te vorsen, want die is waarschijnlijk heel erg ingewikkeld. De studies van de grote Mithra-kenner, de Belg Franz Cumont, leiden makkelijk tot de conclusie dat heel veel van de gebruiken van de Mithra-eredienst uit Frygië zijn overgenomen in de Romeinse heidense religie en vandaar hun weg gevonden hebben in het ritueel van de Kerk, zoals in de Eucharistie of heilige Mis; hierover meer in het volgende hoofdstuk over Reformatie en Contra-Reformatie.

Het jaar 606 wordt door Clarence Larkin in zijn grondige studie over “Dispensational Truth” als het begin van deze Nieuwe periode genoemd. Reeds enkele eeuwen terug was het pausdom gevestigd en er is een goede reden om dit te traceren naar Leo de Grote, die van 440 tot 461 bisschop van Rome was; deze gaf aan zijn status van bisschop de extra-theologische dimensie van Mat. 16, zoals we eerder zagen. Maar pas onder Gregorius de Grote (590-604) sloeg de balans voorgoed door ten gunste van een pauselijk geleide Kerk in het Westen. Onder zijn kerkregering werden grote gebieden in Italië, Frankrijk en Spanje onder het gezag van de Kerk van Rome gebracht. Onder de pausen Bonifatius II en III wordt de overheersing van de Romeinse bisschop verder gestabiliseerd en daar

mee is de Katholieke Kerk nu geworden tot Rooms-Katholieke Kerk, met tal van zaken die vanuit het Romeinse heidendom en vanuit de Oosterse volksdevotie de Kerk zijn binnengeslopen, of zelfs zijn binnegestormd!

IV.2.2. Verzet tegen ikonen- en beeldendienst

Al vroeg in de geschiedenis der Kerk trad de verering van uiterlijke zaken in de plaats van de vereering van God-zelf, Die immers aanbeden wil worden in geest en in waarheid. Helena, de moeder van Constantijn de Grote, bracht op een keer uit Jeruzalem stukken hout en spijkers mee die naar men meende afkomstig waren van het kruis van Christus. Dit bracht een hele ontwikkeling op gang waarbij afbeeldingen, beelden en ikonen een plaats gingen krijgen in de eredienst.

In het begin was hun functie tamelijk onschuldig, namelijk als illustratie van de bijbelse verhalen, zoals bij ons de plaatjes van kinderbijbels. Maar hieruit blijkt wel, dat de gelovigen hun hele leven geestelijk onmondig bleven of liever: werden gehouden. Want op zijn best behoren deze dingen bij de tijd dat “wij dachten en overlegden als een kind”, zoals Paulus dat uitdrukt.

Maar in de achtste en negende eeuw nam de beeldendienst afgodische vormen aan, vooral ook toen de zogenaamde relikwieën (restanten van lichamen van heiligen, of van “heilige voorwerpen”) de Kerk werden binnengedragen. Zo werden er kerken gebouwd om deze relikwieën te bewaren, dus als een soort tempel-museum, of om de dood van martelaren te gedenken die als “heiligen” werden gevierd en vereerd. Gaandeweg en bijna ongemerkt werden de samenkomsten van Christus’ discipelen, vrijwillig of onvrijwillig, veranderd in “erediensten”, waarbij allen, gelovig of niet, bijeenkwamen in gewijde gebouwen die waren opgedragen aan de Maagd of aan een van de heiligen.

Deze plaatsen waren gevuld met beelden, afbeeldingen en relikwieën, dikwijls een geschenk van een heersende monarch, en deze werden zelf tot voorwerp van verering. Daarbij* gingen ook de “mirakelen” een belangrijke plaats innemen, zoals de tranen van een crucifix of kruisbeeld. Zij werden daarmee voor het volksgeloof tot uiting van de genade, welk begrip daarmee geheel van zijn bijbelse inhoud werd ontdaan. Het gebed werd afgeleid van God en van Jezus (“want die stonden veel te ver van de mensen af”) en toegeleid naar Maria en de heiligen. Daarmee plantte de afgoderij van het heidendom zich voort in de groteske vormen van bijgeloof die zich rondom deze beelden, mirakels en rituelen ontwikkelden.

Het is tekenend voor de kracht van Christus’ openbaring uit de Schriften dat de aantrekkingskracht en de ban van deze beeldenverering verbroken werd doordat grote groepen gelovigen Christus als enige hoop van hun zaligheid beschouwden en een vroom en godvruchtig leven leidden. Groepen van hen zijn bekend geworden als “Paulicianen”, waarover een volgende sectie gaat. Uit hun midden kwam iemand voort die later als Leo III (“de Isauriër”), keizer van het Byzantijnse Rijk, middelen zocht om deze wantoestanden tegen te gaan (726). Maar met vrome volksmassa’s valt moeilijk te redeneren, ook al deed hij erg zijn best om de verering van afbeeldingen terug te voeren tot de “geestelijke verering” van Christus, van onze Vrouwe en van de heiligen ... “Want het dient ongetwijfeld zo te zijn dat, ook al denken we niet aan het lijden van Christus, als wij de afbeelding van zijn kruisiging zien (op de crucifix), dan wordt Zijn reddende passie in onze herinnering teruggebracht zodat we ter aarde vallen en aanbidden, dan gaat het niet om het materiaal maar wat erdoor wordt voorgesteld.”

Maar het redeneren lukte niet en Leo III bleek niet zomaar de kerkelijke klok te kunnen terugzetten. Daarop nam hij zijn toevlucht tot krassere maatregelen die leidden tot een vroege, ikonenstorm”, waarbij de beelden met geweld uit de kerken werden verwijderd. Dat maakte dat hij het danig aan de stok kreeg met de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders in Constantinopel en Rome, die hem de naam “Ikonoklast” bezorgden (ikonenstormer).

Toch werd zijn beleid enkele generaties lang in het Oosten voortgezet, totdat in 842 de keizerlijke weduwe Theodora, die in het geheim beelden vereerde, de beeldendienst herstelde en alle “ondergedoken beelden” onder kerkelijk en statelijk gejuich weer de Hagia-Sofiakerk werden binnengedragen (de naam betekent: heilige wijsheid). Dat deze heiligenverering geenszins verleden tijd is blijkt wel uit de Sint-Servaasverering in Maastricht, die doorgaat tot op de huidige dag.

Ook in het Westen was de beeldenkwes­tie al zo brandend geworden dat hierover een speciaal kerkelijk Beraad (of Concilie) werd bijeengeroepen, en wel door Karel de Grote in Frankfort, 794. Zo­wel de kerkelijke als de burgerlijke autoriteiten waren present, zodat er tenminste besluiten konden worden genomen en direct bekrachtigd. Daarbij werden de besluiten van het Concilie van Nicea terzijde gesteld, waar de verering van beelden was geregeld, ook al had de paus die besluiten goed­gekeurd. In Frankfort werd vastgesteld dat alle beeldenverering verwerpelijk was; zij dienden niet vereerd en aanbeden te worden, en al het gekniel, ontsteken van kaarsen, branden van wierook of kussen van beelden werd ter plekke afgeschaft, zelfs al betrof het de afbeeldingen van de heilige Maagd en het Kind. De afbeeldingen werden alleen toegelaten om als versiering te dienen en ter herinnering aan vrome mannen en hun daden.

Tegelijkertijd werd daarmee de fictie afgeschaft alsof God slechts in drie talen gediend kan worden: Latijn, Grieks en Hebreeuws, en er werd vastgesteld dat “er geen tong is waarin geen gebed kan worden opgezonden”. De politieke situatie was toen zodanig dat de pauselijke vertegenwoordigers het niet waagden om hiertegen protest aan te tekenen, gezien het labiele evenwicht dat er bestond tussen de Roomse Franken en de heidense Saksen.

De derde zoon van Karel de Grote, Lodewijk de Vrome, volgde in 813 zijn vader als keizer op. Zijn sympathie ging uit naar een Spanjaard, genaamd Claudius. Deze Claudius ging nauwkeurig de Schriften na en was beroemd vanwege zijn commentaren op de Bijbel. Zodra Lodewijk keizer was geworden, benoemde hij dan ook Claudius tot bisschop van Turijn, en deze ging voortvarend te werk. Gebruik makend van de besluiten van Frankfort, ging hij zelfs zo ver dat hij niet alleen de beelden uit de kerken liet verwijderen (die hij afgodsbeelden noemde) maar ook de kruisen moesten het ontgelden. Ook in zijn onderricht bestreed hij de eerste pauselijke dwalingen, zoals het ambt van Petrus en de apostolische successie. Daarin vond hij de meesten op zijn hand. Het was alleen jam­mer dat hij wel de werken van “onze lieve vrouwe” opschortte maar niet inzag dat zolang “zij” achter de schermen troonde, het dweilen was met de kraan open. Dit was dezelfde tragiek van de vele goedwillende koningen van Israël waarover we lezen in het tweede boek Koningen, in het bij­zonder 2 Kon. 8:22.

IV.2.3. Franken en Saksen in de middelste eeuwen

Het is typerend voor de tweede helft van de achtste eeuw, dat de Saksen niet voor het Christendom gewonnen werden, maar dat zij door het Christendom werden veroverd. Dat gebeurde na lange en bloedige oorlogen tussen de Franken onder leiding van Karel de Grote en de Saksen onder leiding van hun hertog Widukind. Dit beeld is typerend voor de kerkelijke werving enerzijds en het verzet van het Germaanse heidendom anderzijds, en leert ons dat voor veel Saksen de kerkelijke kerste­ning eigenlijk slechts afgedwongen en opgelegd is. Deze grote Karel-veldtochten zijn een triest voorbeeld van een geestelijke strijd die met kletterende wapens werd gevoerd, waarbij beide partij­en elkaar beurtelings versloegen. Er werd verraad gepleegd en geplunderd (onder meer het graf van Bonifatius te Fulda) en ook werd de tactiek van de verschroei­de aarde toegepast: zo werden de Sak­sen uiteindelijk door de Christenen verslagen, met als hoogte/dieptepunt de “doop” van hun leider Widukind in 785!

Het oppervlakkige karakter van deze kerstening blijkt onder meer uit de occulte praktijken die zijn doorgestaan tot op de huidige dag. Een voorbeeld hiervan is te zien op een boerderij in de Achter­hoek, waar op de gevel de afbeeldingen van kruis en bezemsteel met elkaar verstrengeld zijn. Dit is een duidelijk symbool van de keizerlijke co-existent­tie: immers de boodschap van deze Carolus Magnus, zoals zijn Latijnse naam luidt, aan de Saksen is duidelijk. Onderwerpen, daaraan ontkom je niet, maar je zult zien dat het met dat Christendom best wel meevalt. Zo’n gedrag kweekt wel volle kerken en hoge schattingen en veel onderdanen voor “Charlemagne” (zijn Franse naam), die daarmee kon wedijveren met het Byzantijnse Rijk. Maar daarmee was Christus nog geen werkelijk­heid voor hen, laat staan dat Hij hun Verlosser en Zaligmaker was geworden.

In al deze acties was Karel de Grote een getrouw navolger van de Frankenkoning Clovis, die in de tweede helft der vijfde eeuw door “hemelse zalfolie” was gewijd en daarna tal van Gotische stam­men, alsmede de Bourgondiërs en de Helvetiërs, onder zijn macht had gebracht. Daardoor werden

tallose mensen door het zwaard gedwongen om zich tot Christenen te laten dopen, indien zij al niet eerder door datzelfde zwaard waren gedood.

Te midden van al dit “hier-en-nu Christendom” traden zo nu en dan, ook bij de Franken en Saksen, kerkhervormers en “profeten” op. Een van de bekendste is Hildegard van Bingen, die “oordeel preekte teneinde het te voorkomen”. Zij leefde in de twaalfde eeuw en leidde sedert haar achtste jaar een streng kluizenaarsleven. Tezelfdertijd bekwaamde zij zich in het lezen en schrijven en in de vrome gebruiken van die tijd. In 1150 stichtte zij een klooster voor adellijke dames die om haar leiding vroegen, en vijftien jaar later richtte zij nog een tweede “munster” of kloostercommune op. Zij legde het accent op het gemeenschappelijke leven van Gods kinderen en op de spoedige verwachting van Christus’ wederkomst. Een uitspraak van haar luidt: “De gelovigen moeten samenstaan als Lichaam van Christus, willen zij als individuen zegevieren, in afwachting van de maatschappij der eeuwigheid”.

Door mensen zoals zij scheen toch het goddelijk licht dat zijn stralen wierp op Franken en Saksen die daardoor, op de grens van vroege en late Middeleeuwen, de roepstem konden horen die ook geldt voor het middernachtelijk uur, als de “tweede nachtwake” ten einde loopt (Mar. 13:45): “Waakt dan, want gij weet niet wanneer de heer des huizes komt ... Wat Ik u zeg, zeg Ik allen: Waakt!”

IV.2.4. Twee bekende kloostermannen

Rond de twaalfde eeuw komen we de namen tegen van twee mannen die binnen het kader van de Roomse Kerk veel gedaan hebben om het lijden van die tijd te verlichten: Deze luiden: Bernard van Clairvaux (1090-1153) en Franciscus van Assisi (1184-1226).

Bernard van Clairvaux was zeer bewogen over de grote materiële rijkdom van de kloosters. Dat maakte dat hij ging ijveren voor een grondige hervorming van deze plaatsen die een toevluchtsoord waren voor tal van mannen en vrouwen die het in de wereld niet langer konden uithouden. In die huizen vonden zij rust en mogelijkheden tot persoonlijke ontplooiing; voor velen gingen daar de Schriften open die door anderen werden overgeschreven en vertaald. Prachtige liederen werden daar gecomponeerd, die behoren tot de schat van de kerk der eeuwen en zelfs Luther en Calvijn hebben zulke vroege hervormers geprezen.

Maar bij dit alles moeten we niet vergeten dat de kloosters bleven staan onder het gezag van de Kerk van Rome, waardoor zij werden tot een instrument van zware Christenvervolging. Bernards ziel was zowel zacht als hard, wat een typisch kenmerk is van een vroomheid die tolerant is jegens “onze lieve vrouwe”. Want jegens de Christenen buiten de Kerk toonde Bernard zich verre van tolerant: bitter en sarcastisch klaagt hij over groepen gelovigen zoals de Albigenzen die weigeren om iemand als hun stichter of leider te erkennen, en daarom zegt hij dat die groepen door boze geesten verzonnen zijn! Zijn pogingen om hen voor de Staatskerk terug te winnen boekten nauwelijks succes, en daarmee eindigt zijn leven in 1153. Aan de andere kant heeft Bernard zich krachtig verzet tegen de jodenhaat die juist door de Kruistochten zo aangewakkerd werd.

Franciscus van Assisi was een metgezel van Petrus Waldo, wiens “Waldennen” behoren tot de fakeldragers van donkere eeuwen. In 1209 drongen tot deze koopmanszoon uit het Noord-Italiaanse Assisi de woorden van Christus door, toen hij diens instructie aan de apostelen las in Mat. 10:7-14. Evenals Christus’ discipelen begon ook Franciscus van Assisi bekering en het Koninkrijk te prediken en daarbij legde hij voor zichzelf de gelofte van diepste armoede en kuisheid af. De natuur was voor hem “een spiegel Gods” en alle schepselen waren zijn vrienden, zo zelfs dat hij een ode bracht aan “broeder zon”. Anderen voelden zich aangetrokken tot deze “troubadour Gods” en dus stelde hij een “regel” op die voornamelijk bestond uit de voorschriften van de Heer. In 1210 gaf de paus, zij het schoorvoetend, zijn toestemming voor de orde, en daar scheidden zich dan ook de wegen van Waldo en Assisi. Franciscus was een man van grote ijver, volkomen aan de Heer toegewijd en met een vroom en zuiver karakter. Hoewel lichamelijk zwak, bracht zijn zendingsvisie hem naar verre landen zoals Egypte en Syrië, om daar aan de Moslems Christus te prediken. De “regel” die hij voor zijn volgelingen had vastgesteld werd spoedig veranderd om tenslotte uit te monden in een nieuwe kloosterorde. Daarmee verdween de nadruk op de prediking om plaats te maken voor het bedelen!

In een later stadium ruimde zelfs de vrijwillig aanvaarde armoede het veld voor rijkdom en zo degeneerde de orde tot een wereldse macht die ertoe bijdroeg dat de mensen aan het gezag van Rome geketend bleven. Al die veranderingen die al tijdens het leven van Franciscus plaatsvonden, betekenden voor hem een diepe teleurstelling. Maar ergens had hij dat toch wel kunnen incalculeren toen hij weigerde om zijn “kerkelijke hoogten” af te breken, waarin we een parallel zien met 2 Koningen 12, 14, 15 en 16.

Hierin ligt ook voor Christenen die later leven een diepe les verborgen. Die les kunnen we leren wanneer we de resultaten van beide bewegingen, de Waldenzen en de Franciscanen, met elkaar vergelijken. De volgelingen van Petrus Waldo gaven een belangrijke bijdrage tot het versterken van het geestelijk getuigenis van Christus’ gemeente op aarde, met name in de valleien en bergen van Italië. Maar de Franciscanen werden een instrument van de gevestigde Kerk en versterkten de tirannie van Rome. Het is bepaald niet zo dat Waldo meer toegewijd was dan Franciscus, en beiden hadden een diep verlangen naar een opwekking van geestelijke principes en waarden binnen de Roomse Kerk. Toen echter bleek dat “onze lieve vrouwe” slechts lief blijft voor wie in haar schaduw blijft staan, trokken beide mannen een tegengestelde conclusie. En dat bepaalde hun verdere leven en het effect van hun arbeid tot in verre geslachten.

IV.2.5. De opkomst van de scholastiek

Behalve de kloostermannen zag het einde van de eerste periode van Izebels werken ook de opkomst van het theologisch denken als een zelfstandige schoolwetenschap (vandaar de naam “scholastiek” voor de middeleeuwse theologie). Nog voordat de grote scholasticus Thomas van Aquino zijn stempel zou drukken op de leer der Kerk (zie IV.3.1) waren er theologen van formaat die de algemeen aanvaarde leer van Augustinus en de stellingen van de Concilies verder gingen ontwikkelen. Een van de bekendste theologen uit die tijd was Anselmus, aartsbisschop van Canterbury, waaraan ook de Protestanten veel verschuldigd zijn. Zijn leus was: “ik geloof opdat ik begrijpen moge” en met die leus staat hij wel in direct contrast met zijn tijdgenoot Abelardus, die het hield bij de leus: “eerst begrijpen, dan geloven”. Het bekendste werk van Anselmus is wel “Waarom werd God mens” en daarin

toont hij de noodzaak aan van het plaatsvervangend lijden en sterven van Jezus Christus. Immers, zo stelde Anselmus, God is zowel liefde als heilig. Door te zondigen heeft de mens inbreuk (“infractie”) gepleegd op Gods heiligheid en dit kan door God niet door de vingers worden gezien: een heilig God verlangt dan ook genoegdoening, “satisfactie”. Er is maar Eén die voor ons het rantsoen kan betalen en ons verlossen van de eeuwig dreigende toorn van God de Vader: in het sterven van God de Zoon is voor eeuwig de toorn van God afgewend voor hen die geloven, en juist daarin wordt ons de liefde Gods getoond, zie ook Rom. 5:8.

Dit denken is logisch en juridisch van aard, maar gaat nergens buiten de Bijbel om. Integendeel, het stelt zich eerbiedig onder de geopenbaarde Godskennis. Maar dat kan niet gezegd worden van andere theologen, die de logica stelden boven het geloof. Hiermee kwam, al heel vroeg in het tweede millennium, de moderne tijdgeest de Kerk binnenzetten die ertoe heeft geleid dat de theologie als wetenschap wordt onderwezen, samen met de filosofie en de logica, maar daarmee werd tegelijk de band doorgesneden met het leven der gelovigen en de christelijke gemeente. En zo is toch ook deze ontwikkeling er een geweest die de gemeente van Christus, die binnen de Kerk verbleef, veel kwaad en schade heeft berokkend.

IV.2.6. De bouw-eeuwen der kathedralen

De opkomst van “onze lieve vrouwe” gaat ongeveer tijdens de twaalfde tot de veertiende eeuw over in haar grote bloeiperiode, wat gepaard gaat met een geweldige bouwactiviteit. Voor de eredienst der Kerk zijn prachtige, monumentale gebouwen nodig, die zoals gezegd zijn gewijd aan onze lieve vrouwe of aan een der heiligen, dikwijls een naam- of beschermheilige van de stad.

Deze “lieve vrouwe” en “heiligen” treden nu in de plaats van de koningen die in een eerdere periode hun naam en goud aan de Kerk gaven in de vorm van basilieken of paleiskerken. Na een uitloop van de periode van “Pergamum” tot in de vroege Middeleeuwen, breekt omstreeks 1100 de periode aan waarin de Kerk zelf haar grote gebouwen kan bekostigen en bouwen, de zogenaamde kathe

dralen of bisschopszetels. Zij werden opgericht door “bouwvakkers” die zich in gilden verenigd hadden, en waartoe deze gilden in staat waren valt nog allerwegen in Europa te zien, ondanks de tand des tijds en de vernielingen van tal van oorlogen. Schitterende monumenten staan daar als toonbeelden van schoonheid, gratie en kracht: kathedralen, parochiekerken, stadhuizen en gildehuizen bepalen nog steeds het silhouet van menige stad of streek.

Rondom de kathedralen-in-aanbouw (en dat bouwen kon een mensenleeftijd duren!) stonden de hutten van de bouwvakkers. Daar las de “meester” voor uit de Schrift, zelfs in tijden waarin op het bezit van de Bijbel de doodstraf stond. Grote aantallen mensen, die niets met de bouw te maken hadden, stroomden dan toe om ook lid van het gilde te mogen worden. Onder hen waren dames, winkeliers en anderen, en zij hoefden maar een nominale contributie te betalen, bijvoorbeeld een pot honing of een fles wijn. Deze lieden waren vaak nog talrijker dan de bouwlieden zelf, omdat het gilde hun een zekere bescherming bood tegen vervolging en hun de gelegenheid gaf het Woord van God te horen. De artistieke kwaliteiten en schoonheid van veel handwerk uit die tijd lagen voornamelijk in de geestelijke passie die de arbeider inspireerde zijn technisch kunnen volkomen te ontplooiën en in te zetten. In dat opzicht kunnen moderne vakbonden stellig bij hun middeleeuwse vakbroeders in de leer gaan!

Het woord “kathedraal” is afgeleid van “kathedra”, wat leerstoel of zetel betekent. Het is de plaats waar de bisschop namens de Kerk (en onder het goedvinden van “onze lieve vrouwe”) zijn bisdom bestuurt. Daarmee geven de kathedralen een zichtbaar en magnifiek blijk van de hiërarchie der Kerk, zoals die loopt van de Paus (de bisschop van Rome), via de aartsbisdommen naar de bisdommen en vandaar naar de parochies. Hiermee is over de “christelijke landen” een fijnmazig netwerk gelegd, waardoor er sterke controle op het denken en handelen van de mensen kon worden uitgeoefend. Dit lijkt wel wat op de slagzin uit Orwells roman “1984”, enigszins gewijzigd in “Big Father is watching you”.

Schoonheid en vroomheid staan op de voorgrond, maar daarachter schuilt de onverbiddelijkheid van het kerkelijk systeem, dat niet knelt zolang je erin blijft passen. Maar achter deze uiterlijke pracht en praal lag nog een heel ander aspect. Dat hebben de vele christelijke groepen en gemeenten wel gemerkt die het waagden om buiten de Kerk het getuigenis van Christus te handhaven, en deze “kerkelijke ongehoorzaamheid” bleek dikwijls de enige mogelijkheid te zijn die hun overbleef.

IV.3. REBELS WERKEN IN VOLLE BLOEI

In de tweede helft der Middeleeuwen is het systeem van de kerk tot volle bloei gekomen. Dit uitte zich onder meer in de bouw van de fraaie bolwerken van haar kracht, de kathedralen, zoals we al eerder zagen. Andere uitingen waren de ontwikkeling van een eigen filosofie of zijnsleer van de Kerk, waartoe Thomas van Aquino zich zette, en verder de consolidatie van de absolute katholieke macht met behulp van koningen en keizers. Dat leidde tot het nastreven van de droom van het grote wereldrijk “waar de zon niet ondergaat”, welke droom een krachtige stimulans kreeg door de ontdekking van Amerika in 1493. Maar voor de Christenen betekende dit een grote vervolging, waardoor voor velen de situatie van de heidense Romeinse keizers werd geëvenaard, zij het dat zij nu werden vervolgd en verbrand door de heilige Roomse keizers!

IV.3.1. De werken van Thomas van Aquino

Het gezag van de Roomse Kerk werd op effectieve wijze ondersteund door de theologie van Thomas van Aquino. Zijn invloed reikt door alle eeuwen heen, nog tot op de huidige dag en zijn werken worden gebruikt als de grondslag voor het theologisch onderricht in de hele Roomse gemeenschap. Aquino begon in 1265 aan zijn grote theologische verhandeling te werken, maar stierf negen jaar later, voordat hij het allemaal had afgemaakt. Hij redeneerde dat, aangezien aan Christus alle macht gegeven is in hemel en op aarde, dit ook geldt voor de paus die immers zijn plaatsvervanger op aarde is. Alvarius Pelagius, een Spaanse Franciscaan, ondersteunde deze opvatting en schreef onder meer:

Mensen die met een geestelijk oog kunnen zien weten dat de Paus niet maar een mens is doch God; er is geen grens aan zijn gezag [zei Herodes ook niet iets dergelijks van zichzelf?]. Hij kan verklaren dat iets juist is en kan ook iemand zijn rechten ontnemen, precies zoals het hem goed

dunkt. Wie ook maar aan zijn absolute macht twijfelt schakelt zichzelf van het Heil uit. De grote vijanden van de Kerk zijn ketterse die niet het juk van waarachtige gehoorzaamheid willen dragen.

En dan noemt hij een aantal van deze ketterse sekten, die wij nog zullen beschouwen om te ontdekken dat daar juist waarachtige bijbelse vroomheid en godsvrucht werd gevonden.

Aquino was een eenvoudig mens, een man van gebed, maar toch viel hij ten prooi aan de grofste dwaling. Meer dan iemand anders gaf hij zijn goedkeuring aan het gebruik van aflaten, een praktijk die veel fraude en kwaad heeft veroorzaakt die de onmiddellijke aanzet tot de Reformatie is geworden. Volgens Aquino vormen de verdiensten van Christus, samen met de "oververdiensten" van de heiligen (d.w.z. meer dan zij zelf nodig hebben om voor God te kunnen staan) een "reservoir van goede werken" waarover de Kerk kan beschikken door deze "over te schrijven" naar de rekening van berouwvolle zondaren. Hierdoor kon het gewicht van hun boze daden, op aarde of in het vagevuur, worden verminderd en daarmee hun straf verlicht. Het duurde dan ook niet lang of de aflaat-handel was verworden tot een schaamteloze geldklopperij, van armen zowel als van rijken, en daarmee werden de kisten van de Kerk gevuld.

Nu gold twijfel aan het gezag der Kerk als een daad waarmee iemand zijn eeuwige zaligheid op het spel zette, want de Kerk kon zo iemand uitsluiten van "het reservoir" van verdiensten, waaronder de Kruisverdienste van Christus, het enige waarop een mens mag hopen. Daarmee richtte de Roomse Kerk dus in feite een gruwel op, die in haar "verwoesting" de mensen uitsluit van het heil door daarmee de verzoening ongedaan te verklaren voor iedereen die bij haar in ongenade is gevallen.

De grootste bijdrage van Aquino lag op het gebied van theologie en filosofie, ook wel genoemd de scholastiek. Daarmee heeft hij Christus' Kerk bepaald geen dienst bewezen, maar als denker heeft hij een onuitwisbaar stempel gedrukt op de hele West-Europese cultuur. In navolging van de Dominicaan Albertus Magnus "kerstende" hij het denken van Aristoteles, waardoor ook het denken van de Christenen gekenmerkt zou worden door een Grieks dualisme van het lagere, zondige en het goede, verhevende. Dit stelsel van "Natuur en genade" heeft, meer dan enig ander denken, de westerse geest gebracht tot een gespletenheid waardoor het geweten werd uitgeschakeld en de macht van de Kerk praktisch absoluut is geworden. Ketterverbrandingen konden worden gevolgd door verheven Eucharisties, zoals enkele schilderijen in de Grote Kerk van Leuven laten zien.

Enkele decennia na zijn dood werd het denken van Aquino weerlegd door de geleerde meester Eckart, vicaris-generaal van de Orde der Dominicanen in Saksen. Deze had aan de universiteit van Parijs de reputatie opgebouwd de grootste geleerde van zijn dagen te zijn. Zijn prediking en onder-richt bracht velen tot de overtuiging dat de leer van Aquino geen bevrediging geeft voor het diepste verlangen van de mens. Hiermee werd ook de Roomse Kerk veroordeeld die deze leer aanhing, en voor Eckart leidde het al gauw tot het verlies van al zijn waardigheden.

Vanwege zijn verzet tegen de leer van Rome en ook om zijn godservaringen werd Eckart door veel afgescheiden groepen Christenen verwelkomd, zoals door de Begharden in Straatsburg, die dankbaar van zijn geschriften gebruik maakten. Ook op de jonge Tauler heeft Eckart in Keulen een stempel gedrukt, en later heeft deze man de fakkel verder gedragen in zijn verzet tegen de absolute pausmacht en het misbruik dat daarvan werd gemaakt.

Maar ook al verzette Eckart zich terecht tegen bepaalde misstanden in de Kerk, dat maakt nog niet dat zijn eigen opvattingen aanvaardbaar en bijbels zijn. Want het denken van Eckart is heel sterk mystiek bepaald, waarbij het schepsel geheel in zijn Schepper dient op te gaan. Dit kan hij bereiken, aldus Eckart, door het opheffen van de eigen geschapen individualiteit, door op te gaan in het Absolute.

Hiermee verwijdert Eckart zich echter niet alleen van de leer van Rome, maar ook van het bijbels getuigenis aangaande de mens en de weg der verlossing. Velen hadden echter meer oog voor de persoonlijke overgave aan God dan voor de gevaren van deze oosters-mystieke leer. Het gevolg is dan ook geweest dat een deel van de piëtistische leefwereld en de theologische vaktaal van Duitsland sterk door het denken van Eckart is beïnvloed. Daardoor is het soms moeilijk om de persoonlijke toewijding aan de Here God te scheiden van de soms hindoeïstisch aandoende bewoordingen.

Met name geldt dit voor de “broeders en zusters van de vrije Geest” uit Zuid-Duitsland, wier pantheïsme bewust anti-kerkelijk was. Hiermee is een nieuwe valstrik gelegd voor hen die waarachtig “radicaal Christen” willen zijn, zoals we twee hoofdstukken later ook zullen zien bij het Engelse Reveil.

IV.3.2. Het leerstuk van de transsubstantiatie

De volle bloei van Izebels werken kan het best worden gemarkeerd met de regering van paus Innocentius III. Dit is de tijd van de grote machtsuitbreiding, waarbij de Duitse koningen naar de hand van de paus worden gezet. De regering van Innocentius werd op indrukwekkende wijze afgesloten door de vierde Lateraanse synode van 1215, waar in aanwezigheid van meer dan tweeduizend deelnemers het dogma van de transsubstantiatie werd vastgesteld. Hierbij werd als goddelijke waarheid uitgesproken dat brood en wijn bij de Mis of Eucharistie door de woorden van de priester wel hun vorm behouden maar als substantie veranderen in het werkelijke lichaam en bloed van Christus, vandaar de term “trans-substantiatie”.

Het is niet zonder betekenis dat juist op het hoogtepunt van de pauselijke heerschappij dit dogma werd afgekondigd. In de Roomse Kerk worden immers het goddelijke en het aardse vermengd en de vleeswording van het Woord of “incarnatie” wordt daar dan ook op twee manieren beleden:

het Woord wordt vlees in de persoon van de paus als stedehouder van Christus;
het Woord wordt vlees in het sacrament van de eucharistie.

Het gevolg van deze daad was een absolute machtspositie van de Roomse Kerk en haar dienaren, die nu verankerd lag in de vergoddelijking van zowel het ambt van Opperherder als in het sacrament. Binnen de katholieke kerk blijft de paus dan ook de absolute heerser: hij maakt de wetten en kan ze ook weer buiten werking stellen. Buiten de kerk verzekert men zich van de medewerking van vorsten en koningen, die feitelijk regeren bij de gratie van de paus. Ook in financieel opzicht gaat het de Kerk naar den vleze, zodat de stoel van Petrus weldra is geworden tot de grootste bankinstelling ter wereld: welig tiert hier ook de simonie, die eenmaal door diezelfde kerk fel bestreden werd! (simonie is het voor geld verwerven van een kerkelijk goed of ambt).

Op deze wijze is de symbolische handeling van het Avondmaal als inzetten voor Christus’ gemeente niet alleen gemaakt tot magisch sacrament, maar verwordt zelfs tot een instrument van absolute kerkmacht over de zielen der gelovigen, vorsten daaronder begrepen.

IV.3.3. Bonifatius VIII en Marsilius van Padua

Er waren heel wat pausen die zich sierden met de naam Bonifatius, en daarmee typeren zij onbewust de woorden van Jezus die Hij tot “Thyatira” richt, met name in Op. 2:19 en 23. Naarmate de Bonifatius-pausen een hoger Romeins cijfer achter hun naam krijgen, wordt ook hun optreden driester jegens allen die zich tegen hun leer verzetten. Zo had reeds in 1229 het concilie van Toulouse de procedure voorbereid die zou leiden tot de Inquisitie, een kerkelijk gewetensonderzoek dat te vergelijken is met de “zelfbeschuldigings-samenkomsten” waarmee Mao Ze-dong zijn bewind in China consolideerde aan het begin van de jaren vijftig van onze eeuw.

Met name de achtste en negende Bonifatius-pausen wisten in de veertiende eeuw het bolwerk van de Roomse Kerk te verstevigen, waarbij het wel leek alsof zij daarmee “voor alle tijden” hun gezag hadden gevestigd. Wij zullen nu achtereenvolgens beide pausen bezien in het licht van de intriges en de strijd met de “coëxisterende” keizers, waarvan de een, Lodewijk van Beieren, zich niet liet omturnen in tegenstelling tot zijn opvolger Karel IV, die zijn wereldlijke macht aan de Kerk ter beschikking stelde.

In 1302 had paus Bonifatius VII een bul uitgevaardigd waarmee hij de leer van Aquino over de onderwerping aan de paus tot kerkelijk dogma verhief. Zonder deze onderwerping was geen heil verkrijgbaar en zou de mensenziel voor eeuwig verloren gaan. Dit leidde tot de logische consequentie dat alle gezag in de hele wereld, dat van God gegeven is, wordt afgeleid van de paus. Daartegen kwamen velen in verzet en deze werden daarin geleid door de keizer, Lodewijk van Beieren. De paus reageerde daarop door het grootste deel van het rijk onder een interdict te plaatsen.

In deze machtsstrijd zijn het de geschriften geweest van een enkele man, Marsilius van Padua, die een belangrijke rol hebben gespeeld. Deze Italiaan had gestudeerd aan de universiteit van Parijs, waar hij zich onderscheidde in zijn studie (hij werd arts) en in zijn overtuiging en levenswandel. Hierdoor werd hij benoemd tot rector van deze vermaarde universiteit. In 1324 publiceerde hij een geschrift, "Defensor Pacis", waarin hij op duidelijke wijze vanuit de Schrift aantoonde hoe de verhouding tussen Kerk en Staat dient te zijn. Hij stelt daarin dat het heel gebruikelijk is geworden om de term Kerk toe te passen op alle dienaren van de Kerk: bisschoppen, priesters en diakenen. Maar dit gaat in tegen het apostolisch gebruik van het woord, want daar is de Kerk de Gemeente, de som van allen die in Christus geloven, zoals bijvoorbeeld wanneer Paulus zich richt tot de Korinthiërs.

Volgens Marsilius is het gebruik van de term "Kerk" in zijn tijd geen vergissing, maar een weloverwogen beleid waarbij het priesterschap veel baat heeft, maar dat voor het Christenvolk als geheel verwoestend werkt. Op grond van deze valse aanmatiging, aldus Marsilius, heeft de Kerk haar hiërarchisch stelsel kunnen opbouwen, dat thans, geheel in strijd met de Schriften en de geboden van Christus, zichzelf de hoogste juridische macht heeft toegeëigend, ja aangematigd. En nog niet tevreden met de absolute macht over de zielen van de mensen, streeft de Kerk deze macht ook na over hun lichamen, zowel in geestelijke als in aardse zaken.

Daar stelt hij dan tegenover dat de Bijbel nergens leert dat een leraar of herder geweld mag gebruiken om mensen tot gehoorzaamheid te dwingen, en zeker mag men daarbij geen beroep doen op aardse machthebbers. Trouwens, zo stelt hij, waar leert de Bijbel een hiërarchisch gezag dat het recht heeft om bisschoppen, pastors en andere dienaren aan te stellen? Voor de apostelen was Christus de bron van gezag; hun opvolgers werden door de apostelen gekozen, die daarin door de Heilige Geest werden geleid. Na de dood van de apostelen is deze keuze overgegaan naar de samenkomsten van gelovigen, die erkennen wat de wil des Geestes is en wie Hij voor een ambt verkiest en roept en bekwaamt. Petrus bekleedde geen bijzondere plaats onder de mede-apostelen, en dergelijke onderscheidingen in "ambten" zijn vreemd aan het Woord van God, dat het "algemeen priesterschap der gelovigen" erkent. Aldus Marsilius.

Ongetwijfeld zou Marsilius zijn inzichten met de dood hebben moeten bekopen, ware het niet dat keizer Lodewijk hem, tot zijn dood in 1342, in bescherming genomen had. Marsilius kon de ontwikkeling ten kwade niet tegenhouden, toch was hij voor zijn tijd iemand die de Raad van God diende en er zo toe bijdroeg dat de Roomse overheersing niet absoluut werd, hoewel het er wel op begon te lijken. Dank zij mannen als Marsilius en Tauler werd de vonk van waarheid niet uitgeblust, die spoedig zou leiden tot de grote Reformatie en tegelijkertijd de schare der "fakkeldragers" geestelijk ondersteunde.

IV.3.4. Tauler en de "Vrienden van God"

In de strijd tussen keizer Lodewijk van Beieren en de paus, koos de welbekende Dominicaan, Johannes Tauler, moedig de zijde van de keizer. Deze man stond in hoog aanzien in Straatsburg, waar hij zeer geliefd was en zijn preken grote aantallen mensen trokken, zodat zijn faam als prediker en leraar ook in andere landen doordrong. In 1338 werd het pauselijk interdict uitgevaardigd, waarmee alle kerkelijke bedieningen werden opgeschort, en daarom verliet het merendeel van de Roomse geestelijkheid de stad. Maar Tauler bleef aan omdat hij vond dat hoe groter de nood was van de stad, des te groter ook de mogelijkheid om daar te dienen. Zo bezocht hij ook andere plaatsen die op dezelfde wijze te lijden hadden als Straatsburg en bracht hij enige tijd door in Bazel en in Keulen.

Tien jaar later woedde de "Roomse pest" opnieuw in Straatsburg en opnieuw bleef Tauler op zijn post om samen met twee vrienden, beiden monniken, de lijdende en angstige mensen te helpen. Uit een drietal brieven die zij publiceerden blijkt welke dienst zij aan de mensen bewezen, die allen door de Kerk in de ban waren gedaan. Aangezien Christus voor allen gestorven is, kon de paus nimmer de bevoegdheid hebben om de weg der zaligheid af te sluiten voor enig mens, ook niet voor hen die zijn gezag betwistten en trouw bleven aan hun rechtmatige Koning.

Vanwege deze dienst werden de drie vrienden uit Straatsburg verdreven en trokken zij zich terug in een naburig klooster, waar een van hen prior was en vanwaar zij hun geschriften deden uitgaan. Later ging Tauler in Keulen wonen, waar hij preekte in de kerk van St.-Gertrudis, maar daarna

slaagde hij erin om weer naar Straatsburg terug te keren, waar hij in 1361 na een pijnlijke ziekte stierf. Reeds tijdens zijn leven werd Tauler ervan beschuldigd tot “de sekten” te horen, en daartegen heeft hij zich als volgt verdedigd:

De overste van deze wereld is vandaag bezig om onkruid tussen de rozen te zaaien, zo erg dat de rozen erdoor worden verstikt of door de bramen worden overwoekerd. Kinderen, het kan niet anders of er moet wel een scheiding komen, hetzij binnen de kloosters of erbuiten, en wanneer de “vrienden van God” (zoals zij zichzelf noemden) anders zijn dan de vrienden van deze wereld, maakt dat hen toch nog niet tot een sekte!

Zijn leer werd al spoedig de “Beghardleer” genoemd, waarmee hij de “koude en slapende mensen” waarschuwde dat zij ten onrechte hun vertrouwen stelden op hun eigen verdiensten wanneer zij “alles deden wat de heilige Kerk beval”. Want ook als zij dat allemaal deden, zou hun hart nog geen vrede hebben, tenzij het ongeschapen en eeuwige Woord van de hemelse Vader hun innerlijk zou vernieuwen en hen tot een nieuwe schepping maken.

Maar in plaats hiervan wiegen zij zichzelf in een valse zekerheid en zeggen: “Wij behoren tot een heilige orde en ontvangen de heilige gemeenschap en bidden en lezen”. Deze verblinde mensen denken dat het kostbaar belijden van onze Heer Jezus Christus en zijn dierbaar bloed zaken zijn waarmee gespeeld kan worden zonder gevolgen. Nee, kinderen, dat kan zo niet ... Wanneer er iemand komt en de kerkmensen waarschuwt voor het grote gevaar waarin zij leven en dat zij in angst zullen sterven, wordt hij bespot en wordt de ernst ervan ontkracht doordat zij zeggen: “Zo spreken de Begharden nu eenmaal”. Dit is het lot van hen die zo over hen bewogen zijn dat zij niet kunnen zwijgen en hun daarom de rechte weg wijzen.

IV.3.5. Bonifatius IX en Karel IV

In 1348 stierf keizer Lodewijk en tot zijn opvolger werd Karel IV gekozen. Dat bracht een dramatische omwenteling teweeg voor de bijeenkomsten van Christenen. De nieuwe keizer stond onder invloed van de paus en de zijnen, en de Kerk buitte dit voordeel direct uit ten einde nu eens en voor altijd iedere afwijking uit te roeien. Gedurende de eerste helft van de veertiende eeuw was het aantal gelovigen sterk toegenomen en hun leer had een grote invloed op tal van mensen die in de Kerk waren gebleven en zich niet openlijk bij hen hadden gevoegd. Maar in de tweede helft van deze eeuw werden zij vurig op de proef gesteld, letterlijk en figuurlijk.

In groten getale werden “inquisiteurs” door het hele Rijk gezonden en de keizer gaf hun alle macht die de pausen vroegen. Zo werd het grootste deel van Europa het toneel van wrede terechtstellingen van zijn beste inwoners. Er zijn tal van gegevens over de aantallen mensen die op de brandstapels de marteldood stierven.

- In 1391 werden vierhonderd mensen voor de rechters van Pommeren en Brandenburg gebracht op beschuldiging van ketterij;
- in 1393 werden er 280 in Augsburg gevangen gezet;
- in 1395 werden ongeveer duizend mensen gewelddadig bekeerd tot het katholieke geloof in Thüringen, Bohemen en Moravië; in hetzelfde jaar werden er 36 in Mainz verbrand;
- in 1397 werden in Stier ongeveer honderd mannen en vrouwen verbrand; twee jaar later trof dit lot zes vrouwen en een man in Neurenberg. De steden van Zwitserland hadden onder soortgelijke gruwelen te lijden.

Omstreeks deze tijd vaardigde paus Bonifatius IX een edict uit waarin de uitroeiing van “de plaag van ketterse boosheid” werd gelast. Hij haalde gegevens aan uit een verslag van wie hij noemde “de geliefde zonen de inquisiteurs” in Duitsland, waarin dezen hun visie gaven over de Begharden, de Lollarden en anderen. Zij die zich “de armen” en “de broeders” noemden, zijn al meer dan honderd jaar als kettters buiten de wet gesteld en in tal van steden worden ieder jaar leden van die koppige sekte verbrand. In 1395 ging een inquisiteur, Peter Pilichdorf, er prat op dat het zowaar lukte om op deze wijze de ketterij te beheersen. Bohemen en Engeland werden tot toevluchtsoorden voor velen die konden uitwijken, want zoals we in een volgende sectie zullen zien had het onderricht van Wy

cliffe in Engeland en dat van Hieronymus en Huss in Bohemen een gunstig stempel op deze landen gedrukt.

Er bestaat een document uit het jaar 1404 dat in Straatsburg bewaard wordt en waarin een tegenstander een van de broeders aanhaalt, die het volgende zegt:

Tweehonderd jaar lang heeft onze gemeenschap zich mogen verheugen in goede tijden, en de broeders zijn zo talrijk geworden dat hun beraadslagingen door wel zeventienhonderd of meer mensen worden bijgewoond. God heeft in hun midden grote dingen gedaan. Toen er een grote vervolging uitbrak tegen de dienaren van Christus, zijn zij van hun land verdreven, en deze wreedheid gaat door tot op de huidige dag. Maar sinds Christus zijn Gemeente grondvestte zijn de ware Christenen nooit zodanig verminderd dat er in sommige landen geen heiligen meer gevonden werden. Ook zijn er broeders die vanwege de vervolging de zee zijn overgestoken, en soms hebben zij daar weer anderen ontmoet die broeders bleken te zijn. Daar zij echter de taal niet beheersten, verliep het contact met hen moeizaam en zijn zij teruggekeerd.

Het aangezicht van de Gemeente verandert gelijk de fasen van de maan. Dikwijls bloeit Christus' gemeente vanwege het aantal heiligen en is zij krachtig op aarde, en dan weer schijnt zij weg te vallen zodat er niets van overblijft. Maar wanneer zij in de ene plaats verdwijnt komt zij in een andere plaats weer op, zelfs al zijn er maar weinig in getal die een heilig leven leiden en de heilige gemeenschap bewaren. Wij geloven vast dat later de Gemeente weer in grotere aantallen en kracht zal verrijzen. Hij die ons verbond heeft gegrondvest is Christus en het Hoofd van onze Gemeente is Jezus de Zoon van God.

In ditzelfde document worden ook zeven punten genoemd van het christelijk geloof dat de broeders belijden. Deze zijn:

1. de Drieënige God;
2. deze God is de Schepper van alle dingen, de zienlijke en de onzienlijke;
3. Hij gaf de Wet van Mozes;
4. Hij liet zijn Zoon mens worden;
5. Hij heeft voor zich een smetteloze gemeente gekozen;
6. er is een opstanding;
7. Hij zal komen om levenden en doden te oordelen.

Verder worden er regels gegeven voor eenvoudige erediensten, waaruit blijkt dat het ritueel van de Roomse Kerk niet wordt gevolgd. Wel wordt de nadruk gelegd op het priesterschap van de vaders in hun eigen huisgezin. Het grootste deel van dit boek bestaat uit een Duitse vertaling van het Nieuwe Testament, die aanzienlijk afwijkt van de Vulgata die door de Roomse Kerk wordt gebruikt. Die vertaling lijkt veel op de Duitse vertalingen die zijn verschenen aan het eind van de vijftiende eeuw, dus tussen de uitvinding van de boekdrukkunst (ongeveer 1450) en het optreden van Luther.

IV.3.6. Conclusie

De bloei van "Izabel" heeft oneindig veel lijden betekend voor hen die zich om des gewetens wil niet aan haar wilden onderwerpen. Deze "godin" heeft veel gezichten gehad en door hen die zich aan haar leer onderwierpen is er geweldig veel groots geschied, "haar werken waren zeer talrijk". Dat imponeerde veel mensen die niet dieper nadachten, maar jegens hen die dit wel deden en zich daarom verzetten tegen de onschriftuurlijke praktijken van de Kerk, ging dat "imponeren" heel anders te werk. Het lijkt wel wat op de "brieven des doods" die Paulus, als joods inquisiteur, meekreeg om de gemeenten Gods te vernietigen, Hand. 9:1-2.

Om deze reden is ook de geschiedschrijving over deze periode geheel verschillend. Er is veel fraais om te beschrijven en af te beelden, en veel boeken beschrijven dan ook voluit de prachtige kerkelijke kunst in al haar vormen. Maar de wegen lopen uiteen naarmate men zich op een van beide standpunten stelt: Gaat men uit van een kerkelijk standpunt, dan is er veel om af te keuren, maar men komt er niet toe te erkennen dat het hele wezen van "de Kerk" de kiem in zich draagt van dit intolerante, fanatieke systeem: hiertoe werd immers reeds veel vroeger, door mannen als Augustinus,

Cyprianus en Aquino de grondslag gelegd. Gaat men uit van de bijbelse gemeente, dan komt men tot een felle veroordeling op grond van het aantasten van fundamentele zaken als de waarheid, vrijheid van geweten en de toegang tot Gods Woord, zonder tussenkomst van een kerkelijke priesterkaste. Om die reden zullen wij dan ook nu aandacht besteden aan enkele bewegingen die door de kerkelijke geschiedschrijving maar al te gauw als “ketteren” zijn geboekstaafd.

IV.4. GODS FAKKELDRAGERS IN DUISTERE EEUWEN

Wij hebben gezien dat de groeiende macht van “de vrouw Izebel” in de Kerk van Rome daar niet onweersproken is gebleven; te midden van die Kerk heeft dit geleid tot een moedig getuigenis van velen, hooggeplaatsten en gewone burgers, die hun leven veil hadden voor het bijbels getuigenis in leer en leven. Daarnaast zijn er door alle donkere eeuwen heen tal van groeperingen geweest die als “gemeenten Gods”, of zelfs eenvoudig als “Christenen” vasthielden aan de leer der Schrift en op grond daarvan bijbelse gemeenten en gemeenschappen hebben gevormd, buiten de officiële Kerk om.

Deze sectie gaat over een aantal van die groeperingen, die door anderen meestal van een typerende naam werden voorzien.

IV.4.1. De Paulicianen

Keizer Leo III in het Oosten verzette zich reeds in de achtste eeuw tegen de toenemende afgoderij in zijn kerk, net als Karel de Grote dat deed in het Westen. Toch waren deze pogingen tot reformatie slechts uiterlijk, op puur menselijk niveau. Maar er waren ook groepen gelovigen die als “Christenen” of als “broeders” zich krachtig verzetten tegen de afgoderij en het sacramentalisme binnen de Katholieke Kerk, en daarbij doorstootten tot de kern van de zaak, namelijk de heerschappij van “de vreemde vrouw” die steeds meer als “onze lieve vrouwe” werd vereerd.

Deze Christenen verschijnen al in het begin van deze “Thyatira”-periode op het toneel van de geschiedenis, namelijk vanaf het midden van de zevende eeuw, en wel in het gebied van Mesopotamië. Zij worden daar bekend onder de naam “Paulicianen” en het is niet bekend waarom deze naam aan hen gegeven is, of het moest zijn vanwege hun ontzag voor de apostel Paulus en zijn geschriften. De Katholieke Kerk heeft aan hen, evenals aan alle andere “fakkeldragers” alle soorten van leerstellige dwalingen toegeschreven. Het is moeilijk te verteren dat een Kerk die zelf alle soorten van afgoderij en geestelijke hoerijerij praktiseert en verdedigt, anderen beschuldigt van ketterij. En dat terwijl deze slechts vasthouden aan Gods Woord, dat zij door geloof in Christus in gehoorzaamheid bewaren.

Algemeen wordt erkend dat de Paulicianen het gezag van de Bijbel hoog hielden; zij stonden een leven voor van eenvoud, waren toegewijd en serieus en daarmee was hun leven zelf een krachtig getuigenis tegen de onverkwikkelijke praktijken van de Katholieke Kerk. Hun vijanden getuigden tegen hen met laster, maar hun levens getuigden van Christus. Tegenover de “apostolische successie” van de bisschoppen die aan de Kerk haar echtheid moesten geven, stelden zij dat zij stonden in de successie van alle mensen die steeds de leer van de apostelen hebben bewaard. Vanuit de Schriften ontzegden zij aan de kerkelijke systemen het recht om zich “Gemeente van Christus” te noemen, omdat zij op essentiële punten van het Nieuwe Testament waren afgeweken.

Wanneer zij de Paulicianen en andere groeperingen bespraken en beoordeelden, hebben de geschiedschrijvers zich maar al te vaak onkritisch laten leiden door wat hun vijanden over en tegen hen geschreven hebben. Al vroeg werden door de Kerk de uitspraken van hun leiders verdraaid of tenietgedaan. Wat zij schreven werd aangegrepen voor de meest fantastische beschuldigingen en geen moeite werd bespaard om het bijbels karakter van hun leer en leven te verbloemen. Als gevolg daarvan worden hun zelfs in onze tijd fanatieke neigingen toegeschreven op grond waarvan hun houding tegenover de “moederkerk” wordt verklaard. Als gevolg van dit beleid zijn er meer geschriften van hun tegenstanders bewaard gebleven dan van hun eigen schrijvers, een beleid dat in latere eeuwen wordt herhaald ten aanzien van hun vertalingen van de Bijbel die zonder pardon werden opgespoord en vernietigd.

Deze handelwijze maakt dat historici die de ware toedracht in deze gemeenten zoeken dankbaar zijn voor een Armeens boek uit die dagen, dat de vervolgingen en de eeuwen heeft getrotseerd. Het boek dateert uit de tijd tussen de zevende en negende eeuw en draagt de naam “Sleutel der Waarheid”, en is van een onbekende schrijver die een van de broeders is geweest. Daarin vinden we een verslag van de fundamenteën van het geloof en levenspraktijk van de Paulicianen in die eeuwen. Twee zaken worden daarin bijzonder beklemtoond, en die zijn:

1. het lezen van de Schriften en het gebed;
2. een heilig leven dat overeenstemt met Gods Woord.

De Paulicianen erkenden geen centraal gezag over de verspreide gemeenten. Integendeel, de plaatselijke gemeenten zagen op naar Christus als hun Hoofd, en geestelijk werden zij opgebouwd en versterkt door leraars die van plaats tot plaats reisden in hun bediening, zoals we dat ook bij Paulus vinden in het Nieuwe Testament. Er bestond ook geen gemeenschappelijke geloofsgrondslag waaraan alle gemeenten zich hadden te houden als basis voor hun eenheid, en dat maakte dat de verschillende gemeenten ieder een eigen “kleur” of identiteit hadden waarin ze onderling qua vorm en klemtoon enigszins verschilden. De basis voor hun eenheid was Christus, Wiens leven zich uitte in hun dagelijkse wandel en getuigenis. Het Woord van God was voor hen allen hun praktische gids en de basis voor hun geestelijke groei.

De “Sleutel der Waarheid” verwerpt de praktijk van de zuigelingen-“doop” en stelt daar tegenover dat de gemeente een mede-verantwoordelijkheid draagt door voor de kinderen van gelovigen te bidden en de ouders aan te sporen hun plicht jegens hen na te komen door hen op te voeden in heiligheid en de kennis van de Heer en Zijn Woord. De doop wordt slechts bediend aan hen die daarom vragen, als een getuigenis van hun bekering en geloof. Ook hierin staan zij tegenover de valse Roomse pretentie dat de doop een sacrament is waardoor “genade die verlost” aan de dopeling wordt meegedeeld. De Paulicianen zagen de doop “slechts” als een getuigenis van het werk dat God reeds aan die persoon had verricht.

Zij legden daarbij niet alleen de nadruk op de godsvrucht van degene die gedoopt wordt, maar ook op die van degene die doopt. Wanneer het gaat over het afzonderen van gelovigen tot ouderling of tot leider, somt de schrijver de voorwaarden op die de Schrift aan hen stelt, en wijst op de grote zorgvuldigheid die hierbij in acht moet worden genomen. Een broeder die de dienst van oudste aanvaardde moest zich dan ook bereid tonen om de gevaren onder ogen te zien die zijn positie met zich meebracht, en dat betekende ook dat hij bereid moest zijn om voor de Heer te lijden.

De Paulicianen werden, evenals anderen, beschuldigd van Manicheïsme, maar het valt moeilijk in te zien hoe mensen hiervan beticht kunnen worden die zozeer het Woord van God in ere houden. Wanneer de Roomse Kerk gelijk zou hebben met dit te stellen, zou immers veel van de Schrift door hen moeten zijn verdraaid of ontkracht, want de Mani-leer en “bijbelgetrouw” zijn twee zaken die elkaar wederzijds uitsluiten.

Ondanks deze laster voelden veel mensen zich tot de Paulicianen aangetrokken vanwege hun toewijding aan Christus en hun eenheid van leer en leven. Ontberingen en vervolgingen bleven hun niet bespaard, maar iedere schijnheiligheid was hun vreemd. Uit hun midden kwamen veel mannen voort wier levens waren toegewijd aan de bediening van het Woord van God binnen en buiten hun kringen. Deze gaven blijk van waarachtige nederigheid en een apostolische gezindheid, en goten hun leven uit in de verkondiging van de waarheid; liever dan hun Heer te loochenen waren zij bereid om voor Hem te sterven.

IV.4.2. Silvanus, Simeon en Sergius

Om niet te vervallen in algemeenheden bezien wij de levens van een drietal mannen uit deze gemeenten eens wat nader, het zijn:

- Constantijn die Silvanus werd genoemd,
- Simeon alias Titus en
- Sergius (Armeens: Sarkis).

Sommigen beweren dat Silvanus de stichter was van de Paulicianen, maar deze bestonden al lang voor zijn tijd. Het leggen van zulke relaties is een typisch menselijke neiging om een beweging toe te schrijven aan een “stichter” (die daarvoor zijn eigen motieven kan hebben), liever dan hierin de Geest van God te eren die de Werker is van alles wat waarachtig is.

Constantijn was een man van hoog niveau en hij werd aangeraakt door het Evangelie dat hij ontving van een Armeense reiziger die hij gastvrij thuis had ontvangen. Deze man was een waarachtige gelovige in Christus en toen hij ontdekte dat God hem geleid had naar een man van meer dan normale capaciteiten, liet hij daar iets heel kostbaars achter, namelijk een handschrift van de vier Evangelien en de brieven van Paulus.

Zelden was van zo'n geschenk een beter gebruik gemaakt: Constantijn werd zeer geboeid door wat hij las. Toen hij het Woord ging lezen, begon het licht in zijn ziel te schijnen en de werking van de Heilige Geest maakte hem tot een nieuwe schepping in Christus. Toen hij over dit nieuwe leven begon te spreken, kwam hij al spoedig in contact met mensen die net zoiets hadden meegemaakt en de afgoderij en het bijgeloof van de georganiseerde Kerk hadden verworpen. Daarop begonnen zij samen te komen, net zoals hij zelf vanuit de Schriften had geleerd. Dit leidde ertoe dat Constantijn zijn naam veranderde in Silvanus (Grieks: Silas), net als de metgezel van Paulus op zijn zendingsreizen.

Nu begon een leven dat in dienst stond van de prediking van het Evangelie en het versterken van de gemeenten. Dit nam de rest van zijn leven in beslag tot 684, het jaar van zijn dood. De plaats Kibossa in Armenië maakte hij tot het uitgangspunt van vele reizen, naar het dal van de Eufraat in het Oosten en naar Klein-Azië in het Westen. Hierbij heeft God hem gebruikt om grote aantallen Katholieken en heidenen te bekeren.

In 684 kreeg de Byzantijnse keizer genoeg van het succes van Constantijn alias Silvanus en van de groei der Paulicianen, en hij verbood voortaan hun werk. Om dit bevel kracht bij te zetten zond hij een van zijn officieren naar Armenië, Simeon genaamd, waarop Silvanus gestenigd werd. Maar tegelijk had deze Simeon alle gelegenheid om het leven der Paulicianen gade te slaan en kwam hij onder de indruk van de kalmte waarmee zij de vervolging verdroegen. Dat nam hem zo in beslag dat hij navraag ging doen naar het geheim van hun leven, waardoor hij zelf van de waarheid werd overtuigd. Hij gaf zijn leven aan Christus en voegde zich bij degenen die hij voorheen had willen uitroeien. Toen hij dan ook naar Constantinopel terugkeerde, kon hij zich niet meer vinden in de dienst van de keizer en vluchtte naar Kibossa, waar hij in dienst ging van een hogere Koning om het werk voort te zetten van de man die hij zelf ter dood had laten brengen. Maar toen duurde het ook niet lang meer of hij werd zelf ook gevoegd bij het leger der martelaren, want de keizer ging onverdrotten voort om de Paulicianen weer onder het juk van de georganiseerde Kerk te brengen. Samen met een groot aantal gelovigen werd hij tenslotte, twee jaar nadien, verbrand. Maar toch lukte het de keizer niet om zijn doel te bereiken, want het vuur van de vervolging leidde er toe dat het geloof werd gesterkt en uitgebreid. Nieuwe predikers en leraars stonden op om onverdrotten de open plaatsen in te nemen van hen die hun leven voor de Heer hadden gegeven, en de gemeenten namen gestaag in aantal toe.

Een andere bekende Godsmann uit die dagen was Sergius, die de eerste 35 jaar van de negende eeuw in Klein-Azië onder de Paulicianen werkte. Evenals Silvanus was ook hij door het lezen van de Schrift tot geloof gekomen, toen een zuster hem eens vroeg waarom hij eigenlijk niet zelf de Bijbel las, maar dat overliet aan de Roomse priesters. Ook hij ontving het nieuwe leven, samen met de brandende wens om het Woord der waarheid aan anderen door te geven.

Hoewel hijzelf timmerman bleef, maakte hij lange en verre reizen en hij schreef ook brieven die allerwegen onder de gemeenten circuleerden. Zijn bediening kenmerkte zich door een bijzonder geestelijk gezag, waardoor hij de gelovigen kon toerusten en zelfs geschillen oploste die helaas maar al te vaak voorkomen onder Christenen die in verschillende opzichten nog “onmondigen in Christus” zijn gebleven. Ook Sergius stierf de dood van een martelaar.

Tegen het midden van de negende eeuw brak de beruchte Christenvolging uit onder keizerin Theodora. Met een onbeschrijflijke terreur werden binnen een tijdsspanne van vijf jaar honderdduizend mensen ter dood gebracht. Als gevolg daarvan werden de gemeenten der Paulicianen ernstig

verzwakt, want er was een generatie opgegroeid die niet bestand was tegen het lijden dat in deze wereld altijd over de gelovigen kan komen. Wat er nu gebeurde was te betreuren, maar stellig te begrijpen, want de Paulicianen grepen naar de wapenen om hun eisen naar voren te brengen en die zelfs met vleeselijke middelen te verdedigen. Natuurlijk is het voor ons, die op veilige afstand staan, makkelijk over hen te oordelen, maar vanuit de Schrift en vanuit de geschiedenis blijkt toch dat het “staan op eigen rechten” in een onrechtvaardige en zondige wereld de gemeenten geestelijk ontwaant. Getergd als zij waren, namen de Paulicianen dan ook de wapenen op tegen hun onderdrukkers en daarbij maakten zij zich zelfs tot de bondgenoten van de Mohammedanen die in opmars waren tegen de afgodische beeldendienst van de katholieke wereld, in de naam van de “vrijheid” en het aanbidden van één God. Maar daarin faalden de Paulicianen jammerlijk, immers alleen God is in staat om mensenlevens geestelijk te verkwikken. Zo werden zij dan ook op de vlucht gejaagd en in de bergen verstrooid, waar zij konden nadenken over het woord van Jezus dat “allen die naar het zwaard grijpen door het zwaard zullen vergaan”.

IV.4.3. De Bogomils

Toen tegen het einde van het eerste millennium het getuigenis van de Paulicianen in Klein-Azië verdwijnen, zorgde God ervoor dat er in de Balkan een nieuw licht ging schijnen. Dat licht scheen onder mensen die de “Bogomils” genoemd worden, een naam die eenvoudig betekent “Vrienden van God”. Onder keizer Constantijn V (de zoon van Leo III) was een aantal Paulicianen uitgeweken naar Constantinopel en Thracië, al in het midden van de achtste eeuw. Daar predikten zij het Evangelie, waardoor er over de hele Balkan tal van christelijke gemeenten ontstonden. Telkens blijkt duidelijk het principe van het “leven” dat zichzelf reproduceert. De Gemeente belichaamt immers het leven van Christus en is daarom voor haar voortbestaan niet afhankelijk van speciale leiders of instituten.

Het leven van de Geest naar de aanwijzingen van Gods Woord is een levende werkelijkheid in allen die van dit lichaam deel uitmaken. Wanneer dit niet door menselijke arrogantie beteugeld wordt, zullen de gemeenten zich uitbreiden en groeien: geen macht op aarde of zelfs uit de hel kan dat tegenstaan. En waar gemeenten in een gebied worden uitgeroeid, is dat slechts om elders weer op te bloeien, waarbij de leiding wordt gegeven door de Schrift alleen, die Gods volk in de weg der waarheid leidt.

Zoals in die tijd was te verwachten werden de Bogomils het mikpunt van de meest wilde beschuldigingen van de zijde der Roomse Kerk. Zo noemt Cosmas, een Bulgaarse presbyter aan het eind van de tiende eeuw, hen “erger en verschrikkelijker dan demonen”, en een eeuw later schrijft Euthymus onder meer dat zij “mensen verleiden door hun goede en nuttige zaken te verkondigen, maar daarbij dienen zij een langzaam gif toe dat hen allen verdoemt”. Waaruit bestaat dat gif dan wel? Van Rooms-Katholiek standpunt bekeken zijn de Bogomils natuurlijk op essentiële punten uiterst nalatig:

- zij ontkennen de unieke machtspositie van de Katholieke Kerk en hechten geen waarde aan haar sacramenten en inzettingen;
- aan Maria geven zij geen speciale eer, evenmin als aan kruisbeelden en relikwieën;
- de Eucharistie van de Kerk kunnen zij niet rijmen met de leer der Schrift en dat geldt ook voor de priester-hiërarchie.

Wie zulke dingen stellen kunnen rekenen op geduchte tegenstand, niet alleen op leerstellig gebied (ook zij werden van Manicheïsme beschuldigd!) maar ook met persoonlijke laster. Zo werden leidende Bogomils ervan beschuldigd het gezag te ondermijnen en allerlei kwalijke morele praktijken uit te oefenen en uit te dragen. Door deze weerstand blijkt de Roomse Kerk een trouwe volgeling te zijn van het heidense Romeinse Rijk, dat geen methode schuwde om de toenmalige Christenen bij de massa van het volk in diskrediet te brengen met als dubbel motto:

- zorg dat je er nooit bijkomt;
- zorg dat we van ze afkomen!

Ondanks alle beproevingen en vervolgingen breidde het werk van God zich jarenlang uit en het bereikte zijn hoogtepunt tegen het einde van de twaalfde eeuw in Bosnië. Daar voegde zich zelfs de gouverneur bij hen, waarin hij door zo'n tienduizend anderen werd gevolgd. Als gevolg daarvan verloor het Katholicisme haar greep op het land, en daarmee verdwenen ook de versierde kerkgebouwen met al hun opsmuk. In plaats daarvan verrezen eenvoudige gebouwen als plaatsen van samenkomst, zonder alle toeters en bellen, beelden en altaren. Dikwijls waren zelfs eenvoudige zalen niet eens nodig, omdat de gelovigen gewoon thuis bijeenkwamen. De schriftuurlijke waarheid van het priesterschap van alle gelovigen werd in ere hersteld, de gemeenten werden geleid door meerdere oudsten en gevoed door het onderwijs van hen die God daartoe had bekwaamd. Als regel waren deze leraren niet aan een plaats gebonden, maar reisden ze door een heel gebied, waartoe ze werden onderhouden door de tienden der gelovigen. Ook werden de armen en behoeftigen in de gemeente bedacht, overeenkomstig de liefdewet van Christus.

Toen de Bogomils zich aldus gingen verspreiden haastte de Roomse Kerk zich om hun voortgang en hun zachtmoedig maar niettemin krachtig getuigenis tegen te gaan. Paus Innocentius III verzekerde zich van de steun van de koning van Hongarije en deze onderwierp de Bosnische leiders door middel van intimidatie. Deze leiders moesten beloven dat zij de Roomse Kerk zouden gehoorzamen, haar praktijken in het hele land weer invoeren en alle ketteren buiten de wet stellen. Maar de grote groepen gelovigen lieten niet zomaar met zich sullen: zij hadden leven in Christus gevonden en het Woord van God betekende voor hen een praktische levensgids. Bovendien was hun geloof in God niet afhankelijk van de bekering van hun politieke leiders, en zo weigerden zij zich aan de nieuwe wetten te onderwerpen.

Dit was het signaal voor een nieuwe en hevige vervolging. Eerst probeerde de paus met tal van "vreedzame methoden" de broeders voor de moederkerk terug te winnen, maar ondanks alle druk namen zij steeds in aantal toe. Toen dat bleek te falen, gelastte hij de koning van Hongarije om Bosnië binnen te vallen, zodat het land werd verwoest door een jarenlange oorlog. Deze oorlog richtte in het land een bloedbad aan, maar de gemeenten bleven in stand, totdat in 1291 een nieuwe gruwel werd ingevoerd waarvan Bosnië de primeur had: de Inquisitie. Hierbij werd een stelsel van "verfijnde martelingen" toegepast, waarmee de verschillende inquisiteurs elkaar trachtten te overtreffen in sluwheid en wreedheid, teneinde de Gemeente uit te roeien.

Gedurende de hele veertiende eeuw en een deel van de vijftiende duurde deze boosaardige vervolging voort, totdat uiteindelijk de Turken hieraan een eind kwamen maken. In 1463 namen deze het Bosnische land in bezit, waarop het land vierhonderd jaar lang onder Mohammedaans bewind kwam te staan. De Bogomils, die niets meer te verliezen hadden, verzetten zich niet tegen de Turken en tolereerden hun godsdienst; sommigen van hen bekleedden een hoge positie in hun dienst. Op tal van winkels vindt men tegenwoordig een combinatie van twee namen, één Bosnisch of Zuidslavisch, de ander Arabisch of Turks (deze laatste staat meestal voorop). Redenerend dat de Turken bezwaarlijk erger konden zijn dan de Inquisitie, beschouwden veel Bogomils deze als hun politieke verlossers, zonder rekening te houden met het feit dat de Islam op zijn beurt eveneens "katholiek" is in die zin dat deze het totale leven omvat en geen andere religie naast zich duldt. En daarmee dreigde het heldere getuigenis van de Balkan te verdwijnen.

IV.4.4. De Katharen

Zeer tot verdriet van de Kerk van Rome en van Constantinopel, hadden de "ketterse gemeenten" zich verbreed van de Zwarte Zee tot de Atlantische Oceaan. Zulke gemeenschappen van gelovigen waren bijzonder talrijk in Noord-Italië en Zuid-Frankrijk. Dikwijls werden zij "Katharen" genoemd, een naam die hetzelfde betekent als "Puriteinen": zij die vasthouden aan een zuivere leer en praktijk. Doordat de Bogomils op de Balkan zeer vervolgd waren, weken sommigen naar andere landen uit en daar ontmoetten zij gelovigen die net als zij leefden buiten de gemeenschap der Kerk, maar in een warme broederlijke liefde. De Roomse geestelijkheid dacht hun tal van namen toe, maar onderling herkenden zij elkaar als broeders in Christus, en door een geestelijke band verbonden, bouwden zij elkander op.

Net zoals in het Oosten, verwekte God ook in het Westen leraars die onbevreesd de kerkelijke dwalingen van die dagen afwezen en de mensen in een nieuw leven leidden door de prediking der

Schriften. Onder hen waren Pierre de Bruys en Henri de Cluny, die later Pierre's metgezel zou worden. Van Pierre de Bruys is weinig bekend, totdat hij als prediker op het toneel verschijnt om bijna twintig jaar lang in een wijde omgeving onbevreesd het Evangelie te verkondigen. Uiteindelijk werd hij gearresteerd en in 1126 te St. Giles verbrand.

Henri trok door zijn redenaarstalent en zijn vurige geest veel mensen aan en zijn krachtige prediking strekte zich uit over bijna de hele eerste helft van de twaalfde eeuw, van 1101 tot 1147. Zoals allereerst gebeurde zochten zij die door de prediking van deze godsmannen het licht van het Evangelie hadden ontvangen een uitweg uit het moeras van dood formalisme naar het onderwijs der Schriften. Dat maakte weer dat zij als ketteren betiteld werden, en wel onder de meest vreemde namen. Katharen werd hun verzamelnaam, maar de andere namen zijn door hen nimmer erkend. In 1167 hielden deze gelovigen een grote conferentie voor leraars in St. Felix de Caramen, dicht bij Toulouse. Zelfs oudsten uit Constantinopel waren daarbij aanwezig, wel een bewijs van hun innerlijke kracht en de verbondenheid in de Geest, die heel anders is dan een uiterlijke en organisatorische verbondenheid.

Een man die met grote ijver trachtte deze Christenen tot Rome terug te brengen, was Bernard van Clairvaux. Eerder in dit hoofdstuk hebben wij reeds van hem gehoord, en nu blijkt hoe de beste mannen van Rome toch weer gebruikt worden om de Christenen onder het juk van een nominaal Christendom terug te brengen, waar de vrouw Izebel de scepter zwaait. Niemand ontkent de vroomheid die er binnen "Rome" alias "Thyatira" is, ook niet de Here Jezus Zelf, Op. 2:19. Maar wie er niet mee breekt, heeft deel aan haar boze werken, hoe goed hij het ook mag bedoelen. Daarmee keert zo iemand zich vroeg of laat tegen de gemeente Gods als zij pogen Gods fakkels in donkere eeuwen te doven.

IV.4.5. De Waldenzen

In de Alpendalen van Piemonte, het zuiden van Zwitserland en het noorden van Italië, kwamen al eeuwenlang gelovigen voor die zich eenvoudig "broeders" noemden, en die later "Waldenzen" werden genoemd. Deze naam is afkomstig van Petrus Waldo, een rijk zakenman uit Lyon, die in de eerste helft van de twaalfde eeuw geboren werd. Hij was niet hun stichter, want de Waldenzen zeggen zelf dat zij uit apostolische tijden stammen, zodat het geloof bij hen van vader op zoon is overgeleverd vanaf de eerste eeuwen der gemeente.

Het is heel goed mogelijk dat zij de nazaten zijn van Christenen die tijdens de eerste Romeinse, vervolgingen naar het noorden zijn uitgeweken, tegen het einde van het apostolische tijdperk. Ook hun vijanden houden dit zeer wel voor mogelijk, zoals zij ook respect hebben voor hun oprechte levenswandel. Evenmin als van de Paulicianen en de Katharen kan van de Waldenzen gezegd worden dat zij "hervormd" zijn, om de eenvoudige reden dat zij nimmer de kerkelijke leer hebben aanvaard. Als eenvoudige "broeders" vormden zij gemeenten naar Nieuwtestamenteisch model, in eenvoud en oprechtheid zonder het ritueel en de inzettingen die de Roomse Kerk kenmerken.

Petrus Waldo van Lyon was koopman en bankier, en hij was hevig geschokt toen een van de gasten tijdens een feest dat hij gaf plotseling dood bleef. Hierdoor werd hij opgewekt ernst te maken met het heil voor zijn ziel, en zo begon hij de Schriften te bestuderen. Dat boeide hem zozeer dat hij enkele employés de opdracht gaf om delen van de Bijbel te vertalen in het Romaans. We leven dan in het jaar 1160.

Waldo was diep onder de indruk van de woorden van Christus: "Indien gij volmaakt wilt zijn, ga heen, verkoop uw bezit en geef het aan de armen, en gij zult een schat in de hemelen hebben, en komt hier, volg Mij", Mat. 19:21. Daarom deed hij in 1173 zijn bezit aan land over aan zijn vrouw, verkocht de rest en verdeelde het onder de armen. Vanaf die tijd wijdde hij zich geheel aan het bestuderen van de Schriften om vanaf 1180 een leven te leiden van reizen en prediken met als gids de woorden die de Heer sprak bij de uitzending van de zeventig, Luc. 10:1-4, die hij letterlijk in praktijk bracht.

Andere mensen sloten zich bij hem aan en zo gingen deze "arme mannen van Lyon" er twee aan twee op uit om de waarheid van Christus te verkondigen. Zij vroegen nog wel een preekvergunning aan, maar paus Alexander III vond dat zij dit als niet-onderlegde leken niet nodig hadden en ook

niet mochten doen. Maar Waldo en de zijnen weigerden om hun mond te houden en de woorden Gods voor zich te houden: hun harten brandden om aan de armen van geest de Blijde Tijding te brengen. Dat leidde er toe dat zij door een keizerlijk bevelschrift uit Lyon werden verdreven en door de Kerk werden geëxcommuniceerd, 1184.

Zo werd het geluid van hun prediking ook in de aangrenzende landen gehoord, wat niet zonder zegen bleef en wat er ook toe leidde dat zij zich verbonden met de Waldenzen die in de zuidelijke Alpendalen woonden. Deze broeders leefden betrekkelijk geïsoleerd, maar God gebruikte Waldo om aan hen de nodige stimulans te geven, wat maakte dat hun Evangelie een veel wijder terrein ging bestrijken. Waldo stierf in 1217 in Bohemen, en dat geeft op zichzelf al blijk van de afstanden die de teams te voet overbruggen.

Zoals we reeds vermeldden vonden de Waldenzen in de Schriften een volledige regel voor hun dagelijks leven en de gang van zaken in de gemeenten. De inwoning van Christus door de Geest was voor hen van het allergrootste belang, maar overigens lieten zij een vrijheid van uitleg toe over Schriftplaatsen die deze zaken niet benadrukten. De verlossing is door het geloof en zij ontzegden aan de Roomse Kerk de macht om de deur naar Gods genade te openen of te sluiten. Als iemand behouden is dient dat te blijken uit een heilig leven. De doop is een getuigenis van iemands geloof in Christus, en het Avondmaal is een gedachtenis aan Zijn offer.

De plaatselijke gemeenten worden bestuurd door oudsten, en deze worden tevens opgebouwd door het onderricht van hen die een rondreizende bediening hebben. Eerste vereiste om als oudste te fungeren is of hij daartoe geestelijk bekwaam is. Maar ook iemands opleiding wordt op prijs gesteld omdat die hem helpt om Gods Woord te bestuderen en op de juiste wijze uit te leggen, mits ook aan de eerste voorwaarde is voldaan: opleiding alleen is dus een onvoldoende kwalificatie.

De Waldenzen gebruikten ook sommige geschriften van de grote kerkvaders, maar dat deden zij niet zoals zij de Bijbel gebruikten, doch met onderscheiding. Want enerzijds erkenden zij dat God zulke mannen had verlicht, anderzijds zagen zij goed in dat hun arbeid en denken soms werden beperkt door hun kerkelijk formalisme. Uiteindelijk was altijd de Bijbel de instantie waarbij men in beroep ging en waarvan de uitspraken als bindend werden aanvaard.

De Waldenzen en soortgelijke groepen broeders hebben een grote en duurzame invloed uitgeoefend; als gevolg daarvan werd de waarheid van de Schrift snel verbreid en nam het aantal plaatselijke gemeenten aanmerkelijk toe. Dat was wel heel bijzonder zo in de eerste helft van de dertiende eeuw, en de invloed van hun geestelijk onderricht reikte tot ver buiten hun eigen gemeenten. Lange tijd waren de steden Straatsburg en Keulen de centra van hun bediening. Ongewild maakte zelfs de Roomse Kerk propaganda voor hen, namelijk door hun overdreven voorstelling van zaken die soms grensde aan het belachelijke. Dat maakte zelfs dat sommige mensen die zelfstandig wilden denken, besloten om die zaak eens persoonlijk te onderzoeken. Daardoor werden de ogen geopend van velen die zich bij de waarheid thuisvoelden. In sommige gevallen stonden zij in de gunst van de burgerlijke autoriteiten, waardoor de aanrandingen van het Katholicisme geen vat op hen hadden. Dat maakte weer dat de gemeenten zich snel ontwikkelden en het Woord uitdroegen in een tijd van betrekkelijke vrede.

Het concilie van Toulouse in 1229 viel de Waldenzen en de Albigenzen (waarover de volgende paragraaf gaat) aan op de bron waaruit zij putten: de Bijbel. De Roomse geestelijkheid zag heel goed in dat de Schrift de basis vormde van hun verzet tegen de Kerk van Rome, en daarom werd besloten om deze gevaarlijke lectuur voortaan weg te nemen uit de handen van de leken: die mochten dus niet meer de Bijbel gebruiken, afgezien van het Latijnse Psalter en de stukken die in het kerkelijk getijdenboek waren opgenomen. Ook werd bepaald dat er geen gedeelten van de Schrift meer mochten worden vertaald in de spraak van het gewone volk.

Theoretisch sloegen deze decreten slechts op een beperkt gebied, maar daarmee werd wel een precedent geschapen voor soortgelijke maatregelen die elders zouden worden afgekondigd. Drie eeuwen later, tijdens het concilie van Trente dat van 1543 tot 1564 werd gehouden, werden deze decreten voor absoluut geldend verklaard en gold alleen nog maar de Vulgata als de enige gezaghebbende versie van de Bijbel. Bovendien moest iedere Katholiek zich neerleggen bij de uitleg die de Kerk van de Schrift geeft.

IV.4.6. De Albigenzen

De naam Albigenzen duikt pas op in het midden van de twaalfde eeuw, na het concilie dat gehouden werd in Lombard bij Albi. Daar werden mensen voorgeleid die in hun belijdenis niet erg afweken van wat een Rooms-Katholiek zou zeggen. Maar het punt waarom het ging was dat zij voor hun geweten geen eed konden en wilden afleggen, en daarom werden zij veroordeeld. Onder het volk werden de broeders meestal “goede mannen” genoemd, maar de Kerk beschuldigde hen ervan Manicheeën te zijn. Maar met hen hadden zij geen band, ofschoon de leer van Mani bij sommigen ingang had gevonden.

Hun leefwijze was een voorbeeld voor allen. Met name de eenvoud van hun levensstijl en hun oprechte vroomheid staken wel erg af bij de genot- en gemakzucht van de “geestelijkheid”. Sommigen onder deze broeders beoefenden een levensstijl die ook Petrus Waldo had gevolgd en predikten als reizende leraars en evangelisten het Woord van God. Zij werden ook wel “de volmaakten” genoemd, naar het woord van Jezus in Mat. 19:21. Maar er werd geen dwang uitgeoefend om dit voorbeeld na te volgen, want zulk een weg is niet voor iedereen weggelegd. Erkend werd dat de normale weg voor de gelovigen hierin bestond dat zij in hun gezinnen bleven en hun gewone beroep bleven uitoefenen.

Nu was er in de Languedoc en de Provence in het zuiden van Frankrijk een beschaving die veel andere vooruit was; in die gebieden had men bezwaar tegen de pretenties van de Roomse Kerk en deze had men dan ook terzijde gezet. Talrijk waren dan ook de groepen gelovigen die buiten de Katholieke Kerk bijeenkwamen, en die groeiden ook gestaag in getal. Dikwijls werden zij aangeduid als Albigenzen, omdat zij in de streek van Albi erg talrijk waren. Die naam hadden zij niet zelf verzonnen en zij gebruikten die ook niet voor zichzelf: het waren de anderen die hen zo noemden.

Deze gemeenten stonden in nauw contact met de broeders, of zij nu Waldenzen werden genoemd of Bogomils, arme mannen van Lyon of wat nog meer. Deze “waarachtige oecumene” was niet georganiseerd noch geïnstitueerd, maar ontstond spontaan vanuit de contacten tussen rondreizende evangelisten en leraars. Het is logisch dat paus Innocentius III deze “kettters” niet kon verdragen, en hij eiste dan ook van de graaf van Toulouse, Raymond VI, onder wiens jurisdictie de Provence viel, dat hij hen allemaal zou verbannen. Dat zou het land ruïneren, zoveel burgers behoorden tot de christelijke gemeenten, en daarom draalde Raymond met de uitvoering van dit bevel. Dat bracht hem in conflict met de paus, die in 1229 een kruistocht tegen hem en zijn rijk uitriep. Aan de “kruisvaarders” werden aflaten voor hun zonden beloofd, net zoals die waren voorgehouden aan de kruisvaarders die in de vorige eeuw de heilige plaatsen in Palestina “zuiverden” van de Mohammedaanse Saracenen. Dit werk in Frankrijk was heel wat makkelijker dan de gevaarvolle veldtocht tegen joden en Mohammedanen en de vrijwilligers stroomden dan ook toe om een van de meest vruchtbare en welvarende provincies van Frankrijk te verwoesten, te meer daar zij de geroofde buit mochten houden en ze gingen zich dan ook aan allerlei wandaden te buiten.

Geleid door kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en onder het militair leiderschap van Simon van Montfort, een man van grote ambitie en meedogenloze wreedheid, werd in het mooiste gecultiveerde deel van Europa van die dagen een onherstelbare ravage aangericht. Twintig jaar lang werd dit gebied het toneel van onvoorstelbare boosaardigheid en wreedheid, en de tactiek van de verschroeiende aarde werd zo grondig toegepast dat het nog vandaag de dag een verlaten streek is. Toen de stad Beziers werd belegerd en gesommeerd zich over te geven, schaarden de katholieke inwoners zich bij de afgescheidenen om de poorten voor de plundersers te sluiten, hoewel ze gewaarschuwd waren dat zij dan het lot van de kettters zouden delen. Toen de stad werd ingenomen, werd dan ook geen ziel gespaard, ook niet van de tienduizenden die daar een toevlucht hadden gezocht. Bij het innemen van een andere stad, La Minerve, vond men 140 gelovigen, de mannen in het ene huis en de vrouwen in het andere, die in afwachting van hun lot in gebed verenigd waren. De Montfort liet een grote brandstapel oprichten en vertelde hun dat zij zich tot het katholieke geloof konden bekeren of anders de brandstapel moesten beklimmen. Hun antwoord was dat zij geen paaps of priesterlijk gezag erkenden, alleen dat van Christus en zijn Woord. Waarop het vuur werd aangestoken en alle belijders, zonder uitzondering, de vlammen ingingen.

Dicht bij deze plaats, in de omgeving van Narbonne, werd in 1210 de Inquisitie ingesteld, onder toezicht van Dominicus die de orde der Dominicanen heeft gesticht. Deze inquisitie heeft datgene afgemaakt wat de kruistocht nog had overgelaten. Vele broeders vluchtten daarop naar de Balkanlanden (terug), anderen werden in de naburige landen verstrooid. Toen was de beschaving van de Provence, de tuin van Europa, verdwenen en werden de onafhankelijke provincies van het Zuiden opgenomen in het koninkrijk van Frankrijk.

IV.4.7. Fanaten onder de fakkeldragers

Niet alle mannen en vrouwen van de onafhankelijke gemeenten konden de toets der kritiek doorstaan. Tegenover het “Christus koning” van de Kerk wezen de “fakkeldragers” erop dat in deze eeuw Satan de vorst van deze wereld wordt genoemd en dat de duivel rondgaat als een brullende leeuw; dat konden zij trouwens niet alleen vanuit de Schrift, maar dikwijls ook vanuit eigen ervaring getuigen.

Maar sommigen gingen daarin te ver en gaven Satan zoveel “eer” dat het soms wel eens neerkwam op het dualistische wereldbeeld dat Mani uit Perzië het Christendom had binnengedragen, en daarmee bleek dat de beschuldiging van Rome op dit punt niet geheel onterecht was.

Ook de wijze waarop de Paulicianen en later ook de Bogomils, tenslotte tot wanhoop gedreven door de kerkelijke vervolging, de steun van de Moslems hebben gezocht (althans hun opmars niet hebben weerstaan) kan als kritiek naar voren worden gebracht. Ook al is die kritiek eigenlijk voorbehouden aan hen die in soortgelijke omstandigheden hun Heer zijn trouw gebleven ...

Tenslotte leidden de troebele tijden en het leed der vervolgdgen ook bij “de broeders” soms tot daden van fanatisme. Sommigen, die zichzelf de broeders en zusters van de Vrije Geest noemden, stelden bij hun optreden hun gevoelens gelijk aan de leiding van de Heilige Geest en daarmee gaven zij zichzelf over aan schandelijke dwaasheid en zonde. Andere oprechte mensen dreven hun ascetische praktijken tot het uiterste. Weer anderen werden heel erg bekrompen in hun denken en kwamen tot een “gelijkheids-denken” dat hen achterdochtig maakte jegens iedere onderwijzing en allergisch voor iedere studie: sommigen van hen gingen zelfs zover dat zij “niet-weten” tot deugd verhieven en “weters” voor ongeestelijk hielden!

Wij trekken hier de grens. Natuurlijk zijner veel meer mensen die Gods fakkel in donkere eeuwen hebben gedragen, ook hun getuigenis klinkt voor de Troon van God en van het Lam. Hoewel ook de Hussieten onder deze groepering vallen, zijn deze behandeld in de volgende sectie, omdat zij gerekend worden tot de voorlopers van de Hervorming die het “bolwerk van Izebel” hebben doen wankelen.

IV.5. IZEBELS BOLWERK BEGINT TE KRAKEN

Tegen het einde van de veertiende eeuw begon een beweging die een eind zou maken aan de absolute aanspraak van de Roomse Kerk op alle terreinen van het leven. Ten dele had deze beweging een werelds karakter, waarmee een noodzakelijk proces van secularisatie wordt ingeluid, dat wil zeggen, de wereld gaat zich los van de Kerk ontwikkelen. De belangrijkste exponenten van dit proces zijn de Renaissance en de werken van Erasmus, allebei gedurende de tweede helft van de vijftiende eeuw. Een grote inbreuk op de absolute macht van de kerk ging ook uit van de opmars der Turken, die in 1453 Constantinopel veroverden. Daarmee ontvielen grote delen van Europa aan de Kerk, die zich voortaan zouden richten naar “de roep van de minaret”.

Aan de andere kant zijn er de ontwikkelingen waartoe mannen als Wycliffe en Tyndale in Engeland een aanzet gaven, want zij hebben de Bijbel aan het volk teruggegeven. Door het moedig getuigenis der Hussieten in Tsjecho-Slowakije werd het licht van Gods Woord in Midden-Europa weer ontstoken. Op deze wijze werd Izebels bolwerk van twee zijden belaagd: door de menselijke geest en door de Geest van God, en het effect was dat de wereld rijp werd voor de Reformatie, waarmee de absolute macht van de Roomse Kerk definitief gebroken werd.

IV.5.1. John Wycliffe

Engeland maakte in de tweede helft van de Middeleeuwen een soortgelijke ontwikkeling door als het vasteland van Europa. Ook daar werden politiek en religie met elkaar vermengd, wat leidde tot een geestelijk verval van de Kerk en een moeilijke positie van de gelovigen. De vervolging had daar echter niet zulke grove vormen aangenomen als op het vasteland, maar in het begin van de zestiende eeuw begon Hendrik IV, die de Kerk een genoeg wilde doen, paal en perk te stellen aan de groei van de christelijke gemeenten door ook in Engeland de brandstapel in te voeren.

John Wycliffe, een uitnemend geleerde uit Oxford, zou in dit conflict een grote rol gaan spelen. Hij werd in het derde decennium van de veertiende eeuw bij Richmond in Yorkshire geboren en zijn ster rees zo snel, dat in Engeland zijns gelijke niet gevonden werd. Toen hij nog een jonge man was werd hij gegrepen door de kracht van de Schrift en hij nam zich dan ook voor om aan anderen door te geven wat hij zelf ontvangen had. Als docent theologie aan de universiteit had hij alle gelegenheid om de weg des geloofs uiteen te zetten, en zijn moed en zijn oprecht en vroom karakter ondersteunden wat hij de studenten onderwees. Onbevreesd wees hij erop dat de Roomse geestelijkheid het Woord van God had uitgebannen, en hij drong erop aan dat dit Woord zijn juiste plaats in de Kerk terug zou krijgen.

In 1374 werd Wycliffe rector van Lutterworth en zo kon hij Gods Woord aan een steeds wijdere kring gaan prediken. De bron van het geloof, zo leerde hij, is het Evangelie van Jezus Christus. De paus kan maar niet willekeurig gezag opeisen, maar net als ieder ander is ook hij onderworpen aan Gods Woord. Eens, toen hij werd gesommeerd om voor de paus te verschijnen, weigerde hij en zei: “Christus was tijdens zijn aardse leven de armste van alle mensen, die ieder werelds gezag ver van zich hield. Daaruit leid ik, logisch redenerend, af dat de paus alle tijdelijke macht dient over te dragen aan de burgerlijke overheid en zijn geestelijkheid moet adviseren hetzelfde te doen.”

Drie jaar later stelde de Kerk hem in staat van beschuldiging, want een dergelijke lering kon zij natuurlijk niet verdragen. Maar Wycliffe stond bij zijn regering in hoog aanzien, en omdat hij ook bij het volk populair was, kon de Kerk die aanklacht niet doorzetten. Na een tijd wierp Wycliffe zich op wat hij als zijn hoofdtaak zag: de Bijbel in de landstaal beschikbaar stellen. Hij maakte traktaten in het Latijn en in het Engels, maar werkte tegelijk aan een complete Bijbelvertaling, in samenwerking met anderen. Aangezien hij de grondtalen Hebreeuws en Grieks niet beheerste, vertaalde hij vanuit de Latijnse Vulgata en daarbij rekende hij op de verlichting van de Geest van God. Deze vertaling kwam tussen 1382 en 1384 gereed en vond een gretig onthaal. De Geest van God gebruikte deze vertaling op bijzondere wijze, en zo begon in velen een nieuw werk.

Bij het vertalen van de Bijbel kreeg Wycliffe ook inzicht in tal van omstreden zaken die door de Kerk geleerd werden, en de latere jaren van zijn leven stonden in het teken van een rijpe benadering van de dingen van God, die dikwijls zo verschillen van de dingen van de Kerk. Het belangrijkste dat hij hierbij ontdekte en met overtuiging aan anderen doorgaf, is het absolute gezag van de Bijbel alleen. De Bijbel mag niet alleen uitgelegd worden door kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders op gezag van hun organisatie. Integendeel, het verstaan van Gods Woord is het voorrecht van ieder mens die zich voor Christus buigt en Gods Woord nederig en gezeglijk tegemoet treedt. Dan zal de Heilige Geest hem zelf onderwijzen en de Schrift aan hem uitleggen. Geloof en werken zag Wycliffe niet als een tegenstelling, maar als aanvulling op elkaar, net zoals de apostel Jakobus dat deed. En ofschoon hij tot zijn dood priester bleef van de Roomse Kerk, had hij een duidelijk beeld van Christus' gemeente, waartoe allen behoren die in Christus uitverkoren zijn, en die dan ook “allen priesters van God” zijn.

Volgens Wycliffe was het grootste voorrecht dat iemand ooit kon te beurt vallen: het Woord te prediken. Daartoe zond hij de boodschappers van het Evangelie naar de verste dorpen in Engeland. Deze “arme predikers” hadden een eenvoudige levensstijl en werden later spottend “Lollarden” genoemd, wat babbelaars of wauwelaars betekent (omdat zij slechts ongeletterde “leken” waren). Waar de boodschap van deze mannen ingang vond, kwam dat dan ook niet door hun meeslepende wijsheid of radheid van tong, maar eenvoudig door de geestelijke honger in de harten van arm en rijk naar de waarheid die alleen Gods Woord bevat.

Hun prediking was niet zozeer een veroordeling van de Kerk van Rome, maar op positieve wijze werd het Evangelie der genade uiteengezet dat de levens bevrijdt en waarachtig leven schenkt. De kracht van deze bediening was hun afhankelijkheid van de Bijbel-alleen, waardoor God aan allen die de boodschap ter harte namen nieuw leven gaf en groei in kennis en genade. Dat leidde tot het ontstaan van eenvoudige gemeenten die de stormen konden doorstaan, want zij waren niet gegrond op voorgangers (die door de vervolging werden verstrooid) maar op Gods Woord. Je riskeerde dan ook je hals als er een Engelse Bijbel bij je werd gevonden.

De betekenis van Wycliffe voor de geschiedenis van de gemeente is zeer groot, niet alleen in Engeland maar ook daarbuiten. In 1378 publiceerde hij een boek, "Over de waarheid van de Heilige Schrift", waarin hij opnieuw benadrukte dat het Woord van God het hoogste gezag heeft in Christus' gemeente. Christus is de Auteur van de Heilige Schrift, en wie de Schriften niet kent is ook onwetend over Christus. Wat de Schrift in mensen heeft uitgewerkt, is bewijs van haar goddelijke bron en gezag; door de eeuwen heen heeft de Gemeente ervaren dat dit Woord genoegzaam en krachtig is. Toen de Gemeente zich nog hield aan de zuivere Wet van Christus nam zij snel toe, maar haar groei stagneerde toen dit werd gemengd met menselijke traditie. Andere vormen van wijsheid mogen vervagen, de wijsheid die de Heilige Geest door de apostelen tijdens en na Pinksteren heeft meegedeeld, is van blijvende aard. De Schrift is onfeilbaar, maar leraars, zelfs mannen van het kaliber Augustinus, kunnen in dwaling vallen. En wanneer wij dan ook menselijke traditie of lering of inzettingen boven de Schriften gaan stellen is dat zeer aanmatigend.

Uit het bovenstaande blijkt ook wel waarom er zo'n grote oppositie rees tegen het vertalen van de Bijbel in de volkstaal. Op het Europese continent waren al verschillende versies van de Bijbel in de landstaal in gebruik, zoals bij de Waldenzen en anderen. Overall nu waar het gezag van Gods Woord werd erkend deed de paus vergeefs een beroep op zijn eigen gezag. Maar waar de scharen gelovigen door de Kerk in onwetendheid werden gehouden, bijvoorbeeld door selectief bijbelgebruik, en dan nog in het Latijn, bleven zij volkomen afhankelijk van de kerkelijke "vertaling" in interpretatie van de woorden die God gesproken heeft. Wanneer de mensen dan ook van dit juk werden vrijgemaakt en zelf de Bijbel gingen lezen, zouden zij kritisch komen te staan tegenover de flagrante afwijkingen van de Kerk. Daarom kan het katholieke systeem ook niet tolereren dat de Bijbel door "leken" wordt gelezen en toegepast.

Toen John Wycliffe aan het Engelse volk de Bijbel in hun eigen taal gaf, legde hij daarmee de basis voor een herboren gemeente, waarmee het getuigenis van de Kerk uit apostolische tijden werd hersteld. Dit is dan ook het principe waarvan de Bijbelvertalers steeds zijn uitgegaan, ook van dat genootschap dat zich in onze dagen met de naam van Wycliffe siert.

IV.5.2. Johannes Huss

Door koningsbanden verbonden, ontstond aan het eind van de veertiende eeuw een culturele uitwisseling tussen Engeland en Bohemen. Onder de Boheemse studenten die in Oxford gingen studeren bevond zich ook een zekere Hiëronymus van Praag. Deze kwam onder de indruk van het onderwijs van Wycliffe en keerde terug naar zijn land waar hij de "nieuwe leer" met grote vrijmoedigheid begon uit te dragen. Zijn moedig getuigenis van de kracht van het Evangelie was het middel waardoor het Johan Huss ging dagen wat en Wie de bron van alle leven is.

Johannes (Jan) Huss was een gewone boerenzoon die zoveel talenten had en ontwikkelde dat hij later rector van de universiteit van Praag werd, een van de meest vooraanstaande universiteiten van Europa. Zijn oprecht geloof werd gesteund door zijn natuurlijke talenten, waardoor hij machtig sprak tot de mensen waarvan er al velen door de Waldenzen waren toebereid. Hij sprak daarbij ook tot de natie, waar hij gevoelens van vaderlandsliefde opwekte die hun uitdrukking vonden in het versterken van de eeuwenoude wedijver tussen Duitsers en Tsjechen. Dat gaf aan zijn beweging een belangrijk politiek aspect, waardoor een van oorsprong geestelijke stroming later toch leidde tot betreuwenswaardige ontwikkelingen.

Natuurlijk ging het effect van zo'n prediking niet voorbij aan de Roomse geestelijkheid, die ervoor zorgde dat Huss door de paus werd geëxcommuniceerd. Zijn geschriften, die aan de Tsjechische "ketterij" haar basis gaven, werden openlijk verbrand, maar daarmee werd Huss tot een levende

martelaar gemaakt die de sympathie won van de koning van Bohemen en de grote meerderheid van het volk: verwarring alom! Tijdens het concilie van Constanz, dat van 1414 tot 1417 duurde, werd veel aandacht besteed aan deze geestelijke ontwikkeling, die de positie van de Kerk in Midden-Europa bedreigde en ook grote staatkundige gevolgen kon hebben.

Het belangrijkste agendapunt, waarvoor dit Concilie was belegd, was echter het bestaan van twee of zelfs drie pausen naast elkaar. Daardoor ontstond grote verwarring en dreigde er een scheuring binnen het Roomse kamp. In 1378 was namelijk het “grote westerse schisma” ontstaan dat zou duren tot 1415: naast de paus van Rome regeerde in Avignon een tegenpaus; beide pausen deden hun tegenstanders in de ban, zodat dus in feite de hele Katholieke Kerk onder de banvloek lag!

Men kon zich dus niet nog meer verwarring permitteren en zo werd Huss uitgenodigd om op het Concilie te verschijnen. Dit betekende het hol van de leeuw binnengaan, om daar getuigenis af te leggen van zijn geloof en om de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en vorsten Gods Woord voor te houden. Vertrouwend op de persoonlijke belofte van vrijgeleide door de keizer van het “Heilige Roomse Rijk”, Sigismund, toog Huss naar Constanz om daar te ontdekken dat hij bedregen was. Zijn “vrijgeleide” hield op in een smerige kerker aan dit wonderschone meer, omdat de raad inmiddels een “openbaring van de Heilige Geest” had ontvangen dat de Kerk niet gebonden is aan een belofte jegens een ketter.

De behandeling van Huss, om hem ertoe te brengen zich te reinigen van de “melaatsheid van de Waldenzen” en de “leer van Wycliffe” was gruwelijk en wreed. Maar niets kon hem afbrengen van wat hij zelf had onderwezen, naar het Woord van God, en standvastig en heldhaftig bleef hij getrouw aan zijn Heer. Direct nadat het Concilie was afgelopen, in 1415, werd er een dienst gehouden waarin Huss op schandelijke wijze in het openbaar werd gedegradeerd, waarna hij op de brandstapel de martelaarsdood stierf, evenals Hiëronymus van Praag, die Huss tot Christus had geleid.

Veertig dagen tevoren schreef Huss het volgende op:

Ik ben ten zeerste vertroost door wat Christus zei: “Gezegend zijt gij wanneer de mensen u haten” ... een goede, nee de beste groet die men ooit kan geven. Maar ook erg moeilijk, niet om te begrijpen, maar om ernaar te leven, want ons wordt gezegd dat wij ons in deze vervolgingen moeten verheugen ... Zelfs de dapperste Soldaat was na het Avondmaal terneergedrukt in zijn geest, ofschoon Hij wist dat Hij op de derde dag zou verrijzen ... Zo hebben dan ook de soldaten van Christus een zware strijd te voeren, ook als zij opzien naar hun leider, de Koning der heerlijkheid. Zij gaan door vuur en water, maar niet ten verderve, want zij ontvangen de kroon des levens. En die kroon der heerlijkheid zal de Heer, naar ik vast geloof, ook aan mij geven. En ook aan u, gij die er ernst mee maakt om de waarheid te verdedigen en die vasthoudt aan de liefde van Christus ...

O heiligste Christus, trek mij, ook al ben ik zwak, naar U toe, want als U ons niet trekt kunnen wij U niet volgen. Versterk mijn geest dat deze gewillig mag zijn. Wanneer het vlees zwak is, moge dan uw genade onze val voorkomen; kom tussenbeide, want zonder U kunnen wij niet voor uw zaak een wrede dood tegemoet zien. Geef mij een hart zonder vrees, een oprecht geloof, een vaste hoop, een volmaakte liefde, zodat ik mijn leven voor uw zaak rustig en met blijdschap kan neerleggen. Amen. Geschreven in de gevangenis, in ketenen, aan de vooravond van St. Jan de Doper.

De wijze waarop Huss en Hiëronymus behandeld werden zweepte de emoties in Bohemen op, wat leidde tot verschillende reacties. Zij die de leer van Huss aanhingen werden verdeeld in verschillende partijen, waarvan de grootste wel waren de Ultraquisten en de Taborieten. Bij beide trad een vermenging op van geestelijke principes en het vertrouwen op menselijke middelen, maar allebei deden zij dit op een heel verschillende wijze. De Ultraquisten neigden naar een compromis met Rome en uiteindelijk erkende de paus hen dan ook als de nationale Kerk. Daarbij werden wederzijdse concessies gedaan, maar toch trok de Kerk van Rome aan het langste eind.

De Taborieten ontleenden hun naam aan het stadje Tabor, dat hun centrum was. Op het marktplein ziet men nog de resten van de stenen tafels waar duizenden mensen hebben deelgenomen aan het Avondmaal, door brood en wijn te ontvangen, wat Gij Rome slechts aan de “geestelijkheid” was

voorbehouden. Zo werd dan de beker tot het symbool van de Taborieten, evenals het meertje onderaan de heuvel, dat “Jordaan” werd genoemd en waarin duizenden mensen werden gedoopt op belijdenis van hun geloof.

De Taborieten hielden onbevreesd vast aan hun bijbelse leer en praktijk en waren niet bereid tot enig compromis met Rome. Toen dat conflict door de Kerk op de spits werd gedreven, namen zij het zwaard op en dreven onder leiding van hun generaal Jan Zizka het pauselijke leger terug. Maar die overwinning was van korte duur, want in 1434 werden zij verslagen door een leger van Ultraquisten die het midden hadden gezocht tussen beide extremen. Los van deze situaties van conflict en militair geweld waren er ook die de weg van het lijden verkozen en weigerden hun geestelijke strijd met vleselijke wapenen uit te vechten. Deze mensen kwamen zowel van de Ultraquisten als van de Taborieten, waarbij zich ook de Waldenzen schaarden. Onder het leiderschap van Petrus Chelchicky keerden velen terug naar de ongecompliceerde praktijk van de dagen der apostelen, toen de gelovigen bijeen waren zuiver op grond van hun verhouding tot Christus. Hij schreef in 1440 een belangwekkend boek, getiteld “Het net des geloofs”, waarin hij zijn onderwijs uiteenzette. Het gevolg hiervan was onderlinge bemoediging en versterking, maar niet alleen dat: onder hen leefde ook het sterke verlangen om Christus in deze wereld uit te dragen en als “Unitas Fratrum” (broeders in eenheid) erkenden zij allen die in Christus zijn, in welk land zij zich ook bevinden. Zij stonden buiten de Kerk van Rome maar wezen iedere sekte- of partijgeest af. Dat gaf hun getuigenis een grote en duurzame kracht.

Uit deze kringen komt ook Jan Amos Comenius voort, en weer een eeuw later de zendingsman Graaf von Zinzendorf. Beiden worden in het volgende hoofdstuk besproken; Comenius bij de “naderere reformatie” en Nikolaus Ludwig von Zinzendorf als een van de zendingspioniers.

IV.5.3. De broeders des gemenen levens

De Unitas Fratrum kunnen worden beschouwd als vroege evangelische gemeenten, die ook stonden in de “traditie” (in de goede zin van het woord) van de gemeenten die tijdens de donkere eeuwen Gods fakkel hadden hooggehouden. Zij kwamen niet alleen in geestelijk opzicht, maar ook in andere opzichten tot bloei. Als voorbeeld noemen wij het netwerk van onderwijs dat een van hun groepen, de “broeders des gemenen levens”, legden over de Nederlanden en Noordwest-Duitsland. Hun stichter was Geert Groote uit Deventer, die samen met Jan van Ruysbroeck de broederschap vormde en de eerste school in Deventer vestigde. De grondslag werd als volgt verwoord: “De wortel van de studie en de spiegel van het leven moet in eerste instantie het Evangelie van Christus zijn.” Kennis zonder vroomheid werd meer als een vloek dan als een zegen beschouwd. Hun “moderne devotie” is geen mystiek die vreemd gaat, omdat zij zich gebonden weet aan de leer der Kerk en geen eigen wegen gaat die los staan van Gods openbaring.

Het was een uitstekende school, waaraan onder leiding van de beroemde Alexander Hegius tweeduizend leerlingen studeerden. Bekende mannen die hun vorming daar gekregen hebben zijn Thomas a Kempis (die later “de Navolging van Christus” schreef) en Erasmus (die er leerde wat onafhankelijk denken is).

Behalve aan onderwijs en aan praktische vroomheid werd ook veel aandacht besteed aan muziek, er werd zelfs een evangelisch liedboek samengesteld, in het Latijn! Verder werd veel gedaan aan praktische communicatie, met name het doorgeven van Gods Woord in de taal en de denkwereld van de gewone man, wat tegenwoordig “transculturele communicatie” heet. Daarmee ging men in Deventer dus duidelijk verder op de lijn die de vroegste zendelingen uit Iona hadden gevolgd, toen de christelijke jaartelling nog maar op de helft was van de tijd waarin de Deventer school haar grote bloei beleefde: in de vijftiende en zestiende eeuw. En hiermee werd dus de grondslag voor praktische bijbelse vroomheid verbreed, die het bolwerk van Izebel heeft doen schudden.

IV.5.4. Erasmus en de Renaissance

Omstreeks het midden van de vijftiende eeuw werden ook uit een andere hoek krachten opgewekt die het machtige bolwerk van Rome gingen ondermijnen. De opmars der Turken en de val van Constantinopel brachten een schokeffect teweeg dat te vergelijken is met de val van Jeruzalem voor de joden en de vroege Christenen, en met de val van Rome voor de jonge Katholieke Kerk. Het gevolg

was dat het Westen werd verrijkt met de komst van veel geleerden uit de Balkan die hierheen waren gevlucht, soms met meeneming van kostbare Griekse manuscripten.

Daarmee daagde een nieuw tijdperk: Europa werd losgeslagen van de ban die de Kerk eeuwenlang op het openbare leven had gelegd. Zo gingen de schone kunsten bloeien, waarvan de onvolprezen werken van Michelangelo, Rafaël en Leonardo da Vinci getuigen. Daarnaast werd de uitvinding van de boekdrukkunst een machtig instrument om kennis en leringen wijd te verspreiden: waarvoorheen de door Wycliffe en anderen vertaalde Bijbels met de hand werden overgeschreven, werden zij nu bij duizenden tegelijk gedrukt. Natuurlijk beoordelen wij, bijbels gezien, de Renaissance (wat nieuwe geboorte, nieuw leven betekent) met gemengde gevoelens. Positief te beoordelen is dat aan de almachtige positie van de Kerk een einde kwam, maar tegelijk werd ook de binding van het menselijk geweten aan de goddelijke wetten terzijde gezet, santen met ieder besef van openbaring. Soortgelijke gevoelens bekruipen ons bij het beoordelen van de arbeid en de inzet van Erasmus, die veel gedaan heeft om de Bijbel in de landstalen uit te geven, door in 1516 te zorgen voor een uitgave van het Griekse Nieuwe Testament. Anderzijds is hij de vader geworden van de secularisatie en het humanisme, dat de menselijke geest stelde boven ieder gezag dat van buiten de mens kwam: niet alleen van de Kerk, maar ook van God.

De Roomse leer van de “kerkstaat” leidde tot het verstikken van de gewetensvrijheid en het knevelen van iedere uiting van de menselijke geest die onafhankelijk van haar systeem werd gedaan. De Renaissance en het tolerante humanisme maakten de menselijke geest weer vrij en onafhankelijk van de kerkelijke geest. Wij kunnen ons moeilijk voorstellen hoe wezenlijk belangrijk dit was, maar toch was deze “cultuur-vernieuwing” in wezen atheïstisch, waardoor deze nieuwe vrijheid doorschoot en de basis legde voor het latere moderne heidendom van Verlichting en Revolutie.

In het negatieve leidde de Renaissance tot het afleggen van tal van christelijke beperkingen van morele aard, om plaats te maken voor een herleving van heidense idealen en een ten dele gnostisch Grieks denken. Hierbij werd de mens tot maatstaf van alle dingen gesteld, omdat met het kerkelijke badwater ook het christelijke kind werd weggegooid. Zo werd de cultuur, die tot nu toe door “Rome” was overheerst, wezenlijk vernieuwd. Maar vernieuwing op zich betekent alleen maar “anders” en niet perse meer “christelijk”. Want een cultuur zonder Christus is niet anders dan opgepoetst heidendom.

Desiderius Erasmus werd in 1467 te Rotterdam geboren, maar had in Deventer de smaak van zelfstandig onderzoek te pakken gekregen. Tegen het einde der eeuw was hij in Engeland, waar de briljante John Colet aan de universiteit van Oxford de brieven van Paulus uitlegde. Daar leerde Erasmus het belang van een eigen benadering van de Bijbel, los van de katholieke clerus en zelfs los van de katholieke Vulgata. Dat bracht hem tot zijn grootste werk: het samenstellen van een Grieks Nieuw Testament, na zorgvuldig onderzoek van de manuscripten. Deze voorzag hij van aantekeningen over het gewicht van de beschikbare manuscripten, zoals die nu voorkomen in het veelgebruikte Novum Testamentum Graece van Nestle-Aland. Deze Griekse vertaling deed hij vergezeld gaan van een nieuwe Latijnse vertaling, waardoor de velen die wel Latijn kenden maar geen Grieks beheersten, toch toegang hadden tot een oorspronkelijke vertaling van de grondtekst, los van de Vulgata.

Daarmee werd de Schriftstudie op een heel ander plan gebracht, want de mensen kregen nu toegang tot de woorden zelf waaruit de Gemeente geboren was, en zij gingen ze vergelijken met het grote kerkelijke stelsel dat die woorden eeuwenlang in een tirannieke greep had gehouden.

Daarnaast was Erasmus een sterke voorstander van het vertalen van de Bijbel in de volkstalen. Hij gebruikte heel zijn verstand en uitdrukkingsvermogen om het bijgeloof en de dwaling van de Kerk aan de kaak te stellen. Toch was en bleef hij slechts een voorloper van de Reformatie, en wordt hij niet zelf tot de hervormers gerekend. Want een echte geestelijke reformatie stond hem niet voor ogen, en breken met de Kerk was het laatste waaraan hij als geleerde dacht. Hij dacht dat Rome wel zou veranderen onder de druk der tijden, maar daarin onderschatte hij de macht van de traditie en vooral de geestelijke machten die haar bolwerk in stand hielden. Zijn voornaamste twee bijdragen waren dus van communicatieve aard:

- Aan de kant van de “zender” maakte hij de boodschap vrij van tradities en beschikbaar voor het hele volk.
- Bij de ontvangers doordrong hij de geesten van de absolute Roomse macht, zodat de boodschap ook metterdaad naar hen kon overkomen.

Hiermee is bepaald niet het laatste over Erasmus gezegd, zoals ook in het volgende hoofdstuk uit de dialoog met Luther zal blijken.

IV.5.5. William Tyndale

Op de grens van “Thyatira” en “Sardes”, namelijk aan het begin van de zestiende eeuw, gebruikte God in Engeland een man die de grondslag heeft gelegd voor een zelfstandig algemeen bijbelgebruik. Eigenlijk heeft William Tyndale in zijn levenswerk het goede van Wycliffe en van Erasmus verenigd, want hij was zowel een geleerde als een vurig Godsmann.

In Oxford, waar Erasmus zo goed bekend was, besefte Tyndale hoe overweldigend de kracht van Gods Woord op zijn leven was. Daarnaast richtte hij dan ook zijn verdere leven in en hij heeft daarmee een solide grondslag gelegd voor de Reformatie in Engeland. Al spoedig had hij een kring van vrienden die samen het Nieuwe Testament gingen bestuderen, en toen Tyndale wegens kerkelijke druk Oxford moest verlaten en naar Cambridge ging, herhaalde zich ook daar hetzelfde: mensen werden aangeraakt door de kracht van de Schriften, zodat ook daar het getuigenis ging stralen.

Het verhaal begint eentonig te worden, want ook in Cambridge zette de geestelijkheid zich in om de invloed van Tyndale’s werk teniet te doen. Daarin werden zij gesteund door de ambitieuze kardinaal Wolsey, die zijn zinnen had gezet op de “stoel van Petrus” en in Engeland al zijn invloed en macht gebruikte om de Kerk te verdedigen tegen de “verderfelijke ketterij van de Bijbel”. Zo werd Tyndale gedwongen om ook Cambridge te verlaten.

Ongeveer achttien maanden lang verkeerde Tyndale in het huishouden van Sir John Walsh te Sodbury Hall als privé-onderwijzer van diens kinderen. John Walsh was zeer geïnteresseerd in de wereld der wetenschap en tevens erg vriendelijk en gastvrij. Van tijd tot tijd waren er dan ook edelen en geleerden uit het hele land bij hem te gast. Op een keer kwam het gesprek op de brandende vragen van die dagen, namelijk de Reformatie en de plaats van de Bijbel. Aan dit gesprek nam Tyndale van harte deel, waarbij hij zijn beweringen staafde met citaten uit het Nieuwe Testament, dat hij bij zich droeg.

Toen gebeurde er iets waarop Tyndale noch zijn gastheer waren voorbereid, want wat bleek nu: de geleerden en edelen, kortom de leidlieden van het land, waren bij lange na niet opgewassen tegen de kennis en waarheid die Tyndale putte uit Gods Woord. Tyndale was diep geschokt toen hij merkte hoe groot de onwetendheid was van de mensen die het volk van Engeland leidden, maar dezen waren op hun beurt niet minder onthutst! Deze schok inspireerde Tyndale tot de volgende uitspraak:

Wanneer God mijn leven spaart, zal het niet lang meer duren voordat ik ervoor heb gezorgd dat een ploegknecht meer van de Schriften afweet dan de godgeleerden die hen daarvan afhouden!

Maar de schok van deze “godgeleerden” en hun wereldse tegenhangers maakte dat Tyndale uit zijn land moest wegvluchten toen hij nog maar dertig jaar oud was. De rest van zijn leven bracht hij in ballingschap door, maar hij ging onverdroten door om zijn doel te bereiken, ondanks ongelooflijke moeilijkheden en teleurstellingen. Als een opgejaagd stuk wild leefde hij, vluchtend van plaats tot plaats om maar niet ontdekt te worden en zijn kostbare manuscripten en boeken niet te verliezen. In 1526 verscheen de eerste druk van zijn Engelse Nieuwe Testament, waarna de boeken Engeland werden binnengesmokkeld om door zijn vrienden verspreid te worden. Dezen riskeerden daarmee hun leven en velen betaalden dan ook de hoogste prijs voor de vervulling van hun wens: dat God door Zijn Woord tot hun volk mocht spreken.

De bisschop van Londen, Tunstall, verbood het bezit van deze Engelse Nieuwe Testamenten en waarschuwde zijn mensen tegen “dat verpestende en verderfelijke vergif”. De grote geleerde en staatsman, Thomas More, auteur van het belangwekkende werk “De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia” (1516) werd door de bisschop in de arm genomen. Daaruit blijkt dat de arm van

deze staatsman, die in bijzondere dienst stond van koning Hendrik VIII, heel ver reikte, tot in Frankrijk en de Nederlanden. Deze noemde het werk van Tyndale “vol fouten”, maar toen men hem vroeg om deze fouten aan te wijzen, pareerde hij dit met het antwoord: “Zoeken naar fouten is ondoenlijk, want dat staat gelijk met het zoeken naar water in de zee.” Toch bleek later dat Tyndale’s versie van het Nieuwe Testament uit het Grieks en zijn Oude Testament uit het Hebreeuws, iedere toets der literaire kritiek glansrijk kon doorstaan.

Tyndale zelf kwam tenslotte door verraad aan zijn einde. Veroordeeld wegens ketterij werd hij in 1536 in Vilvoorde bij Brussel van zijn gevangenis naar de plaats van terechtstelling gevoerd. Getetend aan een massief houten kruis met een lus om zijn hals, werden de takkebossen rondom zijn lichaam opgestapeld. Toen het teken gegeven werd trok de beul het touw aan waarop William Tyndale zijn hemelse beloning tegemoet trad. Het droge hout voedde de vlammen die het tengere lichaam dat zo’n grote ziel had gehuisvest tot as verbrandde.

IV.6. DRIE GROTE “MISSIES”

Dit grote hoofdstuk over de “Kerk van Thyatira” en de Gemeente die staat “in de schaduw van onze lieve vrouw” eindigt met enkele grote zendingsbewegingen. Het begrip “katholiek” kan per definitie niet slaan op Europa en Noord-Afrika alleen, maar is van toepassing op de gehele wereld. De Katholieke Kerk is dan ook per definitie expansionistisch, evenals moderne ideologieën zoals het communisme. Dat wil zeggen dat zo lang de hele wereld nog niet katholiek, islamitisch of communistisch is, men eigenlijk nog maar leeft in een voorlopig tussenstadium. In het geval van het Katholicisme komt daar natuurlijk ook het bijbels zendingsbevel bij, wat aan de katholieke missie een gemengd motief geeft. Achtereenvolgens zullen hier de revue passeren:

- de opmars van de Islam;
- de kruistochten;
- penetratie van Azië;
- ontdekking van Amerika.

Over deze eposen zijn tal van boeken geschreven en het motief om deze ook hier te vermelden is ingegeven door de wens om toch maar enigszins volledig te zijn. Maar bovendien zullen waar mogelijk deze geschiedenissen worden belicht als elementen in de “Handelingen der Gemeente”.

IV.6.1. De opmars van de Islam

Vrij vroeg in deze periode van de geschiedenis van de christelijke kerk zien wij hoe God een onchristelijk volk en religie gebruikt als gesel voor zijn eigen volk. Dit thema is niet ongewoon in de Schriften; zo beschrijft het boek Habakuk bijvoorbeeld de agonie van een profeet van God om dit geheimenis te doorgronden. Welk geheimenis? Dat God de wrede Chaldeeën uit het verre Mesopotamië roept om zijn eigen volk Israël, althans het Juda dat daarvan nog in het land was overgebleven, zwaar te tuchtigen. Zo zijn er ook perioden in de geschiedenis van Christus’ gemeente waarin zich een oordeel voltrekt dat men kan vergelijken met het optreden van de Chaldeeën en later de Romeinen in de geschiedenis van het bondsvolk Israël.

Tegen de zevende eeuw was ook veel van de Kerk rijp geworden voor zo’n oordeel. Wie tegenwoordig dan ook meent dat God “geëvolueerd” is van de wrekende stamgod uit het Oude Testament naar de universele liefdegod van het Nieuwe Testament, geeft op zijn minst blijk van historische kortzichtigheid, nog afgezien van een wel heel ondiepe “theologie”. In Christus is, God zij dank, de God van de vergelding de verzoende God geworden die “in gerechtigheid” tegemoet treedt wie zijn vertrouwen op Christus heeft gesteld. Maar dat betekent niet dat “Kerk” en “Wereld” niets te vrezen hebben van de toorn van God en van het Lam, wanneer zij Gods lankmoedigheid voor zwakheid of zelfs “verandering” verslijten. Integendeel, er is bij Hem geen verandering of zweem van ommekeer, Jak. 1:17.

Mohammed werd in 571 in Mekka geboren en maakte in zijn jeugd grote reizen over het Arabische schiereiland. In Syrië en Palestina had hij vrij veel contacten met een verworpen Christendom waar het bijbels getuigenis was overwoekerd door bijgeloof en afgoderij. Mohammed zag heel goed waartoe dit afgodische veelgodendom voerde, en zowel in zijn eigen land als daarbuiten werd zijn

ziel diep getroffen door de grove ontarding. Daardoor ontwikkelde hij de visie van een broodnodige hervorming.

Daarmee stelde Mohammed zijn leven in dienst van het herstel van het Monotheïsme: er is één God en wie zegt dat er meer goden bestaan is een afgodendienaar. Hij werd hiertoe aangespoord door visioenen die hij van "Allah" zei te ontvangen en die hij reciteerde totdat deze werden opgeschreven en als het ware "stolden" tot de Qur'an of Koran, welke naam "reciet" betekent: het boek dient namelijk niet gelezen te worden, maar gereciteerd. Zijn vlucht uit Mekka naar Medina (622) was het keerpunt in zijn loopbaan, en toen hij in 632 stierf had praktisch heel Arabië de nieuwe leer aanvaard. Op ongenadige wijze werd de nieuwe religie ook buiten Arabië verspreid, zodat in minder dan honderd jaar de Islam ("Onderwerping") zijn macht uitstreekte van India tot Spanje, totdat in 732 zijn opmars door Karel Martel en zijn legers werd gestuit in de historische veldslag van Tours.

In luttele jaren waren de vanouds bekende bastions van het Christendom gevallen: nadat Damascus in 635 was gevallen, werd snel daarop door Jeruzalem, Antiochië en Alexandrië de kruisvlag gestreken om plaats te maken voor de halve maan. De vloedgolf sloeg over heel Noord-Afrika tot aan de Magreb-landen van de avondzon: Marokko, Algerije en Tunesië, en maar weinig plaatsen overleefden dit. De mensen werden allemaal voor de keus gesteld: buigen voor Allah en Christus verloochenen, of sterven. Degenen die het eerste verkozen kwamen daarmee tegelijk de rangen van Allahs legers versterken.

Zulk een catastrofe van het Christendom tartte elke verbeelding, maar toch werd hiermee niet zozeer het geestelijk leven van de Gemeente uitgewist dan wel de trotse aanmatiging van een Kerk die over miljoenen zielen heerste en aan sacramenten en beelden de eer schonk die alleen aan de waarachtige God toekomt. Zo werd de Islam tot een godsoordeel over heidense afgoderij, maar tegelijk over een afgodisch geworden Christendom.

IV.6.2. De kruistochten

Zo was in zekere zin reeds in de eerste eeuw van haar macht "de vrouw Izebel op een ziekbed geworpen", Op. 2:22, maar daarvan trok zij zich niets aan. In de tiende tot de twaalfde eeuw vonden de kruistochten plaats, die werden uitgeroepen om de Moslems uit het Heilige Land te verdrijven. Deze kruistochten werden als "goede werken" gepropageerd en waren gericht tegen de heidenen, tegen de Mohammedanen en tegen de kettters (Albigenen en Hussieten). De eerste kruistocht vond plaats van 1096 tot 1099 en werd door nog zes kruistochten naar Palestina gevolgd, waarvan de laatste dateert uit 1270.

De wreedheden en ontberingen van deze kruistochten tartten elke beschrijving, zoals het ombrengen van hele jodengemeenschappen "op de heenweg" en het uitmoorden van tienduizenden Moslems in Jeruzalem. Deze slachtpartij werd gevolgd door de viering van het Heilig Avondmaal om God te danken voor de overwinning! Onder het motto "God wil het!" en met de beloften van grote aflaten werden honderdduizenden "goed"gelovigen gebracht tot een religieus fanatisme dat leidde tot zulke fatale resultaten. Daarin onderscheidde deze "kruistochten" zich maar weinig van de Mohammedaanse "Jihad" of heilige oorlog.

Politiek gezien was het effect van de kruistochten gering, althans in de landen waar de Islam heerste, en feitelijk was het gevolg zelfs negatief, daar het Byzantijnse Rijk hierdoor ernstig werd verzwakt. Dit bereikte een climax in 1453, toen Constantinopel voor de Turken viel en de grote kathedraal, de Hagia Sofia, tot moskee werd gewijd.

Maar geestelijk gezien hebben de kruistochten een geweldige en blijvende schade toegebracht aan het getuigenis van de christelijke kerk. Zowel joden als Moslems kunnen niet vergeten wat hier in de naam van "God" is gebeurd, en daardoor werd ook de uitvoering van de zendingsopdracht jegens deze volken en naties ernstig belemmerd.

IV.6.3. Missie naar het Oosten

Toen de grote Mosleminvasie over Perzië kwam, werden grote groepen Chaldeeuwse Christenen her en der verdreven, als zij al niet in de Islam werden opgenomen. Maar toen de orde was hersteld, kwamen de Christenen weer op hoge posities terug, zowel aan het hof als elders in de samenleving.

In 762 verhuisden de Christenen van Seleucia, dat verwoest was, naar de nieuwe hoofdstad Bagdad. In 1258 werd ook deze stad verwoest door de Mongoolse horden onder Dzjengis-khan. De Mongolen waren tolerant jegens de Syrische Kerk en betrokken de Syrische Christenen of Nestorianen, geleid door hun "katholikos" Yabh-alala III, bij het verdrijven van de Islam uit de landen van het Tweestromengebied.

Van de zevende tot de elfde eeuw was de Syrische Kerk in het Oosten even belangrijk als de Roomse en Griekse kerken dat waren in het Westen. Zij besloeg enorme gebieden en omvatte zeer grote bevolkingen. Vanuit Perzië en Syrië had het Christendom zich verder uitgebreid naar India en China, waar grote christelijke kolonies werden gesticht. Daar was het Christendom een geaccepteerde religie geworden, evenals de Islam, met het gevolg dat Christelijke kerken hun plaats innamen naast heidense tempels en Moslemmoskeeën.

In de dertiende en veertiende eeuw trokken Franciscaner en jezuïeten missionarissen naar het Oosten en ontdekten daar het legendarische Cathay of China, waar zij tal van Syrische Christenen aantroffen. Zo schreef de Franciscaan Johannes Monte Corvino, die in 1328 in China stierf, in zijn dagboek het volgende:

Ik vertrok vanaf Tauris, een stad van de Perzen, in het jaar onzes Heren 1291 om naar India te gaan ... Gedurende de dertien maanden dat ik daar was doopte ik op verschillende plaatsen ongeveer honderd mensen ... Daarna zette ik mijn reis voort en kwam in Cathay, dat het rijk is van de keizer der Tartaren, die men de Grote Cham noemt. Ik bood hem een brief aan van onze Heer de Paus, waarop ik hem uitnodigde om het katholieke geloof van onze Here Jezus Christus aan te nemen, maar hij was al oud geworden in de afgodendienst. Toch is hij de Christenen goed gezind en zo ben ik deze twee jaar bij hem gebleven.

In deze streken tref ik veel Nestorianen aan, dat is een groep mensen die de naam van Christus dragen, maar helaas ver zijn afgeweken van de christelijke godsdienst [volgens het model van Rome]. Deze zijn hier erg talrijk en zullen zeker niet toestaan dat Christenen van een ander ritueel hier ook maar een klein kapelletje oprichten of iets verspreiden van een leer die van de hunne verschilt.

Wanneer die Nestorianen er niet geweest waren (men schat hun aantal in Cathay op 30.000 en dikwijls bekleedden zij hoge posities), dan had volgens de Rooms-Katholieke geschiedschrijving spoedig het hele land, inclusief de keizer, het "ware christelijke geloof" aanvaard.

Toen Robert Morrison in Londen Chinees leerde voordat hij met de London Missionary Society uitreisde om zijn grote werk van de Chinese Bijbelvertaling aan te vangen, bestudeerde hij een Chinees handschrift dat in het Brits Museum gevonden was. Dat bevatte een harmonie van de vier Evangelien, het boek Handelingen en de brieven van Paulus, alsmede een Latijns-Chinees woordenboek. Dit zou het werk geweest zijn van een onbekende Rooms-Katholieke missionaris uit de zestiende eeuw. In de Chinese annalen wordt, nadat het einde van de Mongoolse dynastie en de opkomst van de Ming-dynastie is beschreven, dit commentaar gegeven:

... een inwoner van de Grote Westelijke Oceaan kwam naar de hoofdstad, die zei dat de Heer des Hemels, Ye-su, geboren was in Ju-te-a, dat is hetzelfde als het oude land Ta Ts'in (Rome); dat dit land volgens de geschiedboeken al bestaat sinds de schepping van de wereld, dus tenminste 6000 jaar; dat buiten kijf staat dat hier de heilige bakermat was van alle geschiedenis, de oorsprong van alle dingen van deze wereld; dat wij dit moeten zien als het land waar de Heer des Hemels het hele menselijke ras heeft geschapen. Dit verslag komt ons wat overdreven voor en we moeten het maar niet vertrouwen ...

Met uitzondering van een groot aantal Syrische Christenen aan de kust van Malabar in Zuid-India en enkele overblijfsels rondom Oeroemtsji in Sinkiang, zijn deze Perzische en Syrische kerken geheel uit Azië verdwenen, waar zij eenmaal zo wijd verbreid zijn geweest.

IV.6.4. Missie naar het Westen

Verschillende bewegingen lagen ten grondslag aan de ontdekking van Amerika door Columbus in 1492. De hele expeditie werd gefinancierd door het Spaanse hof, dat evenals Columbus zelf gedre

ven werd door handelsbelangen: sneller naar India, China en Japan dan de Portugezen die Oostwaarts gingen. Toen bekend werd welk een uitgebreid nieuw continent de Spaanse vloot had ontdekt, eiste de Kerk haar aandeel in de verovering daarvan, om ook daar “het heilige katholieke geloof” te verspreiden. Deze hele geschiedenis is er een geweest van bloed en tranen, waar de droevige gebeurtenissen van de kruistochten op grote schaal werden herhaald. Alleen met dit verschil dat het Heilige Roomse Rijk onder Karel V de eeuwenoude culturen van de Indianen onderwierp en verwoestte, “want zulk een heidendom mocht men toch niet laten voortbestaan”.

In 1493 bood Columbus aan de Spaanse koning en koningin Ferdinand en Isabella de sleutels van Amerika aan. Dit gebeurde in een kleine stad even ten westen van Granada, dat toen nog in Moorse handen was, maar spoedig geheel zou vallen, aangezien een jaar tevoren de Moslem-macht in Spanje gebroken was. Zo werd de gesel van Arabië uiteindelijk uit Spanje verdreven, dat op zijn beurt de gesel zou worden die volken en beschavingen van Latijns-Amerika zou teisteren.

De geschiedenis leert dat alles eenmaal een reactie krijgt en daaraan ontkomt ook Latijns-Amerika, de koloniën van de Spanjaarden, niet. Daar zou inde tweede helft van de twintigste eeuw de geest der revolutie, gesteund door een eigen theologie (die van de “praxis”), haar duizenden verslaan. De kerkelijke interpretatie van de Bijbel wordt dan vervangen door een politieke interpretatie, zonder dat “de massa’s” ooit de enige interpretatie hebben verstaan die niet eigenmachtig is. Alleen door de verlichting van de Heilige Geest, het voorrecht van hen die wederom geboren zijn, kan men de Bijbel lezen zoals God Zijn woorden heeft doen opschrijven en wordt de “fakkel Gods” door de geschiedenis heen gedragen. Totdat de waarachtige Morgenster zal opgaan in de harten van hen die geloven. Toch is ook in deze landen, met de komst van de Reformatie en het evangelisch reveil, de deur geopend voor een bloeiend evangelisch getuigenis, maar dan leven we alweer enkele eeuwen en perioden verder.

IV.6.5. Conclusie

Hiermee eindigt de vierde grote periode waarin de “Handelingen der Gemeente” zich afspelen; het is ook de langste periode, doordat de volgende drie (die van “Sardes”, van “Filadelfia” en van “Laodicea”) veel korter van duur zijn. De tijd van “Thyatira” omvat de donkerste periode uit de geschiedenis van de christelijke Gemeente: vanaf dat moment zal de lijn weer opwaarts gaan, maar aan het eind van deze tijd breekt nog een korte periode aan van intense duisternis en verzoeking die onze Heer kenschetst als de “grote verdrukking”, Op. 2:22.

De belofte voor “wie overwint” staat geheel in het teken van wat in het voorgaande is besproken: de les der geschiedenis mag tegenwoordig door velen niet meer geleerd of begrepen worden, de Here Jezus kent deze heel goed en geen van zijn woorden zal ooit ter aarde vallen!

Typerend is de belofte van “de morgenster” aan hen die overwinnen. De Latijnse godin Venus, die door “Maria hemelkoningin” is gechristianiseerd, betekent namelijk zowel Morgenster als Avondster. Zij lag ten grondslag aan het machtsdenken van een Kerk die als “katholiek” iedere andere uitsluit, en ook van koningen en keizers die ervan droomden dat hun gebied zou reiken van “Morgenster tot Avondster”, zo ver als de macht van Venus reikt. Een voorbeeld hiervan is het Rijk van Karel V, die pochte dat daarin de zon niet onderging.

Tegenover de macht van Venus valt welhaast in het niet de thans zichtbare aardse macht van Jezus, die aan Pilatus had verklaard: “Mijn koninkrijk is niet van deze wereld”. Maar aan allen die “overwonnen tot de dood” en aan allen die “zijn werken” hebben bewaard, ook door kwaad gerucht en door verguizing, wordt de Morgenster beloofd die het signaal is van de nieuwe dag, 2 Petr. 1:19. Een dag waarin zij Hem zullen zien in Wie zij geloofd hebben, want zij zullen Hem zien gelijk Hij is.